tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

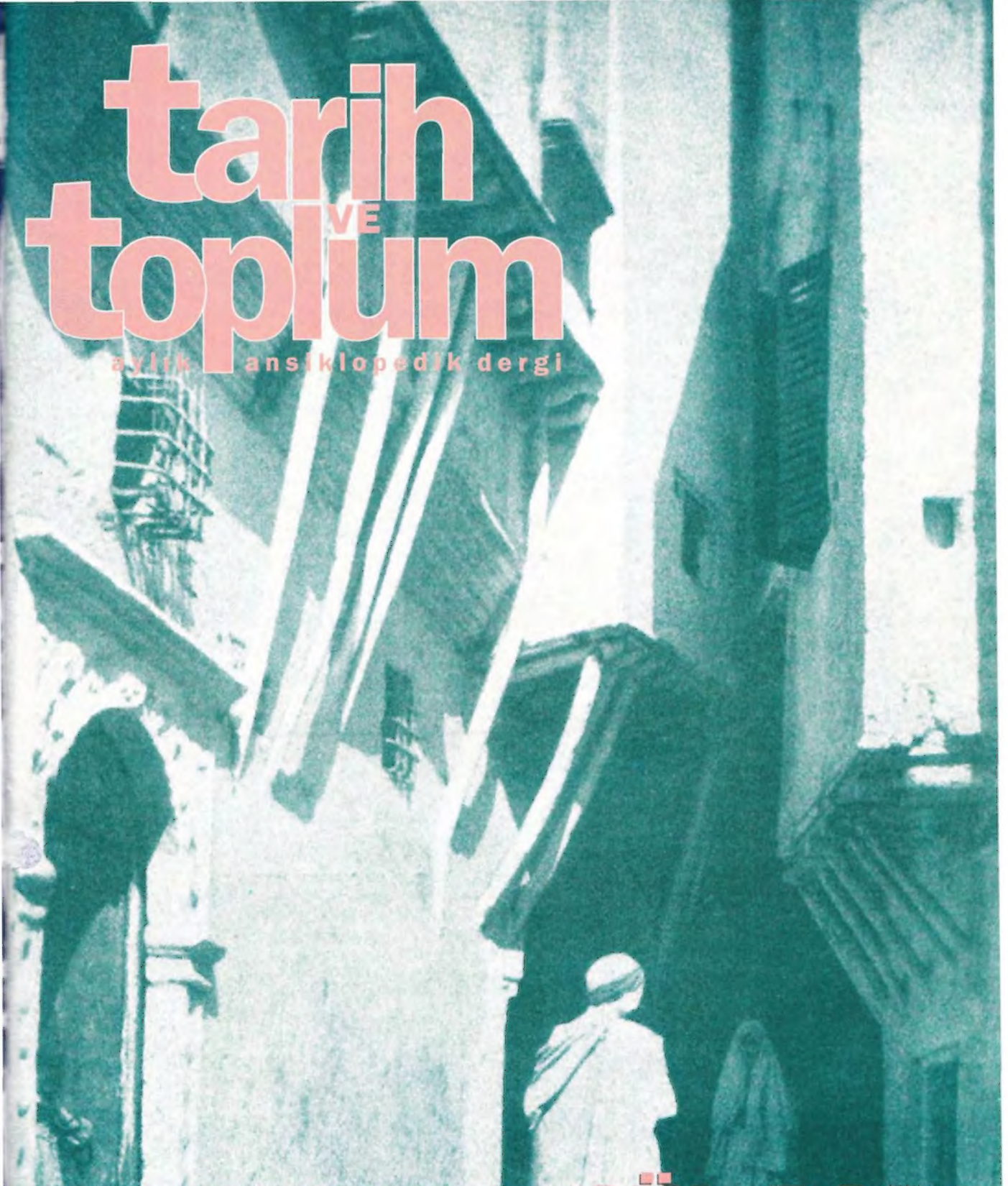

ISLAHAT FERMANI

GÜL BABA TÜRBESİNDE DÜŞÜNCELER

KARTPOSTALLARLA ADIM ADIM KONYA

TRAKYA'DA YAHUDİ OLAYLARI (1934)

İLETİŞİM YAYINLARI
ŞUBAT 1996 • CİLT 25 • SAYI 146
KDV DAHİL 200.000.- TL

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ŞUBAT 1996 • CİLT 25 • SAYI 146

4 *Halûk Karabatak*
1934 Trakya Olayları ve Yahudiler

17 *Kemal Çiçek*
Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları

24 *Gülnihal Bozkurt*
Islahat Fermanı'nın Düşündürdükleri

28 *Tunca Varış*
Sigaramın Dumanı: En Eski Sigaramız, Yenice

32 BİR MARŞ
İstiklâl Marşı

34 *Haşim Karpuz-A. Sefa Odabaşı*
Kartpostallarla Adım Adım Konya

41 *Philip Stanhope*
Türkiye'de İdari Reform ve Gladstone

45 *Gyula Germanus*
Gül Baba Türbesinde Düşünceler -I

54 *Yavuz Selim Karakışla*
Emek Tarihinden Sayfalar

67 KİTABİYAT
Ulrich Schlemmer
"Türkler ve Tatarlar Arasında" Üzerine

64 KİTAP DAĞARCIĞI
Murat Koraltürk
Nümismatik Araştırmalarına Bir Katkı/ İki Değerli Tıpkıbasım

ÖN KAPAK: Welt Des Islam Lander und Menschen (Münih) kitabından alınmıştır.
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde Mısır Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bilmem okuyor musunuz? Son yıllarda köşe yazarlığına soyunan bazı yeni "kalem ustaları"nın kalemlerinden eksilmeyen bazı mazaret cümleleri var: "Ben bu konuları bilmem", "bu konada bilgi sahibi değilim", "aslında konu bana yabancı" vb. gibi... Ne var ki, bu cümlelerin ardından "ama yine de..." diyerek, uzun uzun ahkâm kesip, yorumlar yapabiliyor, kendi özel hayatlarını, eşlerini, dostlarını, yılbaşında gelen hediyeleri, çikolata kutularını sıralayabiliyorlar. Bunun da adı "medya"nın dinamik, genç köşe yazarlarının "hoş" yazıları oluyor. Üslûp hep aynı, kesik, kopuk altalta sıralanmış kısa cümleler. Arada bir yüksek perdeden düşünce kırıntıları, yorumlar... Tabii Türkçe hak getire... Bunları niye yazıyoruz. Bir ülkenin başbakanı, ünlü bir işadamının öldürülmesinden sonra "menfur bir olay" diyeceğine "münferit bir olay" diyorsa, o ülkede dilin ve de düşüncenin ne hale geldiğini düşünün. Neyse ki, Şiar Yalçın her hafta yazıyor da, bazıları hizaya geliyor, kendine çeki düzen veriyor.

Bu sayımızın önemli bir yazısı Ankara'dan Halûk Karabatak'ın. Karabatak, yazısında 1934 yılının yazında Trakya'da Yahudilere yönelik olayları ele alıyor. Resmi tarihimizin örtük sayfalarından biri olan ve özellikle o dönemde yükselen Nazizm ile bağlantılı olan bu olayların gerçek yüzünü öğrenince "tek partili cumhuriyetimizin" nelere kadir olduğunu görebiliyoruz. Trabzon'dan Kemal Çiçek ise geçen yıl İstanbul'da Fransız Elçiliği'nde açılan "Diloğlanları ve Tercümanlar" sergisi ve Kevork Pamukciyan'ın dergimizde çıkan yazısından sonra aynı konuya "Osmanlı Devleti'nde yabancı Konsolosluk Tercümanları" başlığı altında katkıda bulunuyor.

Ankara Hukuk Fakültesi'nden Gülnihal Bozkurt ise Islahat Fermanı'nın 140. yılında ferman hakkındaki düşüncelerini yazarken, Alman arşivinden üç önemli belgeyi yorumluyor.

Bu sayımızın önemli bir başka yazısı da ünlü Macar oryantalist Gyula Germanus'un. Dilimize İsmail Doğan'ın çevirdiği yazı önümüzdeki sayıda da devam edecek. Yüzyılın başında İstanbul'a gelen ve burada eğitim gören Germanus, Meşrutuyet öncesinde Jöntürkler'le birlikte siyasi faaliyetlere katılır. İslâmiyet'i kabul eden Germanus "Gül Baba Türbesi'nde Düşünceler" başlıklı yazısında dönemin İslâm dünyasının yorumlayarak, anlatıyor. İkinci çeviri yazımız da ise ünlü İngiliz siyasetçisi Gladstone'un Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasını yorumlayan Philip Stanhope adlı bir gazeteciye ait. Bu yazıyı ise dilimize Pars Tuğlacı çevirdi.

Tunca Varış dostumuz ise "Sigaramın Dumanı" diyerek, şimdi piyasada görülmeyen, gençlerin adını bile duymadığı, bir zamanların ünlü sigarası "Yenice"nin serencamını anlatıyor.

Emre Dölen dostumuzun kartpostallarla tanıttığı şehirler dizimizin bir hayli ilgi topladığını daha önce yazmıştık. Bu sayıda kartpostal sayfalarımızda yeni konuklarımız var. Konya'dan Haşim Karpuz ile A. Sefa Odabaşı, yüzyılın başında kartpostalların eşliğinde sizleri Konya'da kısa bir gezintiye çıkarıyor.

Emek Tarihinden Sayfalar'da Yavuz Selim Karakışla bu kez *İttifak* gazetesinden alıntılar yapıyor. Kitabiyat sayfalarımızda ise bir süre önce yayınevimiz tarafından Turgut Akpınar'ın çevirisiyle çıkan J. Schiltberger'in *Türkler ve Tatarlar Arasında* kitabı üzerine bir yazı var.

Bu sayıda orta sayfalarımıza İstiklâl Marşı'nın eski ve yeni besteleriyle birlikte, marşın kısa bir hikâyesini koyduk. Kitap Dağarcığı sayfasını yine Murat Koraltürk hazırladı.

Önümüzdeki sayıda daha güzel bir dergide buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Tarih Dergisi Okumak...

Tarih ve Toplum dergisini neredeyse ilk yayımlandığı yıl olan 1984'ten beri takip etmeye çalışıyorum. Geçen ay 145. sayısı çıkan derginin tarih dergiciliği alanında istikrarlı bir çizgi tutturması gayet sevindirici. Derginin tarzını genel olarak olumlu bulmakla birlikte bir-iki dostça uyarıda bulunmak istiyorum. Aslında bu söyleyeceklerim, muhtemelen teknik bir kararla bağlantılı, dolayısıyla size biraz yadırgatıcı gelebilir ama sonuçta derginin tarzını ve "doluluğunu" etkileyen bir durum olduğu için, epey eski bir *Tarih ve Toplum* okuyucusu olarak bunları söyleme hakkını kendimde buluyorum.

Yanılmıyorsam dergi, yaklaşık iki yıldır yeni bir sayfa düzeni ve mizanpajla çıkıyor. Bu değişiklikle birlikte harfler biraz büyüdü galiba, böylece yazılar daha rahat okunur hale geldiler.

Bu, prensip olarak iyi bir şey. Ama biraz da bu yeni düzene bağlantılı olduğunu düşündüğüm bazı handikaplar getiriyor anlaşılan. Demek istediğim şu: Dergide artık daha az yazı görebiliyoruz. Meselâ Ocak sayısında (145. sayı) Kitabiyat, Meraklısına, Kitap Dağarcığı gibi zaten her ay olan bölümlerin dışında sadece 8 tane makale vardı. Bu biraz yazıların da uzunluğuna bağlı belli ki. Ama insan eline aylık bir dergi alınca eğer özel sayı değilse farklı konularda birçok makale bulmak istiyor. Oysa harfler büyüyüp, bir de bir-iki uzun yazı olunca böyle "dolu" bir dergiye çok nadir rastlar olduk. En kısa zamanda içinde fazla makale olan dergilerde buluşmak umuduyla

Haldun Güler
ANTALYA

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
ŞUBAT 1996
CİLT 25 • SAYI 146
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir
06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TURBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı

1934 Trakya Olayları ve Yahudiler

HALÛK KARABATAK

Almanya'da Nazizm'in yükselişine sahne olan 1930'lu yıllarda, anti-semitizm de buna bağlı olarak yoğun propaganda olanağı buluyordu. Özellikle Orta Avrupa'da yaşayan Yahudiler, kendilerini bu fırtınadan koruyabilmek için evlerini, işlerini ve dostlarını geride bırakarak, daha güvende olacaklarına inandıkları topraklara kaçıyorlardı. Türkiye, Nazi Almanyasından kaçan binlerce Yahudi için bir umut kapısıydı. Gelenler, Türkiye üzerinden Filistin'e (bugünkü İsrail'e) ulaşmaya çalışıyorlardı. Ancak, anti-semitizm dalgası, Faşizm ile birlikte yayılıyor ve hemen her ülkede kendine az-çok taraftar bulabiliyordu. Türkiye'deki durum da dünyanın diğer ülkelerinden çok farklı değildi. Yüzyıllardır Trakya'da yaşayan Yahudiler'in 1934 yılında burada başlarına gelenler de bunun örneklerinden birisidir. Trakya olayları, dikkatle bakıldığında, 6-7 Eylül'de yaşananların küçük bir provası gibidir.

Öte yandan, 1930'lar Türkiye için farklı anlamlar da taşımaktadır. "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş-Dil Teorisi," gibi çalışmalarla, "Büyük ve Şanlı Türk Ulusu" yaratma projelerinin yürürlüğe konduğu yıllardır 1930'lar. Bu anlamda, "Türk kimliği", "Öz Türkçe", "Türk soyundan gelme" ve "Türk ırkının fizyolojik ve kültürel yapısı" üzerine araştırmaların ve çabaların gerçekleştirildiği bir dönemdir 1930'lar. Dolayısıyla, Türkiye'de yaşayan azınlıklar için oldukça zorlu bir dönemdir bu. 1934 yılında Trakya'da yaşanan olaylar, bu zorlukların 'küçük' bir örneğidir. Ancak sözünü ettiğim olayları anlayabilmek ve değerlendirebilmek için birkaç yıl geriye dönmemiz gerekecektir.

Trakya'da yaşanan olaylardan yaklaşık üç yıl önce, 10 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası 3. Büyük Kongresi, oluşturduğu yeni programda partinin tüm düşünce ve ideolojisini ortaya koyuyordu. Buna göre, "Millet; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşlarının teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet" olarak tanımlanıyordu.[1] Mustafa Kemal'in dil hakkında söylediği şu sözler bu tanımlamayı doğrulamaktadır:

"Milletin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz."[2]

Bu sözlerden hareketle, Türkiye'de azınlıkların ya da değişik etnik grupların olmadığı veya bu gruplar mevcut olsalar bile, bunların Türk milletinin bir parçası olmadıkları yolundaki düşünce, dönemin önemli dönüşümlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır. Yukarıdaki tanım ve Mustafa Kemal'in sözlerine göre, anadili Türkçe olmayanlar Türk Milleti'nin bir parçası değildirler. Bu bağlamda, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, Kürtler ve diğer etnik gruplar Türk kültürüne bağlı değildirler ve onların bu yöndeki (varsa) iddiaları da inandırıcı değildir. Burada önemle üzerinde durulan "Türk kültürüne bağlılık" kavramı, 1930'lar boyunca, Türkiye'de azınlıklar sorununun tam da ortasında yer alacak bir kavramdır. Bu yazının amacı, her ne kadar Türkiye'deki azınlık sorununu bütünüyle incelemek değilse de, bu noktada, genel bir çerçeve çizmenin gerekliliğine inanıyorum.

6 Mart 1934 tarihinde, olaylardan sadece dört ay önce, Alman Gençlik Teşkilatı ikinci başkanı Nabersberg

HALKIN SESİ

Son Posta

Dahiliye Vekili Trakyaya Geçti

Musevîler Meselesinin Tahkikatı Çok Çabuk Bitirilecek

Şükrü Kaya Ve İbrahim Tali Beyler Dün Akşam Trakyaya Gittiler

"Türkiye, Boğazları Müdafaa Hakkını İstiyor,,

Bir Amerikan Gazetesine Göre, İngiltere'nin Hoşlanmadığı Bir Vaziyet Varmış

M. Hitlerin Hâkimiyeti Kalmadı Mı?

Trakya olaylarına ilişkin 7 Temmuz 1934 tarihli Son Posta'*nın manşeti* (Basın Müzesi)

Türkiye'ye geldi ve Cumhuriyet Halk Fırkası yetkilileri ile gençlik örgütleri konusunda işbirliği çalışmalarında bulundu. Nasyonel Sosyalist Parti'ye bağlı bu gençlik örgütü, Yahudilere ve muhaliflere karşı kullanılıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey (1889-1950), Milli Türk Talebe Birliği'nin çalışmalarında bu örgütün örnek alınması gerektiğini düşünüyordu. Aynı Recep Bey, 1934 yılının başlarında Almanya'ya yaptığı bir ziyaretten dönüşünde şöyle söylüyordu:

"Ben ihtilâlden evvel Almanya'da bulundum ve o vakit orada hüküm süren sefalet ve perişanlığı gözlerimle gördüm. Bu sefalet yalnızca maddî değil, daha ziyade manevî olarak insanları ağırlığı altında eziyordu. Bu vaziyette Almanya'yı kim bozgundan ve batmaktan kurtaracaktı? Bir hayli zaman evvel Hitler'i Münih'te dinlemiştim ve hayran olmuştum. Fakat sizi temin etmek isterim ki, biz Almanya'da inkılabın faaliyetlerinden, gidişatından çok memnunuz. Almanya'nın şimdiki gayret ve mesaisi ile doğru yolda gittiğine hiç şüphe edilemez."[3]

Bu sözlerin söylendiği dönemin, Almanya'da ilk Yahudi toplama kamplarının kurulduğu dönem olması dikkat çekicidir. Gerçekten de, Haziran 1933'te Yahudilerin ve muhaliflerin toplandığı ilk kamp olan Dachau kuruldu. 1 Nisan 1933'te Yahudilere ait tüm ticari işletmeler boykot edildi. 7 Nisan 1933'te Yahudilerin ve istenmeyen kişilerin kamu görevlerine alınmaları yasaklandı. Tüm bunlar olurken, Recep Bey ve bazı partililerin Almanya ve İtalya'ya karşı duydukları hayranlığın arkasında yatan nedeni Levent Köker, benim de katıldığım bir yorumla, şu şekilde açıklıyor: "1930'lara –Kemalizm'in formül edilmeye çalışıldığı yıllara– bakılırsa, bu grubun gözlerini çevirdiği Batı'da demokrasilerin iflâs etmekte olduğu, buna karşılık Almanya ve İtalya'da kendi toplumlarını bir an önce kalkındırmak, ilerletmek, güçlendirmek isteyenler açısından dinamik bir ilerleme hamlesini başlatmış olarak görülebilecek ve dolayısıyla özenilebilecek faşist rejimlerin yerleşme eğilimi gösterdiği görülmektedir."[4]

Bugüne değin, 1930'lardaki bu "milliyetçi" akımın, "ırkçı" veya "şoven" bir anlayış taşımadığı söylenegelmiştir. Oysa, Afet İnan'ın açıkladığı 'Türk Tarih Tezi' ile Nazizm'in insanların ve ırkların eşit olmadığı ve büyük uygarlıkların ancak büyük uygarlık kurma yeteneğine sahip olan, üstün bir ırk tarafından kurulabileceği tezi arasında bir paralellik olduğu açıktır. Bu anlamda, "ırk" temeline dayalı bir toplum yapısının şekillendirilmesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine bakmak gereklidir. Bu noktada 2510 sayılı İskân Kanunu, Türkiye'deki toplum yapısının "ırk" temeline dayandırılmaya *çalışıldığının* en somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kanunda açıkça "Türk ırkı" terimi kullanılmıştır. Trakya olaylarının "yasal" bir gerekçesi olarak da niteleyebileceğimiz bu kanun ile, Türkiye toprakları "ırk" temeline dayanarak, ya da yukarıda değindiğim "Türk kültürüne bağlılık" temeline dayanarak üç tip yerleşim bölgesine ayrılıyordu. 11 Haziran 1934'te İskan Muvakkat Encümenince Genel Kurula gönderilen, TBMM Genel Kurulu'nda 14 Haziran 1934'te kabul edilen ve 21 Haziran 1934 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, 52 maddelik 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 1. maddesi aynen şöyledir:

"Madde 1- Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısile nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliğine verilmiştir."

İlk maddede sözü edilen "Türk kültürüne bağlılık", kanunun ikinci maddesinde açıklığa kavuşturulmaktadır. Buna göre;

"Madde 2- Dahiliye Vekilliğince yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır.

1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusunun tekasüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusunun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzıbat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir."[5]

Bu maddeden anlaşılacağı gibi, Türk kültürüne bağlı olmayanlar, yani anadili Türkçe olmayanlar, 2 numaralı mıntıkalarda oturmaya zorlanacaklardı. Buna göre, Türkiye'de azınlık olarak kabul edilen Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar ikinci bölgede oturabileceklerdi. Aynı kanunun 11. maddesinin A bendine göre de, ana dili Türkçe olmayanlar (yani Türk kültürüne bağlı olmayanlar) toplu olarak köy, mahalle, işçi veya sanat grubu (ya da derneği) kuramayacaklar, bir köyü veya mahalleyi kendi soydaşları ile paylaşamayacaklardı. Bu maddenin anlamı da çok açıktı. İstanbul'da, İzmir'de, Ankara'da veya konumuz olan Trakya'da, Edirne'de, Kırklareli'de kurulu olan Yahudi mahalleleri (tabii ki Rum ve Ermeniler için de aynı durum geçerli) dağıtılacaktı. Aynı maddenin B bendi ise, ana dili Türkçe olmayanların harsî, askerî, politik, içtimaî ve güvenlik nedenleri ile başka yerlere nakledilmeleri görevini Dahiliye Vekaleti'ne veriyordu. 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 13. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, Türk ırkından olmayanların, serpiştirme (dağıtma) suretiyle ayrı köylere ve ayrı mahallelere küme oluşturmayacak şekilde dağıtılmaları ve nakledilmeleri mecburi idi. Kanunun 26. maddesine göre, üç numaralı bölgelerden nakledilenlerin orada kalan gayrımenkullerinin mülkiyeti Devlete geçecekti. Bu kişilere birer "istihkak mazbatası" verilecekti. Yirmi yedinci maddeye göre, Hükümet tarafından nakledilenler veya gönüllü göç edenler (resmî olmayan yollarla göçe zorlananlar) mallarını bir yıl içinde tasfiye etmek zorundaydılar. 28. maddeye göre ise, nakledilenlere verilen "istihkak mazbataları" onlara gittikleri yerlerde verilen mallara mahsup edilecekti. 29. maddenin B bendine göre, bir ve üç numaralı bölgelerden iki numaralı bölgelere nakledilenler on yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti izni olmadan başka yerlere taşınamayacaklardı.[6]

İskân Kanunu'nun görüşülmesi sırasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey (1883-1959), yaptığı konuşmada, yukarıda değindiğim dil konusunu gündeme getiriyor ve "bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır," diyordu. Şükrü Kaya Bey, konuşmasında kanunun amacının, 'memleketin içinin istismarı ve vahdetinin temini' olduğunu söylüyordu. Şükrü Kaya'ya göre, bu durum dört önemli konuyla ilişkiliydi. Bunlar; nüfus, muhaceret, seyyar aşiretler ve topraksızlar.[7]

Dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya

2510 sayılı İskân Kanunu'nun içerdiği, birbirinden bağımsız olmayan, çok önemli iki temel düşünce olduğu kanısındayım. Bunlardan birincisi, yukarıda özet olarak değinmeye çalıştığım "milliyetçi" ideolojinin bir uzantısı olması ve Türkiye'de "ırk" temeline dayalı bir yerleşim düzeninin amaçlanmasıdır. İkincisi ve iyimser olanı ise, ilkine oranla daha kabul edilebilir bir amaçtır. Buna göre, Türkiye yaklaşan savaşı görmüştür ve buna karşı önlem almaya çalışmaktadır. Bu anlamda, bir savaş durumunda birinci derecede tehlike altında kalacak olan Trakya ve Boğazlarda hazırlık yapmaktadır. İstanbul'daki Amerikan Elçisi Robert P. Skinner'a göre de, Türkiye Trakya'ya askeri bir yığınak yapmaktadır.[8] Burada değinilmesi gereken bir başka nokta da, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun, Trakya'dan göçen Yahudiler konusunda, Hükümete yasal bir dayanak teşkil etmesidir. Ancak 'savaşa hazırlık' amacı kabul edilse bile, yapılan uygulama ve kanunun içeriği bakımından, zaten milletin bir parçası olarak görülmeyen azınlıkların, "güvenilir" vatandaşlar olarak da kabul edilmedikleri söylenebilir.

1934 yazındaki olaylara bakarken, göz önünde bulundurmamız gereken bir başka "hazırlık" da, daha önce çıkarılmış olan 1164 sayılı "Umumî Müfettişlik Teşkilatına Dair Kanun"a dayanarak, 2/150 sayılı 19 Şubat 1934 tarihinde çıkarılan ve 27 Şubat 1934'te Resmî Gazete'de yayınlanan kararname ile kurulan ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini kapsayan Trakya Umumî Müfettişliği'dir. Aynı kararnamede, bu müfettişliğin kuruluş nedeni olarak, Trakya'daki nafia ve iskân düzenlemelerinin ve idaresinin yürütülmesi amacı ortaya konuyordu.[9] Bu kararnamenin yayınlanmasının ardından, 22 Mart 1934 tarihinde, 2393 sayılı "Trakya Umumî Müfettişlik Teşkilatı Maaş, Ücret ve Mas-

rafları Hakkında Kanun" TBMM'de kabul edildi. Bu kanun hakkındaki görüşmelerde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya şunları söylüyordu:

"Efendim, Türkiye Cumhuriyetimizin esaslarından birisi de halkçı olmasıdır. Biz müfettişi umumîlikler ihdas etmekle Hükümetin murakebe ve hizmetini halkımızın ayaklarına götürüyoruz. Bu esasla memlekette altı müfettişi umumîlik olacaktır. Bütçenin müsaadesi oldukça bunu tatbik etmekteyiz. Birincisini şarkta yapmıştık. Şarkta yaptığımız umumî müfettişlikten beklenilen bütün vazife ve hizmetleri azamisile aldık. Bundan cesaret alarak ikinci yaptığımızı da Trakya'ya hasrediyoruz. Malumu ihsanınızdır ki Trakya, bu Türk vatanının, Türk kanile en mebzul olarak yoğurulmuş aziz bir parçasıdır. Trakya, Türk medeniyetini, kurunu vusta karanlıklarında Avrupa'ya götüren, inkişafımızın köprü başı olmuştur. Bu köprüyü ve bu aziz toprağı, vatanımızın her kısmı gibi hassasiyetle imar etmeğe ve inkişaf ettirmeğe mecburuz."[10]

Bu müfettişliğin merkezi Edirne'de idi. Trakya Umumî Müfettişliği'ne de İbrahim Tali (Öngören) Bey (1875-1952) atandı. Amerika'nın İstanbul'daki elçisi Robert P. Skinner, 29 Haziran 1934 tarihli raporunda, yani olayların henüz başladığı bir tarihte, bu noktaya dikkat çekiyor ve İbrahim Tali Bey'in Gazi'ye ve Halk Partisi'ne doğrudan bağlı olduğunu yazıyor. Skinner, İbrahim Tali Bey'i, "görevi kamuoyuna bulanık bilgiler vermek olan bir bürokrat" olarak tarif ediyor ve İbrahim Tali Bey'in isminin gelecekte çok duyulacağını belirtiyordu.[11] Yukarıda değindiğim 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 47. maddesi, umumî müfettişlik teşkilatı bulunan yerlerde, umumî müfettişleri nakil ve yeni iskân işlemlerinde birinci derecede sorumlu tutuyordu. Buna göre, İbrahim Tali Bey, Trakya'daki iskân düzenlemelerinden birinci derecede sorumluydu. Rastlantıya bakınız ki, İskân Kanunu'nun çıkmasından sadece iki ay önce Trakya'da bir Umumî Müfettişlik kuruluyor, sonra da Kanun'un 47. maddesi ile nakil işlemleri umumî müfettişlerin sorumluluğuna bırakılıyor.

1934 yılında yaşanan olaylara geçmeden önce, Trakya'daki Yahudi topluluğunun varlığının İspanya'dan kaçanlardan, yani yaklaşık beşyüz yıl öncesinden, çok daha eskilere dayandığını belirtmek istiyorum. Avram Galanti'den öğrendiğimize göre, Edirne'deki Yahudi varlığı, Roma İmparatoru Hadrian'ın (76-138) Filistin'i ele geçirip, Yahudileri sürmesinden (133-135) sonra, onların buraya yerleşmelerine kadar uzanıyor. Yine Galanti'nin yazdığına göre, Gelibolu'da 1167 yılında ikiyüz kişilik bir Yahudi cemaati vardı.[12] Buna göre, Trakya'daki Yahudi varlığının, Türkler'in Rumeli'ye geçişinden (1353) çok daha önce olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri kayıtlarına göre 1528'de Edirne'de 8 Yahudi mahallesi mevcuttu.[13] Kemal H. Karpat'ın 1870'lerde yayınlanan kaynaklara dayanarak belirttiğine göre, bu yıllarda Balkanlardaki Yahudi cemaati 72.000 kadardı.[14] Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, Edirne Sancağı'nda yaşayan Yahudiler'in sayısı 13.717 idi (Bunların 604'ü Gümülcine'de yaşamaktaydı).[15] Yine Karpat'ın yazdığına göre, 1914 yılında Edirne Sancağı'nda 22.515 Yahudi bulunuyordu.[16] Öte yandan, bir başka kaynağa göre, 1911-12 yıllarında, Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında, İstanbul hariç, yaklaşık yüzonbeş bin Yahudi'nin yaşadığı tahmin ediliyordu.[17] 1927 yılındaki Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Çanakkale'de 1845, Edirne'de 6098, Kırklareli'de 978, Tekirdağ'da 1481 olmak üzere, toplam 10.402 Yahudi yaşamaktaydı.[18] 1932 yılında Hahambaşılığın tahminlerine göre, Edirne'de yedi-sekiz bin civarında Yahudi vardı.[19]

1934 yılına gelindiğinde, Trakya'daki sözünü ettiğim bu Yahudi varlığı, Hükümetin ve Fırka'nın "Türkleştirme" politikasıyla karşı karşıya kalmıştı. Haziran ayının ortalarından itibaren, halk arasında, Hükümet'in Yahudileri Trakya'dan atmak istediği, fakat bunu doğrudan kendi gücüyle değil, özel birtakım tertipler ve baskılar ile yapacağı yolunda söylentiler yayılmıştı. Yeni İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından, azınlıklar arasında bu çeşit bir inancın ortaya çıkması son derece doğaldı. Çünkü yukarıda da değindiğim gibi, yeni kanun, doğrudan doğruya "ırk" esasına dayalı bir yerleşimi hedefliyordu. Nitekim, Trakya'da Yahudilere karşı ilk önemli hareketler de bu söylentilerin çıkmasının ardından başladı. 24 Haziran'da Çanakkale'de ortaya çıkan olaylar, 30 Haziran'dan itibaren hemen hemen tüm Trakya'ya yayıldı. İlk etapta yüz kadar Yahudi, işlerini tasfiye ederek İstanbul'a geldi.[20]

Ancak, asıl önemli olaylar, 3-4 Temmuz gecesi Kırklareli'de yaşandı. Buradan İstanbul'a kaçan Yahudiler'in söylediklerine göre, bazı kimseler onlara baskı yapmış ve göçe zorlamıştı. Kırklareli'de olaylar 3 Temmuz gecesi başlamıştı ve ertesi güne kadar sürmüştü. 3 Temmuz akşamı Yahudiler'in oturdukları evlerin kapıları kırıldı, camları taşlandı ve camlar tamamen kırıldı. Bu evlerde yaşayan Yahudiler ya kırlara kaçtılar, ya da komşu Türk evlerine sığındılar. 4 Temmuz sabahı ise trene binerek İstanbul'a geldiler.[21] Canlarını kurtarmak için İstanbul'a geldiklerini söyleyen Yahudilere göre, yüz yirmi Yahudi evinden, sadece polis evlerine yakın olanlar sağlam kalmıştı. Yahudi evleri ve işyerleri çocuklara taşlatılmıştı.[22] Yahudiler'in ev ve dük-

kanları yağmalanmıştı. Resmî açıklamaya göre, bu yağmalamada atmış beş ev hasar görmüştü.[23] Olaya müdahale eden polis ve jandarma kuvvetleri ile yağmacılar arasında çatışma çıkmış ve bu sırada bir jandarma onbaşısı öldürülmüş, bir Yahudi de yaralanmıştı.[24] Olaylarda otuz kadar kişi gözaltına alınmıştı.[25] Olayların kontrol altına alınmasının ardından da İstanbul'a kaçış devam etti. 6 Temmuz'da, yani olaylardan iki gün sonra, hâlâ İstanbul'a kaçanlar vardı.[26] *Jewish Daily Bulletin*'in 24 Temmuz 1934 tarihli sayısında yer alan Selânik kaynaklı "Türk Hükümeti Trakya Katliamını Teyid Etti," başlıklı ve Yahudi Telgraf Ajansı'na dayandırılan bir habere göre, Kırkkilise (Kırklareli)'de Yahudi kadınlara ve genç kızlara tecavüz ediliyordu. Genç kızlar zorla ailelerinden ayrılıyorlardı. Birkaç saat içinde Kırkkilise'de bir tek Yahudi kalmamıştı.[27]

Çanakkale ve Kırklareli'de yaşananlara benzer olaylar Gelibolu, Uzunköprü, Babaeski, Edirne ve Lüleburgaz'da da meydana gelmişti.[28] Canlarını kurtarmak için buralardan trenlerle İstanbul'a kaçan Yahudiler'in bir kısmı, Balat, Ortaköy ve Kuzguncuk'taki akrabalarının yanlarına yerleşirlerken, bir kısım fakir Yahudi de, Balat'taki Yahudi mektebine, Yahudi Hastahanesi'ne ve Havra'ya yerleştirildiler. Yağmadan kurtarabildikleri malları Sirkeci Garı'nda vagonlarda bekletilmekteydi.[29]

Uzunköprü'de yüz hane kadar olan Yahudiler'in doksanbeş hanesi İstanbul'a kaçmıştı. Geri kalan beş aile de hastası veya hamilesi olanlardı. İstanbul'a gelenlerin anlattıklarına göre, Lisa Adoto adında bir kadın üstü başı parçalanarak arabaya bindirilmişti. Annesi gitmemek için direnip, arabanın önüne yatmış, ama o da zorla arabaya bindirilmişti. Uzunköprü'nün zenginlerinden olan İlia Adoto, bütün eşyası yağmalanarak zorla gönderilmişti ve yine Uzunköprülüler'in anlattıklarına göre, İstanbul'da beş parasız tanınmayacak halde dolaşmaktaydı. Olayların çıkmasından önce, "Yahudi mağazalarından alış-veriş etmeyin!" yazılı ilanlar dağıtılmıştı. Bu şekilde Yahudilere boykot uygulanmış, halk buna uyması için tehdit edilmişti. Türk tıbbiyesinden mezun ve orduda uzun yıllar çalışmış ve olaylarla birlikte İstanbul'a gelmiş bir doktora göre, evlere su götüren Kıpti[30] kadınlar Yahudilere su vermekten korkacak hale gelmişlerdi. Bazı Uzunköprülüler, saldırganları tanıdıklarını belirtiyorlardı.[31] Yine, olaylardan kaçarak İstanbul'a gelen Salamon Efendi'ye göre, kasabaya gelen iki adamın tahrikleri ile halk Yahudilere alış-verişi kesmiş ve Yahudi dükkanlarına uğramaz olmuştu. Salamon Efendi, olaylar sırasında Uzunköprü Kaymakamı ve Jandarma Komutanı'ndan yardım gördükleri ve onlara müteşekkir olduklarını söylüyordu.[32]

Edirne'de çıkan olayların ardından, yaklaşık bin Yahudi ailesinden yüz-ikiyüz kadarı trenlerle İstanbul'a kaçmıştı.[33] Ancak, Edirne ve Gelibolu'dan İstanbul'a gelmek isteyenlere valiliklerce engel olunduğu söyleniyordu.[34] *Jewish Daily Bulletin*'in haberinin alt başlığında "Edirne'den Gelen Mülteci, Saldırı Boyunca Süren Cinayet ve Yağmanın Ayrıntılı ve Sinir Bozucu Resmini Veriyor" cümlesi yer alıyordu. Habere göre, birkaç haftadan beri, Edirne'de Yahudilere karşı bir saldırı gerçekleşeceği söylentileri dolaşıyordu. Şehirdeki Yahudiler ise bunu önemsemiyorlardı. Oysa, 2 Temmuz günü milliyetçiler, Edirne'nin Yahudi mahallesine saldırdılar ve yağmaladılar, yaktılar ve savunmasız Yahudileri öldürdüler. Görünüşe göre saldırı çok iyi hazırlanmıştı. Yahudi mahallesindeki panik hızla yayılmıştı. Yaralıların iniltileri, Yahudi ev ve mağazalarını yağmalayan milliyetçilerin çığlıklarına karışıyordu. Şehir bir süre sağ kalan Yahudileri arayan milliyetçilerin elinde kalmıştı. Yahudiler bulabildikleri en uygun yolla Edirne'den kaçıyorlardı. Parası bilet almaya yetenler trenle İstanbul'a giderlerken, büyük bir kitle ise açık alanlarda yaşamaya zorlanmış, İstanbul'a veya Yunanistan'a gidecek yol arıyorlardı. Edirne'de kalan birkaç Yahudi devam eden terör karşısında nereyi bulduysa oraya saklanmışlardı. Şehirdeki lokantalar ve satıcılar Yahudilere yemek satmamaları konusunda kesin bir dille tehdit ediliyorlardı. Fırıncılar Yahudilere ekmek satmıyorlardı. Bazı Yahudiler, ancak yalvararak normal fiyatının birkaç katına ekmek satın alabiliyorlardı.[35]

Dönemin Trakya Umumî Müfettişi İbrahim Tali (Öngören)

4-5 Temmuz günleri Babaeski'de de olaylar çıkmış ve buradan da İstanbul'a kaçanlar olmuştu. Olaylar ancak halkın müdahalesi ile önlenebilmişti.[36]

Lüleburgaz'da da 4 Temmuz'dan itibaren olaylar başlamıştı. Burada elli kadar Yahudi aile vardı ve bunlardan on kadarı İstanbul'a kaçmıştı.[37] Kaçanların anlattıklarına göre, so-

Son Posta

Yahudi Meselesi Kalmadı

Almanyada işler Yine Bozuk

on Papen İzahat istiyor Amma Alabileceğe Benzemiyor

Trakyada Bir Yahudi Muhacereti Yoktur

Mesele Halledilmiş Ve Gelenler De Yerlerine Dönmiye Başlamışlardır

Bir Musevi Tüccar Diyor Ki

Trakya olaylarına ilişkin 8 Temmuz 1934 tarihli Son Posta*'nın başlığı*
(Basın Müzesi)

kakta "buradan derhal çıkıp gidin!" türünden sözlerle karşılaşmışlardı. İstanbul'a arabalarla gelirken, Donna Tarabulus isminde bir kadının arabası saldırıya uğramış ve yağmalanmıştı. Lüleburgazlılar, bu saldırıları yapanları tanıdıklarını ve isimlerini hükümete bildireceklerini söylüyorlardı.[38]

Jewish Daily Bulletin'in haberine göre, Hükümet, olayları ancak asker göndererek kontrol altına alabilmişti. Yine de, panik halindeki Yahudiler yürüyerek ve at arabalarıyla, milliyetçilerden çekindikleri için geceleri gizlice kaçıyorlardı.[39]

Birkaç gün içinde yüzlerce insan, evini, işini bırakıp, canını kurtarmak kaygısıyla İstanbul'a kaçmıştı. Temmuz ortasında yapılan resmî açıklamadan bu bölgede yaşayan yaklaşık on üç bin Yahudi'den, üç bin kadarının İstanbul'a geldiği söyleniyordu.[40] İstanbul'daki Amerikan Elçisi Robert P. Skinner'ın Washington'a yazdığı 29 Haziran tarihli bir raporda, üç-beş bin kadar Yahudi'nin bu olaylardan etkilendiği halde, Hükümet'in ne olup bittiği hakkında bir açıklama yapmadığı belirtiliyordu. Raporun yazıldığı tarihin, olayların henüz başlangıcına denk gelmesine rağmen, raporda üç-beş bin kişinin etkilendiğinin belirtilmesinden, ilerleyen günlerde, özellikle 3-4 Temmuz'da, çok daha fazla Yahudi'nin etkilendiğini düşünmek hiç de yanlış olmayacak bir tahmindir. Elçi Skinner, Trakya'dan kaçanların büyük çoğunluğunun İstanbul'a geldiğini belirtiyor.[41]

3-4 Temmuz gecesi Kırklareli'de yaşananların ardından, 5 Temmuz'da, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa (1884-1973) Meclis'te yaptığı konuşmada, Trakya'dan yüz kadar Yahudi'nin İstanbul'a geldiğini haber aldığını, burada Yahudiler'in bazı baskılara maruz kaldıklarının duyulduğunu söylüyor ve gerekli önlemlerin alınacağını bildiriyordu. İsmet Paşa konuşmasında, "Türkiye'de her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm, Türkiye zihniyeti değildir" diyerek konunun üzerinde önemle durduğunu ve bu olayların birkaç kişinin işi olduğunu belirtiyordu.[42] Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de, "Türkiye'de yerli ve yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır. Türk kanunları bu memlekette her vatandaşın hakkını ve hürriyetini hiçbir fark gözetmeden korur. Kemalist Türkiyesi'nin en büyük vazifesi bu kanunları tatbik etmektir," diyerek İsmet Paşa'nın sözlerine katılıyordu.[43]

7 Temmuz günü Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, beraberinde Trakya Umumî Müfettişi İbrahim Tali Bey, Müfettişlik Müşaviri Şükrü Bey, Emniyet Umumîye Müdür Muavini Cemil Bey ve Mülkiye Müfettişi İsmail Hakkı Bey ile, incelemeler yapmak üzere Kırklareli'ne geldi.[44] Şükrü Bey ve beraberindekiler 8 Temmuz günü Edirne'ye geçtiler.[45] İncelemelerini sonuçlandıran heyet 11 Temmuz'da Ankara'ya döndü ve Hükümet'e olaylarla ilgili rapor verdi. İnceleme sonunda evinde birtakım eşyalar bulunan Kırklareli Emniyet Müdürü'ne işten el çektirilirken, Jandarma Komutanı da başka bir yere nakledildi.[46] Kırklareli'nde polis memuru olan Mustafa Bey tutuklandı.[47] Soruşturma sonucunda, Kırklareli Ticaret Odası Reisi ile Belediye Başkanı tutuklandılar.[48] Öte yandan, Kırklareli Valisi Faik (Üstün) Bey, vekalet emrine alındığı söylentileri arasında, "rahatsızlığı" dolayısıyla iki ay izin aldı.[49] İstanbul'da yayınlanan ve Cevat Rifat (Atilhan) Bey tarafından çıkarılan *Milli İnkılap* dergisi de, Yahudi düşmanlığı yaparak, insanları tahrik ettiği gerekçesiyle soruşturmaya tabi tutuldu.[50]

Olayların üzerinden birkaç gün geçtikten sonra, İsmet Paşa'nın sözlerinin de etkisiyle, işlerini, evlerini bırakıp, can derdiyle İstanbul'a kaçanlar yavaş yavaş geri dönmeye başladılar. Ancak çoğunluğu, Hükümetin yapacağı soruşturmanın sonucunu bekliyorlardı.[51] Edirne'den İstanbul'a gelenlerin bir kısmı 7 Temmuz'da trenle geri döndüler.[52] 8 Temmuz'da küçük bir grup Edirne ve Kırklareli'ne doğru yola çıktı.[53] Kırklareli'nden kaçanlardan yaklaşık altmış kişi, üç otobüs ile 9 Temmuz'da

geri döndü. Şehirde Yahudi dükkanları yeniden açılmaya başlandı.[54] Hükümet'in yaptığı açıklamaya göre, Kırklareli'de Yahudilere ait çalınan eşyanın yüzde yetmiş beşi bulunup sahiplerine iade edildi.[55] Yine 9 Temmuz günü, Lüleburgaz'dan kaçanların bir kısmı evlerine geri döndüler.[56] 10 Temmuz'da birkaç aile daha trenle Kırklareli'ne döndü. İstanbul'a kaçanlardan bazıları beraberinde getirdikleri eşyalarını satmışlardı.[57] Gelenlerin bir kısmı da, kaçarken oradaki mallarını yok pahasına satmışlardı ve bu nedenle İstanbul'a yerleşmek niyetindeydiler.[58] Edirne ve Kırklareli'ne geri dönüş 11 ve 12 Temmuz günleri de sürdü.[59]

14 Temmuz'da Trakya Umumî Müfettişi İbrahim Tali Bey, olayların sorumlularının adliyeye sevkedildiğini ve bir jandarmanın öldürüldüğünün doğru olmadığını açıkladığı halde, ertesi gün Hükümet, jandarmanın ölümünü kabul ediyordu.[60] 18 Temmuz günü, olaylar sırasında ve sonrasında yakalanan sanıklardan üçü, üç ay ile bir yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar. Bir kişi ise beraat etti.[61] 22 Temmuz'daki mahkemede de Mustafa Çavuş, Şuayip Bey, Ahmet Bey, Halim Bey, Bayram Bey, Yaşar Ağa isimli şahıslar altı aydan aşağı olmamak üzere çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Şevket, Nail ve Kahraman Bey'ler beraat ettiler.[62]

Olayların nasıl geliştiği ve neler olduğu konusunda basında yer alan haberlere ve Hükümetin açıklamalarına ne derece güvenilebileceği konusunda ciddi şüpheler taşımaktayım. Örneğin, *Jewish Daily Bulletin*'de yer alan haberlerin abartılı olduğu konusunda Amerikan maslahatgüzârı G. Howland Shaw'un bir raporu mevcut.[63] Öte yandan, resmî açıklamalara göre üçbin insanın bölgeyi terketmesine bakacak olursak, Türk basınında yeralan haberlerin de olayları küçük boyutta gösterdiğini söylemek mümkün. Olayların boyutlarına baktığımızda ise, resmî açıklamalara güvenmemiz güçleşiyor.

Olayların ardından Hükümet tarafından yapılan resmî açıklamaya göre, bölgede yaşayan onüçbin Yahudi'den üçbini göç etmişti. 1927 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımı'na göre Trakya bölgesinde toplam 10.402 Yahudi vardı. 1927'den 1934'e yedi yıl geçtiğine ve normal şartlar altında, Yahudi nüfusunun onüç bine ulaşması beklenir olduğuna göre, Hükümet'in verdiği bu rakamı kabul edebiliriz. 20 İlkteşrin (Ekim) 1935 tarihinde yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre ise, Çanakkale (1583 kişi), Tekirdağ (1221 kişi), Edirne (4071 kişi) ve Kırklareli'nin (680 kişi) tüm köy ve kasabaları da dahil olmak üzere, toplam 7555 Yahudi yaşıyordu.[64] Bunun iki anlamı olabilir. Birincisi, göç edenlerin sayısı üçbinin çok üstündedir ve büyük bölümü geri dönmemiştir. İkincisi ise, Yahudiler'in Trakya'dan kaçışı, ya da zorunlu göçe tabi tutuluşları, izleyen yıl boyunca, 'sessiz sedasız' devam etmiştir.

Olaylar konusunda basında ve resmî çevrelerde yapılan yorumlar, bu olayların birkaç kendini bilmez çapulcu tarafından çıkarıldığı ve Türkiye'de anti-semitizm olamayacağı şeklindeydi. Ancak bundan daha önemlisi, bir taraftan bu olaylar kınanırken, diğer taraftan da, Yahudiler'in buna benzer bir dersi çoktan hakettikleri satır aralarında vurgulanıyordu. Kırklareli'de yayınlanan, *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi, "Acaba bu hadiselerde Musevî vatandaşlarımızın hiç kabahati yok mu?" diye soruyor ve Yahudileri Türkçe konuşmadıkları, Türk kültürünü benimsemedikleri, Türk çocuklarına karşı kötü davrandıkları gerekçesiyle eleştiriyordu. Gazeteye göre "Kırklareli Musevîleri müteşebbis Türk çocuklarına karşı senelerden beri adeta bir husumet cephesi almışlardı. Türkçe konuşmada hiçbir vakit millî izzeti nefsimize hürmet etmemişlerdir. Türk Ocağı'nda, askeri mahfelde, en kibar bir balonun davetlisiyken bile Yahudice konuşmuşlardır. Dörtyüz senedir Trakya Türkleri arasında en müreffeh ömür geçiren Musevî'lerimizin topluluk topluluk hayatları bile bizden ayrılır. Onların bir Yahudi mahallesi, bir Yahudi çarşısı vardır. Sade Türk'üz demek kâfi değil, Türk olduğunu Türk gibi düşünerek, Türk

Atatürk ve İnönü Trakya Manevralarında. (Ağustos 1937)

Tablo: 1935 Nüfus Sayımına göre Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nde Nüfus Yapısı

İl	İslâm	Katolik	Ortodoks	Protestan	Gregoryen	Ermeni	Musevî	Toplam Gayrı Müslim	Genel Toplam
Çanakkale	211.030	24	7.133	15	–	3	1.583	8.762	222.792
	% 96	% 0.01	% 3.2	% 0.01		–	% 0.71	% 3.93	
Edirne	180.382	109	200	18	46	11	4.071	4.457	184.840
	% 97.5	% 0.06	% 0.11	0.01	% 0.02	% 0.01	% 2.2	% 2.41	
Kırklareli	171.678	17	242	6	44	25	680	1.019	172.697
	% 99.4	% 0.01	% 0.14	–	% 0.03	% 0.02	% 0.39	% 0.59	
Tekirdağ	192.636	52	131	7	13	35	1.221	1.616	194.252
	% 99.1	% 0.03	% 0.07	–	–	% 0.02	% 0.63	% 0.83	
Toplam	755.726	202	7.706	46	103	74	7.555	15.854	774.581
	% 97.57	% 0.03	% 0.99	% 0.01	% 0.01	% 0.01	% 0.98	% 2.05	

Kaynak: *1935 Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler* (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937).

Not: *Toplam Gayrı Müslim ve Genel Toplam sayılarına, kayıtlara Hıristiyan ve dinsiz başlıkları altında geçenler de dahildir.*

gibi konuşarak, Türk gibi dostuna dost, düşmanına düşman olarak hareket etmek onların borcudur."[65] Buna benzer yorumlar, Yahudilere düşen görevler, bu dönem basınında sıkça yer almaktadır.[66] Yine bir örnek vermek gerekirse, *Milliyet* gazetesinde olaylarla ilgili haber ve yorum verilirken, "Yahudiler'den, kanuna itaat, vatana ve bağlı bulundukları millete sadakat istiyoruz," şeklinde "dilekler/emirler" dile getiriliyordu.[67] Tartışılan bir diğer konu da, Trakya'da yaşayan Yahudiler'in zenginliği olmuştur. Bölgedeki Yahudiler genellikle nakliye, sanayii, küçük zanaat ve ticaret ile uğraşıyorlardı. Çoğu, bölgedeki Türkler'e oranla zengin olan bu insanların, bir bakıma Türkiye'ye ve Türkler'e borçlu oldukları kanısı hakimdir. Amerika'nın İstanbul'daki Elçiliğinin 28 Temmuz tarihli raporunda, olayların kolayca genişlemesinde ve destek bulmasında bu faktörün de rol oynadığı belirtiliyor.[68]

Amerikan Elçisi Skinner'in Washington'a gönderdiği 6 Temmuz 1934 tarihli ve 317 sayılı raporuna göre, Yahudiler Trakya'dan göçe zorlanıyorlardı. Ancak bunun nedeni anti-semitizm değildi; amaç, Yahudileri stratejik önemi olan bu bölgeden dışarı atmaktı. Skinner'a göre, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun amacı, binlerce Yahudi'yi Trakya'dan ve özellikle sekizbin Yahudi'nin yaşadığı Edirne'den çıkarmaktı. Skinner, bu kanunun Hükümet'in gelecekte yapmayı planladığı bazı oluşumlar için çıkarıldığını düşünüyordu. Raporda, İsmet Paşa'nın mecliste yaptığı konuşma iyi niyetli olarak yorumlanmakla birlikte, Trakya'dan kaçan Yahudilere cesaret vermekten uzak olduğu vurgulanıyordu. Skinner, ortalıkta, Yahudiler'i dağıtmak için bir panik çıkarma planı olduğunu vurguluyordu.[69] 28 Temmuz tarihli raporda da, Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında özel bir rejimi hayata geçirmeyi planladığı, tıpkı geçmişte, I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler'e uygulandığı gibi, bu amaçla, Trakya'daki Yahudileri kendi istekleri ile buradan uzaklaştırmaya çalıştığı belirtiliyordu. Bu raporda belirtildiğine göre, Hükümet, olaylar karşısında önlem almakta geç kalmıştı. Özellikle Kırklareli Valisi (Faik Bey) ve bazı görevliler olaylarla ilişkili görülüyordu. Ancak, raporda, tüm bu olanların planlanmamış olduğunu söylemenin imkânsızlığına rağmen, olaylara karışanların Ankara tarafından görevlendirildiklerini söylemenin de mümkün olmadığı ifade ediliyordu. Rapora göre, 3 Temmuz gecesi boyunca, Kırklareli'nde işler kontrolden çıktığında ve Yahudi mahallesi yağmalandığında, olaylar Hükümet tarafından pek ciddiye alınmamıştı. Ancak asıl önemlisi, raporda, Ankara'nın ne olacağını, en azından bir hafta öncesinden bildiği ve gerekli önlemleri almadığı belirtiliyordu. Daha da önemlisi, anti-semitizm defalarca kınanmasına ve Yahudi vatandaşlarımızı koruyacağız denmesine rağmen, yerlerinden edilen Yahudiler'in evlerine dönmeleri ve yağmada kaybettiklerini tazmin etmek için hiçbir maddi yardım veya girişim yapılmamıştı. Kaçanlar kendi paraları ile evlerine dönmüşler ve döndüklerinde de evlerini yağmalayanları teşhise zorlanmışlardı. Gi-

denler dönüyorlardı, ancak kimseyi teşhis etmek istemiyorlardı. 28 Temmuz tarihli raporda, eğer Hükümet Trakya ve Çanakkale Boğazı'nı Yahudiler'den temizlemek istiyorsa, Hükümeti hiç tahmin etmediği koşulların beklediği belirtiliyordu. Rapora göre, Yahudiler'in buradan ayrılması en azından birkaç yıl alacaktı. Raporda, Hükümetin bu göçü istediği, fakat, anti-semitist olarak değil, bu bölgenin gönüllü olarak Türk kültüründen gelenlere bırakılması şeklinde istediği vurgulanıyordu.[70] Bölgede görev yapan bazı bürokratların bu olaylarda payları olup olmadığı konusunda kesin bir delil, en azından benim bulabildiğim kadarıyla yok. Ancak, olayların gelişimi ve Hükümetin tutumuna baktığımızda, bu olasılığın çok güçlü olduğunu düşünüyorum. Üstelik 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 45. maddesine göre, Valiler ve Kaymakamlar bu nakil ve iskân işlemlerini yürütmekle görevlendiriliyorlar. Daha önce de belirttiğim gibi, umumî müfettişler ise 47. maddeye göre, doğrudan sorumlu durumdalar. Eğer, Kırklareli Emniyet Müdürü'nün ve bir polis memurunun, Kırklareli Belediye Başkanının tutuklanıp, mahkum olmaları ve Amerikan Elçisi'nin Kırklareli Valisi Faik Bey'in olayların içinde yer aldığı hakkındaki raporu, bu konuda delil olarak kabul edilebilecekse, yukarıda sözünü ettiğim güçlü olasılık kesinliğe doğru yaklaşmaktadır.

1934'te yaşanan "küçük" olaylara baktığımızda, Hükümet'in ve basının "birkaç çapulcu" yakıştırmasına, bence şüphe ile bakmak durumundayız. Girişte de belirttiğim gibi, olaylar 6-7 Eylül'de İstanbul'da yaşanan olaylarla benzerlik göstermektedir. Her şeyden önce, kaçanların sözlerine güvenecek olursak, Kırklareli'de, Edirne'de, Lüleburgaz'da olayların çıkmasından günler önce Yahudi aleyhtarı bildiriler dağıtılmıştı. Gün-

Trakya'daki Olaylar ile İlgili Başvekaletin Tebliği*

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Trakya teftişinden avdet ederek raporunu heyeti vekileye vermiştir. Anlaşıldığına göre Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı büyük harpte başlayarak mütareke ve istiklâl mücadelesi zamanlarında devam etmiş ve cumhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra son seneler zarfında dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerle ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir.

Trakyada Yahudi Meseles
Neşredilen Resmî Tebliğde Hâdi
senin İçyüzü Anlatılıyor
Arabistandaki
Gizli Kuvvetler
İçyüzü

Başbakanlık Tebliği (15 Temmuz 1934, Son Posta) (Basın Müzesi)

Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat Türk ve Yahudiler'in birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmitli surette teşviş etmiştir. Türkler ile Yahudiler'in birbirlerini nasıl gördüklerine dair dahiliye vekili beye her iki tarafın söylediklerini hikâye etmeğe vatandaşlar arasındaki geçimsizliği behemehal tedavi etmek vazifesinde ve kararında olan hükümet muvafık bulmamaktadır.

Bu karşılıklı şikâyetlerde beynelmilel semitizm ve antisemitizm edebiyatının bütün siyasî, iktisadî ve millî anasırı görülmekte olduktan başka, Türkiye'ye ait bir hususiyet olarak Yahudiler'in yabancı dil ve harste kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde demilitarize mıntıkalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur. Diğer taraftan Yahudi müneyverleri millî hars meselesinin imparatorluğa ait hatalar olduğunu haklı olarak söyledikten sonra, Türk kültürü ile kaynaşma gösterdikleri arzunun hakiki ve ciddi olduğunu ve memleketin emniyeti için sadakat ve vatandaşlık vazifesine riayet hisleri aleyhindeki şayiaların haksız ve isbatsız olduğunu samimiyetle bildirmektedirler. Haziran ortasından itibaren halk arasında bir de hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin açıktan açığa değil hususi tertipler ve tazyikler ile yapılmasını terviç ettiği işaa edilmiştir. Bu şeraiy altında Haziran 24'ten itibaren Çanakkale'de ve 30 Haziran'dan itibaren Trakya'nın diğer muhtelif yerlerinde hesaplarını ve muamelelerini keserek İstanbul'a nakletmek hareketi başlamış olduğu anlaşılıyor.

Hükümet merkezi, 3-4 Temmuz'da vatandaşlar arasında dedikodu mevzuunu aşan fiiliyat ve teşebbüsleri farkederek kat'i emirlerle müdahale ve vaziyeti durdurmaya teşebbüs etmiştir. İlk gelen haberler ve şikâyetlerden 100 kadar Yahudi'nin mahallî tazyik-

* Bu tebliğ 15 Temmuz 1934 tarihli **Son Posta** gazetesinin 1. ve 3. sayfalarında yer almıştır.

ler yüzünden İstanbul'a hareket ettikleri öğrenilmiştir.

Gerek bu ilk haberler ve gerekse 3-4 Temmuz'da birdenbire genişleyen cereyanlar üzerine 4 Temmuz'da hükümetin aldığı tedbirlerle kat'i olarak durdurulmuştur.

Şimdiye kadar olan vukuat şu suretle hulâsa edilebilir:

A- Trakya'dan ve Çanakkale'de mevcut olan yerli ve yabancı onüç bin kadar Yahudi'den ceman üçbin kadar nüfusun İstanbul'a hareket ettiği tahmin olunuyor.

B- Kazalarda ve Edirne'de boykot teşebbüsleri olmuş ve bu teşebbüslere mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

C- Kırklareli'nde 3-4 Temmuz gecesi çapulcu anasır geçerek Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır.

Soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada atmış beş ev soygunculuğa uğramıştır.

D- Bütün bu hadisat esnasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi'nin yaralanmasından başka nüfusça zayiat veya yaralama vukuatı olmamıştır.

Yukardaki vukuat üzerine hükümetçe alınan tedbirlerin bugünkü vaziyeti de şudur.

A- Her yerde memurlar her türlü propagandalar tesirinden zihinlerini kurtararak vaziyete ciddiyetle hâkim kılınmışlar ve hadisat esnasında faaliyetleri kiyafetsiz ve halütavurları müsamahakâr görülenler idarî ve adlî muamelelere maruz tutulmuşlardır.

B- Kırklareli hadisesi şiddetle takip olunmuş ve devam edilmekte bulunmuştur. 3/4 Temmuz gecesi ve 4 Temmuz'da Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın şimdiye kadar yüzde yetmişbeşinden fazlası idari ve adli tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade ettirilmiştir. Müddei umumi müşevvikleri ve mütecavizleri cürümlerine göre tevkif ederek adli takibata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.

C- Diğer taraflarda hesabını keserek veya korku ile çekilmiş olanların avdetleri için hiçbir mani olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunulmuştur. Kırklareli soygunculuğu haricinde her türlü alım satım ve alacak verecek muamelelerini hükümet münhasıran adliyeye taalluk eden sahada görmektedir. Hadisatın bugünkü vaziyeti yukarda söylendikten sonra hükümet âtide takip edeceği hattı hareketi tereddüde mahal vermeyecek surette tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir.

1- Hükümet her ne sebep ve şekil altında olursa olsun hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır.

2- Adliyenin el koyduğu bütün suçlar süratle intaç edilecektir.

3- Yerlerinden çekilmiş olan Yahudiler'den isteyenlerin avdetlerine mani olunmasına mahal verilmeyecektir.

4- Hükümet için en mühim mesele vatandaşlar arasında eyi geçinme ve emniyet içinde yaşama havasının iadesidir Dahili, harici sebeplerle ve propagandalara maruz olan bu keyfiyette hükümet muvaffal olacağına ve müşkilatı iktiham edeceğine kanidir. Türkler'in ekseriyetle Yahudi vatandaşlara gizli ve aşikar yardım etmek ve müfrit zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarfettikleri gayreti ve tecavüz teşebbüslerine karşı hissettikleri nefret ve istikrahı aziyetin sür'atle salahı için esaslı amil addetmektedir.

5- Türkiye'de vatandaşlar aleyhinde tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükümet müsaade etmeyecektir.

Hükümet matbuatları vatandaşlar arasına nifak koyacak salgınlara karşı müteyakkız ve basiretkar olmalarına intizar eder.

6- Memurlar hükümetin hattı hareketini tahakkuk ettirmek için bütün kuvvetlerini sarfedeceklerdir. C.H.F. kâtibi umumiliği, vazifesini eyi yapmamış olan idare heyetlerini tahkik etmektedir.

Fırka bakımından vazifelerini suistimal etmiş olanlar hakkında fırkaca icap eden muamele yapılacaktır.

Fırka teşkilatı, hükümetin noktai nazarı ile tam bir mutabakat halinde memurlara kendi sahalarında her suretle yardım edecektir.

Hükümet hadiseleri ve tedbirleri olduğu gibi naklederken, vatandaşlar için endişeyi mucip bir vaziyet ve mesele kalmamış olduğunu beyan eder.

lerdir süren boykotlar vardı. Birileri halkı Yahudilere karşı tahrik ediyor ve Yahudi mağazalarından alış-veriş etmemeleri konusunda tehdit ediyordu. Ancak, bu olayların birkaç çapulcunun işi olmadığını düşündüren en önemli veri, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması. Bunun bir rastlantı olduğunu düşünmek, biraz "saflık" olur kanısındayım. Sözü edilen "birkaç çapulcu"nun Kırklareli'de, Lüleburgaz'da, Edirne'de, Babaeski'de, Uzunköprü'de, Çanakkale'de, Gelibolu'da aynı anda ortaya çıkması, en azından bunların "sıradan çapulcu" olmadıklarının bir göstergesidir. Gözden kaçmaması gereken bir diğer önemli nokta da, sözü edilen "birkaç çapulcu"nun ve yargılanıp cezalandırılan beş-on kişinin, nasıl olup da resmî açıklamalarda belirtilen yaklaşık üçbin insanı, evlerini ve işlerini bırakıp bir gecede göçe zorlayabildikleri ve bunu bir yerde değil, tüm Trakya'da gerçekleştirebildikleri. Tüm bu sorular cevaplandırılmaya çalışıldığında, ortaya Hükümetin bir şekilde bu işin içinde olduğu yolunda kuvvetli bir varsayım çıkıyor.

Trakya'da hayata geçirilmek istenen özel yerleşim projesi ve "Türkleştirme" politikası, 1934 sonrasında da devam etti. Yahudiler ve diğer azınlıklar Trakya'dan şu veya bu şekilde ayrılmak durumunda kaldılar. Savaşın da etkisiyle bu durum pek fazla önemsenmedi, belki de doğal sayıldı. Olaylardan yedi yıl sonra, 11 Nisan 1941'de Örfi İdare Komutanı Korgeneral A. R. Artunkal imzalı bir tebliğde, örfi idare altına alınmış mıntıkada İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale illerinden Anadolu'ya geçmek isteyenler hakkında gerekli tedbirlerin ve kararların Hükümet tarafından alınacağı belirtiliyordu. Bundan altı gün sonra, 17 Nisan 1941'de Kırklareli Valisi İhsan

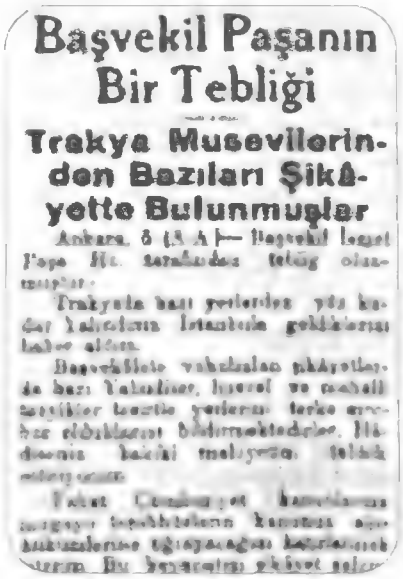

Başvekil Paşanın Bir Tebliği

Trakya Musevilerinden Bazıları Şikâyette Bulunmuşlar

Olaylar sırasında İnönü'nün gazetelerde yeralan tebliği

Aksoy tarafından yayınlanan bir beyannamede de, "Hükümetimiz İstanbul ve Trakya'nın tahliyesine karar vermemiştir. Böyle bir karar katiyen yoktur. Bu hususta söylenen ve muhterem halkımızın maneviyatını bozan, onları işsizliğe sevkeden sözler tamamile yalandır" deniyordu.[71] 1945 yılına geldiğimizde, Edirne'deki Yahudi sayısı 2441, Kırklareli'deki Yahudi sayısı ise 378 idi.[72]

Olaylardan bir yıl sonra yapılan 1935 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nin nüfus yapısı tabloda verilmiştir. Sayım sonuçlarına göre, Trakya bölgesinde toplam 15.854 gayri müslim yaşamaktaydı ve bunların 7555 kişisi Yahudi'ydi. Yine aynı istatistiklere göre, Trakya'da Abazaca'dan, Arapça'ya, Bulgarca'dan, Çerkezce'ye, Lazca'dan, Kürtçe'ye, Tatarca'dan, Pomakça'ya, Kıptice'den, Rumca'ya, İbranice'den, Boşnakça'ya pek çok dil konuşuluyordu. Aradan altmış yıl geçti. Peki şimdi bütün bu insanlar neredeler? Bugün, cevabı hoşumuza gitmese de, kendimize sormamız gereken belki de en önemli sorulardan birisi bu.

2510 Sayılı Kanun'dan Bazı Maddeler

Kabul tarihi: 14/6/1934 Yürürlüğe girme tarihi: 21/6/1934.

Madde 1- Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısile nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliği'ne verilmiştir.

Madde 2- Dahiliye Vekilliği'nce yapılıp İcra Vekilleri Heyeti'nce tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır.

1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, siyaset, askerlik ve inzıbat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılı iskân mıntıkalarının tasdili haritasında zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dahiliye Vekilliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır.

Madde 3- Türkiye'de yerleşmek maksadile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskun veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliği'nin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararile olunur.

Türkiye'de yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4'üncü maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye'de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin Hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4-A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar,

B: Anarşistler,

C: Casuslar,

Ç: Göçebe çingeneler,

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar,

Buaşıcı hastalıklar doğrudan doğruya Hükümet hastanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 9- Türkiye tabiiyetinde gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili selahiyetlidir.

Madde 11- A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek bu tedbirler içindedir.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ya da ayrı mahalle kuramazlar.

Madde 12- 1 numaralı mıntıkalara:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkaların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B: Bu mıntıkalarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarına yerleştirilirler.

C: Bu mıntıkalarda, 1914'den önce, yerleşip anadili Türkçe olan umu-

mi veya milli savaşta mıntıka dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun mer'iyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntıkalara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 numaralı mıntıkalar hakkından veya 1 numaralı mıntıkalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, ailelerile birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntıkalara alınıp iskân edilirler.

E: 1 numaralı mıntıkalar haricindeki vilayetler ahalisinden bu mıntıkalara, ailelerile birlikte gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri, yine bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mıntıkalarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler, 17.nci maddeye göre iskân edilirler.

Madde 13- 2 numaralı mıntıkada:

1- Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliği'nin münasip göreceği yerlerde iskan edilirler:

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler,

B: Bu mıntıkadaki aşiretler,

C: 1 ve 3 numaralı mıntıkalardan naklolunanlar,

Ç: 1 ve 3 numaralı mıntıkalar halkından olup bu mıntıkalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler,

D: 1 numaralı mıntıkalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2- Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile, nakil ve iskân edilebilirler:

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B: Heyelân ve seylap gibi âfete uğrayan kimseler,

C: Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç: Harsî, siyasî, idarî, içtiamî, askerî, iktisadî sebeplerle nakline lüzum görülenler.

3- Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14- Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerile Hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı mıntıkalar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mıntıkalara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mıntıkalara, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilemez.

Madde 22- Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun vali veya kaymakamın yazılı emrile zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara vuku bulacak tecavüzlerde vali ve kaymakamlar zabıta marifetile tahliyeye selâhiyetlidirler.

Recep Peker

Madde 26- 3 numaralı mıntıkalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrımenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanlarının sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerinin dört katı üzerinden tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer "istihkak mazbatası" verilir.

Madde 29- Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada Hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmaya mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekilliği'nin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

B: 1 ve 3 numaralı mıntıkalardan 2 numaralı mıntıkaya naklolunan ve 2 numaralı mıntıkada 9, 10 ve 11'inci maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi, İcra Vekilleri Heyeti izni olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 45- Valiler, kaymakamlar bu kanunun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti'nce veya Dahiliye Vekilliği'nce verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azami süratle yapmağa mecburdurlar.

Yapmayan veya yapamayan veya yaptıramayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 47- Umumi müfettişlik teşkilatı olan mıntıkalarda umumi müfettişler muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmelerinden birinci derecede mesuldürler.

Madde 48- 18 teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya'da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrımenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur.

Bu gayrımenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.

NOTLAR

1 **Orta Mektep İçin Tarih III** (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), s. 246.

2 Utkan Kocatürk'ün **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri** (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1971, 2. baskı, s. 193) kitabından aktaran Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 3. baskı, s. 203.

3 **Ayın Tarihi, 4,** 1-31 Mart 1934 (Ankara: Matbuat Umum Müdürlüğü, 1934), s. 107

4 L. Köker. **Demokrasi Üzerine Yazılar** (Ankara: İmge Yayınları, 1992), s. 198.

5 Resmî Gazete, sayı: 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003.

6 Resmî Gazete, sayı: 2733, 21 Haziran 1934, ss. 4003-4009.

7 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt: 1, I:68, 14 Haziran 1934, ss. 140-141.

8 867.4016 JEWS/9 No. 310 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 29 Haziran 1934.

9 Resmî Gazete, sayı: 2640, 27 Şubat 1934, s. 3485.

10 TBMM Zabıt Ceridesi, cilt: 2, I:32 22 Mart 1934, s. 152.

11 867.4016 JEWS/9 No: 310 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 29 Haziran 1934.

12 A. Galanti, **Türkler ve Yahudiler: Tarihî, Siyasî Tetkik** (İstanbul: Tan Matbaası, 1947), ss. 12-14.

13 **Edirne** (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1993), s. 110, **İslâm Ansiklopedisi, 4. cilt** (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1988), s. 119.

14 K.H. Karpat. **Ottoman Population 1830-1914** (USA: The University of Wisconsin Press, 1982), s. 46.

15 K.H. Karpat. **a.g.e.,** s. 125.

16 K.H. Karpat, **a.g.e.,** s. 188.

17 **Encyclopedia of Religion and Ethics, vol. 7,** Der. James Hestings, (New York: Charles Scribner's Sons, 1955), s. 562.

18 **28 Teşrinievel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler** (İstanbul: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929).

19 867.4016 JEWS/2 No: 267 Elçi Charles H. Sherrill'den ABD Dışışleri Bakanı'na, İstanbul, 20 Aralık 1932.

20 "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 1, 867.4016 JEWS/8 No: 99 İstanbul'daki Amerikan Elçisi'ne, 27 Temmuz 1934, ekteki haber ss. 1-2.

21 **Vakit,** 7 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 10 Temmuz 1934, s. 3.

22 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 8.

23 "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 1.

24 "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 1, **Milliyet,** 6 Temmuz 1934, s. 7 ve **Son Posta,** 10 Temmuz 1934, s. 3.

25 **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9 ve **Son Posta,** 10 Temmuz 1934, s. 3.

26 **Milliyet,** 7 Temmuz 1934, s. 1.

27 867.4016 JEWS/8 No: 99 İstanbul'daki Amerikan Elçisine, 27 Temmuz 1934, ekte verilen haber s. 2.

28 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 3, **Milliyet,** 6 Temmuz 1934, s. 1 ve 8 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 7 Temmuz 1934, s. 3.

29 **Milliyet,** 6 Temmuz 1934, s. 1 ve 8 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 8 Temmuz 1934, s. 1, 867.4016 JEWS/10 No: 317 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul 6 Temmuz 1934, s. 4.

30 Kıpti, aslen Mısır halkından olan kimse anlamına gelse de, Trakya'da Kıpti olarak anılan kişiler, yanlış bir anlamda kullanılarak, aslında Çingene'dirler.

31 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 8.

32 **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9.

33 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 8, **Son Posta,** 7 Temmuz 1934, s. 3.

34 **Haber,** 7 Temmuz 1934, s. 2.

35 867.4016 JEWS/8 No: 99 İstanbul'daki Amerikan Elçisi'ne, 27 Temmuz 1934, ekteki haber ss. 1-2.

36 **Haber,** 7 Temmuz 1934, s. 2.

37 **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9 ve **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 3.

38 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 3.

39 867.4016 JEWS/8 No: 99 İstanbul'daki Amerikan Elçisi'ne, 27 Temmuz 1934.

40 "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 1.

41 867.4016 JEWS/9 No: 310 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 29 Haziran 1934.

42 **Haber,** 6 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 6 Temmuz 1934, s. 3.

43 **Trakya'da Yeşilyurt,** 9 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 7 Temmuz 1934, s. 3.

44 **Trakya'da Yeşilyurt,** 10 Temmuz 1934, s. 1.

45 **Milliyet,** 9 Temmuz 1934, s. 1.

46 **Milliyet,** 12 Temmuz 1934, s. 5, 13 Temmuz 1934, s. 1 ve 14 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 13 Temmuz 1934, s. 3 ve 14 Temmuz 1934, s. 3.

47 **Son Posta,** 12 Temmuz 1934, s. 3.

48 **Milliyet,** 14 Temmuz 1934, s. 1 ve **Son Posta,** 14 Temmuz 1934, s. 3.

49 **Milliyet,** 12 Temmuz 1934, s. 5 ve **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9.

50 **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9, **Milliyet,** 12 Temmuz 1934, **Haber,** 10 Temmuz 1934, s. 6 ve **Son Posta,** 12 Temmuz 1934, s. 3.

51 867.4016 JEWS/10 No: 317 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 6 Temmuz 1934, **Milliyet,** 9 Temmuz 1934, s. 2 ve **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9.

52 **Milliyet,** 8 Temuz 1934, s. 1.

53 **Milliyet,** 9 Temmuz 1934, s. 1.

54 **Trakya'da Yeşilyurt,** 10 Temmuz 1934, s. 1.

55 "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 2.

56 **Vakit,** 10 Temmuz 1934, s. 9.

57 **Milliyet,** 11 Temmuz 1934, s. 1.

58 **Son Posta,** 8 Temmuz 1934, s. 3.

59 **Milliyet,** 12 Temmuz 1934, s. 5 ve **Vakit,** 12 Temmuz 1934, s. 9.

60 İbrahim Tali Bey'ın açıklaması, **Vakit,** 15 Temmuz 1934, s. 2, Hükümet'in tebliği, "Baş Vekaletin Tebliği," **Trakya'da Yeşilyurt,** 16 Temmuz 1934, s. 1.

61 **Milliyet,** 19 Temmuz 1934, s. 2.

62 **Trakya'da Yeşilyurt,** 23 Temmuz 1934, s. 2.

63 867.4016 JEWS/14 G. Howland Shaw'da ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 21 Ağustos 1934.

64 **Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Kati ve Mufassal Neticeler** (Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri) (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937).

65 "Yahudi Meselesi," **Trakya'da Yeşilyurt,** 23 Temmuz 1934, s. 1.

66 Mehmet Asım'ın **Vakit** gazetesindeki 16 Temmuz 1934 tarihli yazısı (ss. 1-6), ve Cumhuriyet, Milliyet gazetelerinde yer alan yazılar bunlara örnek olarak verilebilir.

67 **Milliyet,** 7 Temmuz 1934, s. 5.

68 867.4016 JEWS/12 İstanbul, 28 Temmuz 1934.

69 867.4016 JEWS/10 Elçi Robert P. Skinner'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, İstanbul, 6 Temmuz 1934.

70 867.4016 JEWS/12 İstanbul, 28 Temmuz 1934.

71 A.R. Dursunkaya, **Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik, 1. cilt** (Kırklareli: Yeşilyurt Basımevi, 1948), ss. 181-182.

72 **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları** (Edirne ve Kırklareli illeri) (Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1949).

Osmanlı Devleti'nde

Yabancı Konsolosluk Tercümanları

KEMAL ÇİÇEK

Osmanlı Devleti'nde "dil oğlanları" olarak da isimlendirilen tercümanların yetişmelerine ve gördükleri hizmetlere dair uzun süredir belge toplamaktaydık. Güzel bir tesadüf eseri olarak, son zamanlarda iki popüler tarih dergisinde birden *"Dil oğlanları"* veya tercüman aileleri hakkında peşpeşe yazılar çıktı. Bu nedenle araştırmamızın, kısmen de olsa, daha fazla gecikmeden yayınlanması şart oldu. Bahsedilen iki makaleden birincisi Frédérick Hitzel tarafından yazılan *"Dil oğlanları"* başlıklı yazı olup yazar burada Dil oğlanları[1] okulunun kurulması ve Dil oğlanlarının yetiştirilmesine dair faaliyetler hakkında değerli bilgiler vermektedir.[2] İkinci makale ise Kevork Pamukcıyan'a ait olan "Camcıoğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi" başlıklı nefis araştırmasıdır. Burada da Camcıoğlu tercüman ailesi ve yaptıkları tercüme faaliyetleri hakkında orijinal bilgiler yer almaktadır.[3] Ancak her iki makalede de bu tercümanların tayin, görevden alınma (azil) ve görev yaptıkları süre içinde faydalandıkları imtiyazlara değinilmemiştir. Bu hususdaki bilgilerimiz ise yıllar önce Cengiz Orhonlu'nun İslâm Ansikopedisi'ne yazdığı maddeye dayanmaktadır. Bu bilgilerin hem eksik olması ve hem de yeni bulunan arşiv belgeleri ışığında tekrar değerlendirilmesi artık kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte bu makalede biz, tercümanlar hakkında genel bazı bilinenlere değindikten sonra yabancı konsolosluk tercümanları, faaliyetleri ve hukuki statüleri hakkındaki bizden önce verilen bilgileri tamamlayacağız.

Tercüman veya Dil Oğlanları

Tercüman, kısaca, Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında aracılık eden kişi olarak tanımlanabilir. Orhonlu da, tercümanların asıl görevlerinin "devletler arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri temin etmek" olduğunu tespit ettikten sonra, bu tür kimselerin çok eskiden beri tarih sahnesinde görüldüklerini ifade etmiştir.[4] Aynı zamanda devletin re'aya ile ilişkilerinde çok önemli bir fonksiyon üstlenmiş olan tercümanlar, İslâm devletleri arasında ilk kez Abbasiler zamanında kesin bir memuriyet olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra da bu önemli memuriyet Mısır Memlukluları ve Anadolu Selçuklu devletinde de görülmüştür. Orhonlu'nun verdiği bilgiye göre, Anadolu Selçuklu devletinde, tercüman tayini hükümdar fermanı ile olabilmekteydi, ki bu gelenek aynen Osmanlılar'a da intikal etmiştir. Diğer İslâm müesseselerinde olduğu gibi, tercümanlık kurumu da Osmanlılar tarafından XVI. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişmeye mazhar olmuş ve devlet teşkilatının en gözde kurumu haline gelmiş ve çok kısa bir süre içinde önemli bir gelişme kaydetmiştir.[5] Bu gelişme sonucu Divan-ı Hümayun tercümanları, eyalet tercümanları, askeri ve eğitim müesseselerinde kullanılan tercümanlar ve yabancı elçi ve konsolos tercümanları olmak üzere dört tercüman sınıf oluşturulmuştur. Bu makalemizde diğerlerine göre daha az bilinen yabancı elçiliklere bağlı taşra konsolosluk tercümanlarını ele alacağız.

Yabancı Elçilik ve Konsolosluk Tercümanları

Osmanlı İmparatorluğu'nda elçilik görevi yapanlara bir tercüman veril-

Dr. Kemal Çiçek, KTÜ Eğitim Fakültesi öğretim üyesidir.

mesi kural haline gelmişti. Elimizdeki bilgiler ilk zamanlar bu tercümanların Hristiyan iken Müslümanlığı kabul eden, dil bilen kimselerden seçildiğini ve Osmanlı tebaasından olduklarını göstermektedir. Mesela, hakkında oldukça tafsilâtlı bilgi sahibi olunabilen Kanunî devrinin meşhur tercümanı Yunus Bey de Müslüman olmuş bir Rum'du. Demek ki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'a gelen yabancı elçilerin yanına Türk-Müslüman tercümanlar verilmesi umumi bir kaide idi" şeklinde oluşan genel kanaat gerçekleri yansıtmamaktadır, çünkü arşiv belgelerinde bu dönemde tercümanlık yapan birçok Hıristiyan ve Rum'un ismine rastlanmaktadır. Nitekim, Orhonlu 1572 yılında Fransız elçisinin Nikola adlı bir Rum tercümanı olduğunu ve bunun bir istisna olmadığını tespit etmiştir. Hitzel de Kanuni döneminin meşhur tercümanları arasında adı sıkça geçen Yunus Bey'in Macar asıllı bir Hıristiyan olduğunu yazmaktadır.[6] Ayrıca elçilik ve konsolosluk tercümanları bir yana bırakılırsa Divan-ı Hümayun tercümanlığının XVII. yüzyıldan sonra veraset yoluyla devredilen ve Fener mahallesinde oturan bir grup Rum ailenin tekeline bırakılan bir görev olduğunu ifade edelim.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve bir tespite göre sayıları 218'i bulan yabancı konsolosluk tercümanlarında ise durum böyle değildir.[7] XVIII. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde çeşitli yerlerde konsoloslukları bulunan Fransa, İngiltere, Avusturya, Danimarka, Hollanda, Dubrovnik, İki Sicilya Devleti, İspanya, Rusya ve İsveç gibi ülkelerin her birine ait konsolosluklarda farklı ailelerden seçilmiş tercümanlar istihdam edilmişti.[8]

Örneğin, Hitzel'e göre, Fransa elçiliği ve bağlı konsolosları tercümanlarını daha çok Galata'nın Latin kökenli ailelerinden seçmeyi tercih etmişlerdi. Galatalı ve Latin kökenli olan Fornetti ailesinin kurulduğu tarihten itibaren Fransa elçiliğine tercüman sağladığı bilinmektedir.[9]

Wood da tercümanların istisnasız Latin kökenli İtalyanlar olduğunu ifade etmektedir.[10] Kesin olarak tespit edilemeyen bir tarihten itibaren, önce Osmanlı teb'ası Hıristiyan re'ayanın, Türk-Müslüman tercümanların yerini almış, 1669'dan sonra da Fransızlar'ın dil oğlanları okulu kurmalarıyla tercümanların Osmanlı teb'asından seçilmesi uygulamasına son verilmiştir. Bunun başlıca nedeni konsolosların Osmanlı re'ayası olan tercümanlara güvenememesi olarak gösterilmektedir. Hattâ bazı tercümanlar zaman zaman bir konsolostan diğerine transfer olabilmekte, daha da kötüsü bazen aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne de hizmet ederek ikili oynayabilmekteydiler. Ayrıca, Osmanlı teb'ası olmaları nedeniyle, ellerindeki beratlarına rağmen, tercümanlar zaman zaman sinirli bir paşanın zulmünden kurtulamamakta ve dolayısıyla etki altında kalabilmekteydiler.[11] Nitekim, Fransızlar dil oğlanları okulunu bu nedenle kurmuşlardı. Aynı şekilde İngiliz konsoloslar da mevcut durumun sakıncalarından şikâyet etmişlerdi. Bu yüzden İngilizler de 17. yüzyılın sonlarında Levant Company hesabına bazı Rumları yabancı dil öğretmek için İngiltere'ye Gloucester College'e götürmüşler, fakat ilk teşebbüslerden başarılı sonuçlar alınamayınca projeyi uygulamadan kaldırmışlardı.[12]

Pamukcıyan'ın son makalesinden öğrendiğimize göre de, Ermeni kökenli Camcıoğlu ailesi İstanbul'daki

(Üstte) Kıbrıs Şer'iye Sicili (KŞS) 24 (1183-1196), s. 93. İsveç Balyozu tercümanı beratı. (Yanda) KŞS 25 (1198-1212), s. 100 İspanya Tercümanlığı Beratı. (Kıbrıs Vakıflar Md. arşivinden)

İsveç elçiliğine sürekli olarak tercüman sağlamıştır.[13] Ancak ilk kez tarafımızdan değerlendirilen ekteki belgelerden anlaşıldığına göre, Kıbrıs-Tuzla'da (Larnaka) ikamet eden İsveç balyosunun tercümanı bu aileye mensup değildi.[14]

Kıbrıs şer'iye sicilinde kayıtlı bir tercümanlık beratında 1790'lı yıllarda Kıbrıs'ta İsveç konsolosu yanında tercümanlık yapan kişinin adı Mişhel V. Ciovanni olarak geçmektedir. Aynı belgeden anladığımız kadarıyla önceki tercüman da yine aynı aileden olması muhtemel olan Ciovannı V. Mişhel'dir ve görevini kendi isteği ile terk etmiştir. Sözkonusu tercümanların açık kimliği belirtilmemekle beraber, Katolik olmaları kuvvetli bir olasılıktır. Yine 1202 h./1787 tarihli bir belgeye göre Kıbrıs'ta bulunan İspanya konsolos vekilinin yanına Ciovanni Giyeri(?) adlı bir kişi tercüman olarak tayin edilmiştir.[15] Bu kişinin kimliği de kesin olarak tespit edilememektedir. Aynı şekilde, Lefkoşe kadı sicillerinde kayıtlı 1717 yılında yazılan bir tercüman tayin beratında da Kıbrıs'ta Fransız konsolos tercümanı olarak Cirelimo V. Hristofi(?) adlı muhtemelen bir Kıbrıslı Katoliğin adı geçmektedir.[16] İngilizler konsolosluğunda ise tespit edebildiğimiz kadarıyla 1749'da Andronikо Gerolamo, 1768'de Anastasis Speltos ve 1798'de ise Avak oğlu Serkis (muhtemelen bir Ermeni) adlı tercümanlar vardı.[17]

Bu kişilerin her birinin kimliği açık olmamakla birlikte, İngilizler tercümanların çoğunlukla katolik olmasının kendileri açısından bazı sakıncalı taraflarının bulunduğunu dile getirmişlerdir.[18]

Konsolosluk Tercümanlarının Tayini ve Görevleri

Konsolosluk tercümanlarının tayini ancak sultandan alınan bir berat ile oluyordu. Bu beratlar aynı zamanda tercümanların sahip oldukları imtiyazları ihtiva ediyordu. Bu nedenle bunlara *beratlı tercümanlar* da deniliyordu. Osmanlı Devleti merkezde ve eyaletlerde bulunan elçilik ve konsolosluklarda, her devletin kendi tayin ettiği miktarda tercüman bulundurmasını bir prensip olarak kabul etmişti, fakat bazı önemli elçiliklerde birden fazla tercüman bulunabilirdi. Bu durumda içlerinden bir tanesi *baş-tercüman* unvanı ile Osmanlı Devleti ile elçilik arasındaki münasebeti temin ederdi. Elimizdeki arşiv belgeleri ise konsolosluklarda genelde tek bir tercüman bulundurulduğuna işaret etmektedir. Örneğin, Kıbrıs adasındaki İngiltere, İsveç, İspanya, Fransa ve Hollanda konsolosluklarında birer tercüman bulunuyordu. Bununla beraber Levant Company'nin 1772'ye kadar Halep'te üç tane tercümanı bulunuyordu, daha sonra bu sayı ikiye indirilmiştir. Buna karşılık şirketin İzmir'deki tercüman sayısı 17. yüzyılda iki iken 1793'e doğru dörde çıkarılmıştı.[19]

Kıbrıs Şer'iye sicilinde kayıtlı, İsveç konsolosuna tercüman tayini hakkındaki belge, tercümanların kesinlikle "bi-emri A'li", yani Divan-ı Hümayun hükmüyle ve berat verilmek suretiyle tayin ve nasb edileceklerini göstermektedir. Anlaşıldığına göre, bir konsolosluk tercüman istihdam etmek istediğinde önce elçilik vasıtasıyla Divan'a bir *arzuhal* ile başvurmakta ve ismini tespit ettiği kişinin *andname-i hümayun* hükümlerine göre, tercüman nasb ve tayin edilmesini arz etmekteydi.[20]

Bu belgeler bize, gerek tercüman seçiminde ve gerekse azlinde konso-

losluk veya elçiliklerin ahdname-i hümayun hükümlerine göre hür olduğunu açıkça göstermektedir. En azından 18. yüzyılın başlarından itibaren uygulama bu şekilde idi, ancak her dönemde seçimin sultan tarafından onaylanması şartı vardı... Örneğin, az önce değindiğimiz Fransız konsolosluğuna Cirolimo'nun (muhtemelen Geralamo) tercüman tayini ile ilgili beratta Cirolimo'nun konsolosluk tarafından tercüman tayin edildiği, "... lakin bi-berat (beratsız) olmağla ahdname-i hümayun mucebince olıgeldüğü üzere berat-ı şerifim virilmek babında inayet rica itmeğin bu nişan-ı hümayunı virdim" denilmektedir.

Yine Danimarka'nın Tuzla (Larnaka)'daki konsolosluğuna tercüman tayin edilen Cirolo Mukalimri(?)'nin beratına dair 1213 h. tarihli bir belgede "Danimarka ilçileri dahi konsolos ve konsolos vekilleri ve tercümanlar tayin ve dilediklerini ref ve yerlerine ahar (başka) kimesneleri nasb eyleyeler deyu Danimarkaluya ita' olunan (verilen) ahdname-i hümayunda münderiç olduğu üzere" şeklindeki ibare tercüman seçiminde Osmanlı merkez teşkilatının bir müdahalesi olmadığını kanıtlar niteliktedir. Elbette, özel bazı durumlarda ve ahdname hükümleri veya kanuna muhalif hareket etmeleri durumunda devlet, tercümanları azletme hakkına sahipti. Orhonlu'nun Raşit Paşa tarihine dayanarak verdiği bir bilgiye göre, tercümanlık vazifesi dışında bir münasebet kuranlar, suçları sabit görüldüğünde azledilirlerdi. Bu hüküm ve yapmaması gereken diğer şeyler İspanya tercümanına verilen beratta açık bir şekilde hatırlatılmakta ve "ahar (başka) vilayette ikamet eylemek ve hanlarda ve dekakinde (dükkânlarda) esnaflık ve taşrada memalikte kocabaşılık ve milletimiz mülkü ve bunlar emsali vazifelerinde mesaliha ve memleket ve esnaf umuruna karışmamak ve tercüman olduğu memalike gayri mahalde temekkün itmemek ve eğer bu şartların hilâf-ı harekette bulunur ise... tercümanlığı ilga" olunacağı ve yerine bu şartlara riayet edebilecek başka birisinin arz olunmak üzere tercüman tayin edilebileceği ifade edilmektedir.[21]

Osmanlı tarihçilerinin de kaydettiği gibi, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren gerek konsoloslar, gerekse vekillerinin kanuna ve ahdname hükümlerine aykırı uygulamaları ve ihlâlleri karşında devlet, konsolosların ve maiyetlerinin kontrol altına alınması için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Fakat bu teşebbüslerden tam bir başarı elde edildiği söylenemez.[22] Tam tersine, 18. yüzyılın sonlarından itibaren pek çok kere konsoloslar imtiyazlarını artıran yeni tavizler koparmayı başarmışlardır.[23] Nitekim, Kıbrıs Şer'iye sicillerinde kayıtlı birçok davadan, 18. yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan İngiliz ve Fransız konsoloslarının bankerlikle uğraşmak ve faizle Kıbrıslı Rum ve Müslümanlara borç para verme hakkı elde ettiklerini görüyoruz. Hattâ bu yüzden sık sık borçlularla ihtilaflarını tercümanlar vasıtasıyla mahkemeye ulaştırmaktaydılar. Örneğin, 4 Safer 1110 tarihli bir davada İngiliz baylosu Samuel tercümanı Lazaniye V. Pavlo'yu vekil tayin ederek Ümmühan bt. Es'ad Çelebi'nin varislerinden merhumun kendisine olan 110 esedi guruş borcunu ödemelerini istemektedir.[24] Bankerlik olayına dair benzeri davalar ileriki yıllarda da sık sık kadı önüne gelmiştir.

Tercümanların tayini gibi maaşlarının tespiti ve ödenmesi de konsolosluğun inisiyatifine bırakılmıştır. Meselâ, Kıbrıs'taki İngiliz konsolosunun tercümanına maaşdan başka bazı yan ödemeler de yapılmaktaydı.[25] Yine, Levant Company tercümanlara rütbelerine göre 200 ile 300 dolar arasında maaş ödüyordu.[26]

Moutier'in yaptığı bir resimde elçi ile tercümanı (1860) (Dil Oğlanları ve Tercümanlar *Yapı Kredi Yayınları, 1995*)

Tercümanların görevleri hususunda da belgeler yeterince ayrıntı sunabilmektedir. Buna göre, tercümanların asli görevleri konsolosluk ile dış dünya arasında irtibatı sağlamaktır. Wood konsolosluk tercümanlarından söz ederken bu kimselerin konsolos ile Türk görevliler arasında günlük müzakerelerde iletişimi sağlayan kişiler olduğunu, dil problemi yüzünden konsolosların sadece özel günlerde halk ile yüzyüze görüştüklerini belirtmektedir. Ona göre, tercümanlar aynı zamanda birer istihbarat görevlisi gibi çalışmakta ve hem Osmanlı yönetimi, hem de diğer konsoloslar hakkında bilgi toplamaktaydılar. Kısaca, bu kişiler konsolosların "gözü, kulağı ve ağzı"dırlar.[27] Elimizdeki arşiv belgelerinden de anlaşıldığına göre, bu görevin ifa edilmesinde tercümanlar, konsolosların vekili konu-

mundadırlar. Başbakanlık arşivinde bulunan bir layihada da tercümanların bu statüsü "tercümanlar ilçilerin ve konsoloslarının vekilleri olmağla" şeklinde sık sık geçen ifadelerle vurgulanmaktadır.[28] Dolayısıyla tercümanların görevleri ile konsolosların görevleri paralellik arz etmektedir.[29]

Nitekim, İspanya'nın Kıbrıs-Tuzla'daki konsolosu yanına tercüman tayin edilmesi hakkında belgede "İspanya tüccar sefayini (gemileri) kapudan ve sair İspanyalu'nun rü'yet-i umur ve mesalihaları (işleri) için "tercüman nasb ve tayin edildiği belirtilmektedir. Görüldüğü gibi, tercümanlar limanlara uğrayan İspanya gemilerinin her türlü işlerinin görülmesinde aracılık ve tercümanlık yapmakla sorumludurlar. Yine Fransa'nın Kıbrıs konsolosu yanına tercüman tayini ile ilgili beratta da "Kıbrıs iskelelerine gelüb giden France kapudanları ve tacirlerinin cezire-i mezburda (adı geçen adada) mütemekkin France konsolosu tarafından kal'ada olan ve mütesellimleri yanlarında vaki' olan umur ve mesalihaların görmek üzere (filan) tercüman nasb olunub" denilmektedir. Dolayısıyla tercümanlar görevlerini yaparken sık sık bölgenin kadısı, iskele eminleri ve âyan-ı vilayet gibi Osmanlı devlet görevlileri ile karşı karşıya gelmekte ve dil bilmeyen tüccar ve kaptanlara yardımcı olmaktaydılar.[30] Bu yüzden konsolosluk tercümanları, zaman zaman doğan anlaşmazlıklardan dolayı olay kadıya aksettirildiğinde mahkemede vekillik veya tercümanlık görevini üstlenmek durumunda kalmaktaydılar.

Konsolosluk tercümanlarının vekaleten mahkemede takip ettikleri davalara dair şer'iye sicillerinde pek çok örnek vardır. Sözkonusu layihadan da anlaşıldığına göre konsolosluk tercümanların mahkemede temsiliyet hakkı ahdname hükümleri arasında yer almaktadır. Örneğin, layihada "France tüccarı ile bir kimsenin niza'ı (davası) olsa kadıya vardıkta Francalunun tercümanları hazır bulunmaz ise kadı davaları istima' itmeye, eğer tercümanları mühim mesalihte ise gelince tevakkuf oluna" şeklinde bir madde de vardır.[31]

Tercümanların İmtiyazları

Konsolos ve tercümanları ile maiyetlerindeki memurların Osmanlı toplumunda sahip oldukları yer ve imtiyazları oldukça fazladır ve Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında daha da artırılmıştır. Bu imtiyazların niteliği her devletle ayrı ayrı yapılan ahdnameler ile belirlenmiştir. Nitekim, elimizdeki ahdname suretinden anlaşıldığına göre, konsoloslar ve tercümanlarının sahip oldukları imtiyazlar çok eskiden beri divan-ı hümayun tercümanlarına verilen imtiyazlara dayandırılmaktadır. Gerçekten de, divan tercümanları başlangıçta diğer Hristiyan teb'aya müsaade olunmayan sakal bırakmak, dört hizmetkarı olmak, ata binmek ve kürk giymek gibi imtiyazları ile maiyetlerindeki hizmetkarları haracdan ve cizveden muaftılar. Ancak 18. ve 19. yüzyıla ait belgeler, bu imtiyazlar ve muafiyetlerin çok daha fazla genişletildiğini göstermektedir.[32]

Elimizdeki layihada Fransız elçi, konsolos ve tercümanlarının muafiyetleri hakkında "ve ilçileri hizmetlerinde olan tercümanları olıgeldüğü üzere haracdan, kassabiyeden ve sair tekalif-i örfiyyeden muaf oluna" denilmektedir. 1182 h. (1768) tarihli İsveç Baylosu tercümanlık beratında ise bu imtiyazlar daha geniş ve açık bir şekilde "konsolos vekili merkumun yanında tercüman olup tercümanlık hizmetinde olanlar ve oğulları ve iki nefer hizmetkarları harac ve avarız ve kassabiye akçesi ve rüsum ve tekalif-i örfiyye teklifi ile rencide olunmaya ve kul ve cariye istihdam idermüşsün deyu kimesne harac ve rusum talep eylemeye" denilmektedir.[33] Ancak 19. yüzyılın başlarında Fransa ve İngiltere ile imzalanan ahdnamede "devlet-i aliyemin re'ayasından olub ilçisinin sarayında hizmet edenlerden yalnız onbeş nefer hademe tekalifden muaf" olacaktır şeklinde bir hüküm vardır, fakat bu sayının konsolosların hizmetçilerini kapsayıp kapsamadığını bilemiyoruz.

İspanya konsolosluğu tercüman beratından İsveç konsolosunun sahip olduğu imtiyazlara İspanya konsolos vekili ve tercümanının da sahip olduğunu anlıyoruz.[34] Yine belgelerden anlaşıldığına göre, konsolosluk tercümanlarının vergi muafiyetleri bu kadarla da kalmamıştır. Konsolos ve tercümanları kullandıkları eşyaları veya tükettikleri içki ve yiyecekleri dışarıdan temin ettiklerinde eskiden olduğu gibi (kadimden olıgeldüğü üzere) gümrük ve bac talep olunmayacaktır.[35] Bunlara ilave olarak İsveç, İngiltere ve İspanya tercümanlık beratlarında ifade edildiğine göre, "bu def'a fermanım olınduğu vechile irad olunmak üzere mezburun yedlerinde (adı geçenlerin ellerinde) bulunan hane-i avarıza bağlı emlak ve araziden ve kezalik sonradan iştira (satın aldıkları) eyledikleri emlak ve araziden sakin oldukları (oturdukları) menzilleri (evleri) ve kadimden menzilleri ve levahıkı olan bağ ve bahçelerin tekalif-i örfiyyenin cümlesinden muaf ve müsellem"dir.

Konsolos ve tercümanların bu vergi muafiyetleri 18. yüzyıl sonlarından itibaren daha da genişletilmiştir. Örneğin, İsveç, İngiltere ve İspanya tercümanlık beratlarında konsolosların "kendü bağında hasıl olan şıradan" hamr-ı emin olanların "fıçı akçesi" talep etmemelerine dair bir hüküm de yer almaktadır. Ayrıca ahdname hükümlerine göre "France konsolosları ve onlara tabi olan ruhban ve tüccar taifesi ve tercümanları kendi nefisler için mu'tad-ı mu'ayyeneye

kadar evlerinde şıra sıkıb ve taşradan hamr getürüb isti'mal eylediklerinde rencide" olunmayacaklardır. Yine pazardan narh üzere zahire veya mal aldıklarında kendilerine hesap sorulmaması ve kendisiyle tartışmaya girilmemesi de beratlarda yer alan imtiyazlar arasındadır.

Konsolos ve tercümanların imtiyazlarından bir kısmı ise bu kimselerin İslâm toplumu içindeki konum ve hukuki statüleri ile ilgilidir. Buna göre, tercümanlar ve hizmetlilerinin yemeleri, içmeleri, kullandıkları eşyalar ve giyim kuşamlarına (melbusat ve mefruşat ve me'kulat ve meşrubatına) kimse müdahale edemez. Bu hususta 18. yüzyılda verilen bazı imtiyazlar ticari olmaktan çıkmış ve o kadar abartılmıştır ki, konsolos ve tercümanların tehlike durumunda veya kendilerini gizlemek istediklerinde Müslüman gibi giyinmelerine ve silah kuşanmalarına bile izin verilmiştir. Ayrıca tercümanlar istedikleri yere istedikleri zaman gitme hakkına da sahiptiler. Yolculukları esnasında kendisi veya maiyetindekilere müdahale edilmeyecek, ulaklar *ulak akçesi* adıyla para talep etmeyeceklerdir.[36] Wood da tercümanlara verilen bu imtiyazı doğrulamakta ve hattâ, tercümanlara kapitülasyonlar ile birlikte sarı ayakkabı giymek de dahil pek çok yeni imtiyaz verildiğini belirtmektedir.[37] Tercümanlara giyim-kuşam konusunda tanınan imtiyazlara dair en açık hüküm İspanya tercümanlığı beratında yer almaktadır. Buna göre konsolos tercümanı "muhaf ve muhatıra olan yerlerde başına ak sarunub ve kılıç ve ok veya mahmuz vesair alat-ı harp getürdükde kadılar ve beylerbeyileri ve gayriden bir ferd rencide" etmeyecektir. Bu maddenin şer'i hükümlere aykırı olduğu ve gayrimüslim ve müsteminlerin Müslüman gibi giyinmesinin Osmanlı Devleti'nde yasak olduğu şüphesizdir. Bu yasağı ihlal edenlerin cezalandırıldığına dair gerek şer'iye sicillerinde ve gerekse hatt-ı hümayunlarda pek çok örnek vardır.[38]

Tercümanların toplum içindeki konumları ile ilgili bir imtiyaz da evlerinin önüne yeniçeri konulmak suretiyle rahatsız edilmemeleridir. Bu hususta beratlarda "evine askeriyeden konak konulmağla rencide olunmaya" denilmektedir. Yine yargı ve muhakeme konusunda da konsolosluk tercümanlarına çok önemli bazı imtiyazlar sağlanmıştır. Elimizdeki tercüman beratlarından öğrendiğimize göre, tercümanlar ile "her kimin davası olur ise, ellerinde olan ahdname-i hümayun mucebince 4000 akçeden ziyade dava olunduğu halde davaları sair mahalde istima' olunmayub" asıtane-i saadete havale olunacaktır.[39] Bundan başka elimizdeki layihada geçen bir hükme göre, tercümanların "bir hususda taksiratları zuhur iderse, ilçileri ve konsolosları tarafından tedib olunub ahar taraftan rencide" olunmayacaklardır. Bu şekilde 19. yüzyılın başlarından itibaren tercümanların Osmanlı yargı alanının dışına çıkarıldığı anlaşılıyor. Nitekim ahdnamede yer alan çok açık bir hükme göre Fransız vatandaşlarının birbirleri ile olan davaları "ilçileri ve konsolosları âdetlerince" görebileceklerdir. Bu konudaki kural o derece vurgulanmaktadır ki, ahdnamede "Francaluya müteallik esir bulunur ise ilçileri veya konsolosları tayin eleyüb Francaludur dirlerse anın gibiler sahipleri veya vekilleri ile" İstanbul'a (südde-i saadete) gönderilecektir.

Aynı şekilde bir başka maddeye göre de konsoloslar ile re'ayanın davaları da divan-ı hümayunda görülecektir.[40] Ancak konsolosluk hizmetinde olanlar ve tercümanlarının muhakemeleri hususunda layihadaki şu maddede bazı istisnai durumlara değinilmiştir. Buna göre, "Franca tacirleri ve tercümanları ve konsolosları memalik-i mahrusemde bey' ve şira' (alım satım) ve ticaret ve kefalet hususlarında ve sair umur-ı şer'iyede kadıya varub sebt-i sicil itdürüb (mahkeme sicillerine kayıt yaptırıp) veya hüccet alalar sonra niza' (dava) olur ise hüccet ve sicile nazar olunub (bakılıp) mucebi ile amel oluna... ikisinden biri olmayub mücerred şahid-i zur (yalancı şahit) ikamet idüb hilaf-ı şer'i şerif nesne dava iderler ise madem ki kadılardan hüccetleri olmayub ve yahud sicilde mukayyed (kayıtlı) bulunmaya anın gibi tezvir itdürülmeyüb (hileli yollara izin verilmeyip) hilaf-ı şer'i şerif (İslâm hukukuna aykırı) olan davaları"na bakılmayacaktır.

Yine ahdname hükümlerine göre, "Franca konsolosları ile ferman olan vekilleri ez kadim mu'tad üzere sakin oldukları yerlerde resm üzere bayraklarını" dikebilirler. Bu imtiyazın Fransa ile sınırlı olmadığını Wood'un İngiliz konsolosları hakkında verdiği bilgilerden çıkarmak mümkündür. Sonuç olarak, konsolosluk

Felemenk ressamı Van Mour'a ait olduğu sanılan bir tabloda tercüman (Dil Oğlanları ve Tercümanlar, *Yapı Kredi Yayınları 1995*)

tercümanları Osmanlı Devleti'nde konsoloslarla birlikte çok önemli bir görevi yerine getiriyorlardı. Kendilerine verilen imtiyazlar daha çok konsoloslara sağlanan imtiyazlar olmakla beraber, toplumla iç içe olmaları ve çoğunlukla Osmanlı re'ayası arasından seçilmeleri kendilerini toplum içinde önemli bir konuma getirmiş olmalıdır. Bu makalede aydınlık kazanmayan pek çok konu olduğu ve bunların yeni arşiv belgeleriyle aydınlatılabileceği kuşkusuzdur. Özellikle Luke'un Kıbrıs konsülü hakkındaki çalışması tercümanların konsül içindeki konumunu açıklığa kavuşturacak niteliktedir. Bu açıdan tercümanlar konusunun daha tafsilatlı bir çalışmaya layık olduğu da malumunuzdur. Ancak burada özet bir şekilde de olsa ilk kez tercümanların seçimi, tayini, görevleri ve imtiyazları hakkında arşiv belgeleriyle desteklenen bilgiler verilmiştir. Bu açıdan çalışmamızın daha tafsilatlı araştırmalar için bir basamak teşkil etmesini umuyoruz.

NOTLAR

1 Bu kelime Türkçe'dir ve Venediklıler bunu kendi dillerine **"Giovani della Lingua"** olarak tercüme etmişlerdir. Daha sonra aynı kelime Fransızca'ya Enfants de Langue olarak geçmiş ve 1669 yılında "XIV. Louis'in nazırı Jean-Baptiste Colbert'in isteği üzerine" kurulan ve Doğu dilleri tercümanlarını yetiştirmeyi amaçlayan okulun adı olmuştur. Bkz. F. Hitsel, "Dil Oğlanları", **Toplumsal Tarih** 21, (Eylül 1995).

2 Aslında bu yazı aynı yazara ait kapsamlı bir araştırmanın özetidir. Bkz. F. Hitzel, **Dil Oğlanları ve Tercümanlar,** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları (İstanbul 1995).

3 Kevork Pamukcıyan, "Camcıoğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi", **Tarih ve Toplum** 143, (Kasım 1995), 23-27.

4 Cengiz Orhonlu, "Tercüman", **İslâm Ansiklopedisi,** 1974, s. 175-181.

5 Orhonlu, **agm.,** s. 176. Osmanlı Devleti'nde tercümanlık müessesesinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, diğer ülkelerle ilişkilerde tercumanların kullanıldığı kesindir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1479 yılında bir anlaşma ile Venedik'e gönderilen Lütfi Bey bazı kaynaklarda ilk tercüman olarak gosterilmektedir, ancak bu kişinin tercüman olmayıp, yanında bir Rum'un refakatçi tercüman olarak bulunmuş olması da muhtemeldir. V. Mırmiroğlu, **Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Devrine Ait Vesikalar** (İstanbul 1945)'ten nakleden Orhonlu, **Tercüman,** s. 176).

6 Hitzel, **agm.,** s. 37.

7 Bkz. Orhonlu, **Tercüman,** s. 181. O'na göre muhtelif konsolosluklardaki sayı 194 kişi, fakat daha sonra buna 24 beratlı tercüman da ilavesi ile sayı 218'e ulaşmıştı. Eldeki belgelere gore II. Mahmud zamanında bu sayı korunmuştur.

8 İspanya ve İsveç konsolosluklarının varlığına Orhonlu değinmemekle birlikte, Kıbrıs adasında bu ülkelerin de birer konsolosları vardı.

9 Hitzel, **agm.,** s. 38.

10 Alfred C. Wood, **A History Of the Levant Company** (Londra 1964), s. 225. "The dragoman were nearly all Levantines of Italian extraction."

11 Wood, **age.,** s. 226'da 17. yüzyılda asılan ve falakaya çekilen tercümanlardan örnekler vermekte ve ayrıca, tercümanlardan bazılarının korkudan dolayı paşalara veya İstanbul'a konsoloslar tarafından gonderilen sert mesajların içeriğini değiştirdiklerini ya da dilini yumuşattıklarını yazmaktadır. Bu yüzden işine son verilen bir İngiliz konsolosluk tercümanı için bkz. Sir Harry Luke, **Cyprus under the Turks 1571-1878** (Londra, 1989), s. 93.

12 Wood, **age.,** s. 227.

13 Pamukcıyan, **agm.,** s. 23.

14 KŞS 24, s. 93.

15 KŞS 25, s. 100.

16 KŞS 9, s. 13/1. Evail-i Cemaziye'l-evvel 1129 (Nisan 1717).

17 Luke, **age.,** s. 108, 113, 115.

18 Wood, **age.,** s. 226'da elçilerden Sutton'ın tercümanlar için "because of their catholic faith, addicted to French interests" dediği kaydedilir.

19 Wood, **age.,** s. 227.

20 " .. Asıtane-i saadetimde mukim İsveç elçisi... süddet-i saadetıme mühürlü arzuhal gönderüb... ahdname-i hümayun mu'cebince berat-ı alışan virilmek babında, KŞS 24, s. 93. veya rütbesine göre evamir-i a'liye ve berat ihsan olunmasında, KŞS 25, s. 100."

21 KŞS 25, s. 100. Kıbrıs'taki konsolosların adada meydana gelen isyanlardaki rolü ve vali ile ilişkileri konsolosların (dolayısıyla tercümanların) devletin iç işlerine hiç de duyarsız olmadığının kanıtıdır. Bkz. Sir George Hill, **A History of Cyprus. IV.-The Ottoman Province, The British Colony 1571-1948** (Cambridge UP, 1952, s. 101 vd.

22 Cevdet, **Tarih,** c. I, s. 309 ve c. III, s. 270'den nakleden Orhonlu, **Tercüman,** s. 181.

23 Bkz. BOA, özel no. 9, Genel no. 58'de kayıtlı, 25 Rebiü'l-evvel 1217 tarihli Fransız Elçi, Konsolos, Tercüman ve Tacirlerinin himayesine dair bir **Layiha.** Kısaca, BOA 9/58, s.

24 Davanın seyri için bkz. KŞS 7.13/1; 13/2; 15/1'de üç ayrı dava kayıtlıdır. Benzeri davalar için bkz. KŞS 6.13/1; 13/2; 15/1, 84/1; 92/3).

25 Luke, **age.,** s. 100.

26 Wood, **age.,** s. 227, 18. yüzyılın sonlarında İzmir konsolos tercümanının maaşı ise 1800 dolar idı.

27 Wood, **age.,** s. 225. Ayrıca Hill, **age.**

28 BOA 9/58, s. 5.

29 Bu durumu konsolosların merkezle yazışmaları da teyid etmektedir, örneğin Kıbrıs'taki İngiliz konsülü için bkz. Luke, **age.,** s. 86 vd.

30 KŞS 9.13/1.

31 BOA 9/58, s. 4.

32 1749 yılında İngiliz konsolosu yanına tercüman tayin edilen Andronıko Geralamo'nun beratı için bkz. Luke, **age.,** s. 108-110.

33 KŞS 24, s. 93.

34 KŞS 25, s. 100.

35 BOA, 9/58, s. 5. Bu layihada yer alan bir madde de günümüz Türkçesi ile "konsolos ve tercüman ve diğer Fransa vatandaşlarının kendi kullanımları için ithal ettikleri ve ürettikleri şaraptan yeniçeri agası, bostancı başı ve topcıbaşı ve sair zabıtaanın herhangi bir adla vergi ve rüsum talep etmemeleri" emredilmektedir.

36 KŞS 25, s. 100 vve Andronıko'nun beratı. Luke, **age.,** s. 109-110.

37 Wood, **age.,** s. 226'da bunun sebebi olarak tercümanların gayrimüslim kıyafetiyle sokağa çıkmaktan çekinmelerini göstermektedir. Winchilsea adlı bir tercümanın evine yazdığı bir mektupta sarı ayakkabı giymeden (yani Müslüman kıyafetine bürünmeden) dışarı çıktıklarında çocukların üzerlerine çamur attığını ve sokağa çıkamadıklarını yazdığını belirtmektedir. Ayrıca bkz. tercüman Andronıko'nun beratı, Luke, **age.,** s. 110.

38 Bu konuda benim şu makalemde tafsilatlı bilgi vardır: "Osmanlılar ve Zımmiler: Papa Pavlos'un İslâm'a hakareti ya da renklere isyanı", **Toplumsal Tarih** (Aralık 1995), s. 22-28.

39 Bu imtiyaz layihada da aynen geçmektedir: "Dörtbin akçeden ziyade olan davaları divanı hümayunda istima' olunub gayri yerde istıma olunmaya ve ilçıleri hizmetında olan tercümanlar Francalulara inayet olunan muafiyet onların hakkında da mukarrer ola.", bkz. BOA, 9. 58, s. 5.

40 Luke, **age.,** s. 109.

Islahat Fermanı'nın Düşündürdükleri

GÜLNİHAL BOZKURT

Bilindiği gibi, 3 Kasım 1839 günü, Mustafa Reşit Paşa'nın Padişah adına okuyarak ilân ettiği Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat Dönemi başladı. Tanzimat Fermanı'nı o zamana değin çıkartılmış olan tüm fermanlardan farklı kılan ve Osmanlı tarihinin son dönemine adını vermesine yol açan unsur, Ferman'ın anayasal niteliğidir. Fermanda modern anayasalarda yer alan en temel ilkeler, can, mal, ırz güvenliği gibi sıralanış, uyruklar, aralarında din ve mezhep farkı gözetilmeksizin belli güvencelere kavuşmuşlardır. Padişah çıkartılacak yeni kanunlarla bu güvenceleri sağlayacaktı. "Yeni Kanunlar" ibaresi ve "Ceza davalarının açık ve etraflıca görülmedikçe ve suçlular hakkında şer'î hüküm tertip edilmedikçe kimsenin açık ya da gizli öldürtülmeyeceği" cümlesi bu dönemin temel özelliklerinden birinin müjdecisi gibidirler: Tanzimat bir kanunlaştırma dönemidir. Padişah, o zamana dek örfî alanda hemen hemen mutlak olan yasama ve yargılama yetkilerini kurul ve kanunlarla sınırlandırarak modern hukuk devleti kavramına, "kanunsuz suç ve ceza olmayacağı ilkesi"nin de yardımıyla büyük bir adım atmaya hazırlanıyordu.

Ferman'da yazılı ilkeler, ülkede yaşayan herkesin –Müslüman olan ve olmayan– aynı hukuk kurallarına tâbi tutulacağı anlamına geliyordu ki Tanzimat Döneminde yoğun bir kanunlaştırma çalışmasına girişilmesinin nedeni de budur. Tanzimat Fermanı'yla açıkça belirtilmese de öngörülmüş olan "kanun önünde eşitliği" sağlamak, ancak din ve mezhep farkı gözetmeyen, herkesin tâbi olacağı genel nitelikli kanunların hazırlanıp yürürlüğe sokulması ile mümkün olabilirdi. Ancak kanunlaştırma hareketleri serbest bir alanda gerçekleştirilemezdi.

Teokratik Osmanlı Devleti, bir yandan kaldırılması asla düşünülmeyen dinî hukuk kuralları (şer'î hukuk), bir yandan adlî egemenliğini kısıtlayan kapitülasyonlar ve konsolosluk mahkemeleri ve nihayet bir yandan da gayrimüslim cemaatlerin özel hukuk ilişkilerini düzenledikleri kendi dinî hukukları ve mahkemelerinin oluşturduğu karmaşık hukuk ve mahkemeler sisteminde bir çalışma alanı bulmak zorundaydı. İşte bu sınırlara dokunmamak kaydıyla yeni kanunlaştırma hareketleri başlatıldıktan çok kısa bir süre sonra –ki bu süre içinde 1840 Ceza Kanunu ve 1850 Ticaret Kanunu kabul edilmiştir– Kırım Savaşı'nın doğurduğu zorunlu şartlar sonucu 1856 Islahat Fermanı çıkartıldı. Bu ferman, kanunlaştırma çalışmalarında içinde kalınması gereken alanın sınırlarını, gayrimüslim cemaatlerin imtiyazlarına dokunulmaması gerektiği" yolundaki zimnî uyarısıyla bir kez daha, kalın çizgilerle belirliyordu.

Islahat Fermanı, hukuken Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu Ferman'la Tanzimat Fermanı'ndaki ilkelerin her din ve mezhepteki vatandaşlara uygulanacağı açıkça belirtilmekte, böylece İslâm kamu hukukunun "zımmet" kurumundan ve ilkelerinden ayrılınmaktadır. Artık zimmîlerle Müslümanlar kanun önünde eşit tutulacaklardır. Devlet bu eşitliği sağlamak için, temelindeki hukuk ilkelerine ters düşen ya da tamamen farklı olan pek çok kanun ve kurumu Batı'dan alarak benimserken, bir yandan da gayrimüslimlerin eskiden

Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesidir.

Mustafa Reşid Paşa

beri süregelen ayrıcalıklarını teyit etmekte, dolayısıyla Tanzimat'ın her alanda var olan ikiciliğini hukuk alanına da daha baştan itibaren yansıtmış olmaktadır. Tüm tebaaya uygulanacak ilkelerin yanısıra, sadece gayrimüslimlere uygulanacak eski imtiyazların da sürdürülmesi, her iki Ferman'la amaçlanan eşitlik ilkesini kesinlikle uygulanamaz bir konuma getirirken, şerî mahkemeler, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemelerinin yanında, yeni çıkartılan kanunları uygulayacak Nizamiye mahkemelerinin de kurulması, yargı sistemindeki birlik gibi modern bir devlette olması gereken en önemli unsurlarından birinin gerçekleştirilmesi yolunu da iyice kapatmıştır. Islahat Fermanı'nda, cemaat mahkemelerinin yanısıra, "Tanzimat sonrası kurulmuş olan ticaret ve ceza davalarında Müslüman olan ve olmayan Osmanlı uyrukları ile, gayrimüslim Osmanlılarla yabancılar arasındaki ihtilâflara bakmakla görevlendirilen karma mahkemelerin de açık olarak yargılama yapacakları" bir madde halinde belirtilmiştir. Bu davaların nasıl görüleceği ve karma mahkemelere üyelerin seçimi hakkında bir irade çıkartılarak tüm eyaletlere gönderilmiştir.[1]

Islahat Fermanı'nın diğer maddelerinde, öncelikle gayrimüslimlerin dinsel işlerine hiçbir şekilde karışılmayacağı belirtildikten sonra, cemaat şeflerinin o zamana kadar sahip oldukları yönetsel yetkilerinde bazı önemli değişiklikler yapılıyordu. Patriğin sadece dinî yetkileri olduğu belirtilerek dünyevî yetkileri elinden alınıyordu. Artık cemaatlerin yönetimi din adamı olan ve olmayan karma üyelerden kurulu meclisler tarafından sağlanacaktı. Devlet, gayrimüslim uyruklarının, cemaat şeflerinin bazen keyfîliğe kadar varan kesin otoritelerine dayanarak yaptıkları haksız uygulamaları konusundaki şikâyetleri sonucu bu karara varmış; cemaatlere mensup, din adamı olmayan halka, kendi yönetimlerine katılma hakkını tanımıştı. Her cemaat bir kurul seçecek ve bu kurul cemaatin işlerini görecekti. Cemaatlerce oluşturulacak meclisler, gayrimüslim halkın sesini hükümete duyuracaktı.

Patrik seçimleri belli ilkelere bağlanırken, din görevlilerinin halktan para toplamaları yasaklanmış, onlara maaş bağlanırken vergilendirme yetkileri de ellerinden alınmıştı. Böylece Tanzimat Fermanı'nda öngörülen vergi toplama yöntemlerinin düzeltilmesi hükmü de hayatiyet kazanmıştı. Müslüman olan ve olmayan uyruklardan farklı vergi toplanması şeklindeki İslâm vergi hukuku kuralı da, "vergi eşitliği" maddesiyle uygulamadan kaldırılıyordu. Artık gayrimüslimlerden cizye alınamayacaktı.

Gayrimüslimler devlet hizmetine alınacaklar, ehliyet ve yeteneklerine uygun memuriyetlerde çalışabilecekler, askerî veya sivil tüm okullara kabul edilebileceklerdi. Islahat Fermanı'nın bu maddesiyle, "zimmet" kurumuna bir darbe daha vuruluyor, devlet hizmetine girişte "Müslüman olma şartı" kaldırılıyordu. Ferman'da haklardaki eşitliğin görevde de eşitliği getireceği vurgulanarak, gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlik yapmaları zorunluluğu vurgulanmıştır. Zaten askerlik hizmeti yapmamalarının karşılığı olarak ödedikleri cizye'nin kaldırılma nedeni de budur. Bedel ödeme usulü de saklı tutulmuş, gayrimüslimlerin orduda ne şekilde istihdam edileceklerinin bir tüzükle düzenlenerek en kısa zamanda ilân edileceği de açıklanmıştır.

1856 Islahat Fermanı'nda düzenlenen hususlardan biri de, gayrimüslimlerin yerel meclislerde temsili konusudur. Buna göre, eyalet ve liva ve Sancak meclislerinde bulunan Müslüman olan ve olmayan üyelerin seçim usullerini belirlemek ve oylarının doğru biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla bu meclislerin kuruluş ve düzenlenmesine ilişkin mevcut Nizamnameler tekrar gözden geçirilecekti. Bu meclislere eyalet, liva ve sancak yöneticileriyle birlikte, o bölge halkının seçtiği ve Müslüman olan ve olmayanların eşit olarak temsil edildiği üyeler katılıyor ve yerel işler görülüyordu.

Islahat Ferman'ında cemaat şeflerinin birer yıl için seçecekleri birer memurun tüm tebaaya ilişkin maddelerin tartışılması sırasında Meclis-i Vâlâ'da bulundurulacakları, Meclis-i Vâlâ üyelerinin oy ve fikirlerini hür olarak beyan etmeleri ve bundan rahatsızlık duymamaları gerektiği de belirtiliyordu. II. Mahmut tarafından açılan bu Meclis, Tanzimat Fermanı'nda reform yasalarının kaynağı olarak belirtildiği için, gayrimüslim üyelerin bu Meclis'te temsil edilmeleri, siyasî hakları kadar, yasamaya

1 Başbakanlık Arşivi, İstanbul, **İrade,** 1272, Meclis-i Mahsus, Nr. 245. "Islahat Fermanı Alisine Dair" ve İrade 1272, Meclis i Vâlâ, 1515, "Islahat Fermanı Mucibince Davaların Görülme Usulüne ve Eyaletlere Seçilecek Memurlara Dair".

olan katkıları açısından da son derece önemlidir. Bu Meclis'in aynı zamanda bir temyiz mahkemesi ve yüce divan olarak da çalışma yaptığı unutulmamalıdır.

Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'nin çalışmalarını düzenli olarak yürütebilmesi için yayınlanan Nizamname[2] 1841 tarihlidir ve Islahat Fermanı'ndan sonra bu Meclis'e gayrimüslim üyeler atanmıştır.[3] Bu Meclis 1854 yılında Meclis-i Âli-i Tanzimat adlı yeni bir Meclis'in oluşturulmasıyla kanun taslaklarını hazırlama yetkisini kaybetmiştir.

Islahat Fermanı, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris barış görüşmelerinde büyük devletlerin temsilcilerinin ısrarıyla anlaşma metni içerisine alınmak istenmişse de Osmanlı temsilcisi Âli Paşa'nın direnmesi üzerine, "bu anlaşmanın âkit devletlere Osmanlı Devleti'nin iç idaresine müdahale hakkı ve yetkisi vermeyeceği" cümlesini de içerir biçimde Anlaşma'nın 9. maddesinde konu edilmiştir.

Giderek siyasî ve ekonomik gücünü yitiren Osmanlı Devleti tüm iyiniyetine rağmen Islahat Fermanı ile vaad ettiği düzenlemeleri hemen yapmamış veya tam olarak uygulayamamıştır. Bunda Müslüman olan ve olmayan halkın çeşitli nedenlerle Islahat Fermanı'na duyduğu tepkiler[4] kadar, Devletin reformları uygulayacak kadro ve teşkilattan yoksun olması da rol oynamıştır. Büyük Devletler de çeşitli bahanelerle Osmanlı Devleti'ne müdahalelerini sürdürmüşlerdir.

Biz bu çalışmamızı Alman arşivlerinden aldığımız üç belge ile tamamlamak istiyoruz. Belgelerden birincisi Islahat Fermanı'nın uygulanmamasından doğan şikâyetleri, ikincisi ise Devlet'in Islahat Fermanı'nı uygulamak için sarfettiği iyi niyetli gayretleri dile getirmektedir. Üçüncü belge ise Paris Barış Anlaşması'nın artık geçerli olmadığını, dolayısıyla bu Anlaşma'yla bir Avrupa Devleti sayılmış olan Osmanlı Devleti'nin artık bu konumunu yitirdiği görüşünü içermektedir.

Ilk belge Katolik Başpiskoposlarının kaleme aldıkları, Hersek Katolikleri adına Padişah'a yollanan, 12 Mayıs 1864 tarihli bir dilekçedir.[5] Dilekçe aynen şöyledir:

"Güçlü, sevgili ve mutlu Sultan:

Biz, altta imzası olan Hersek Katolikleri, sizin güvenilir tebaanız, bazı ricalarımızı tahtınızın ayakları önüne getirme hürriyetini kullanıyoruz. Sizin Hersek'i tekrar elde etmenizin üzerinden 19 yıl geçti ve biz zor şartların tamamen kaldırılmasa bile hafifletilmesi ümidini sürdürüyoruz. Ancak maalesef bu ümit gerçekleşmiyor. 1. Mostar'daki meclisimiz hâlâ Cizye toplamaya devam etmektedir ki bu, sadece malvarlığından vergi alınabileceğini emreden fermanlarınıza ters düşmektedir. Bizim hiç gayrimenkulümüz olmadığı halde, Hersek'ten toplanan vergilerin yarısını biz veriyoruz.

Ağalar ise bunun yalnız üçte birini veriyorlar. Halbuki tüm gayrimenkuller onların elinde. 2. Ağalar bize angarya ve ek görev veriyorlar. Her 100 Ofas tahıldan 100 piaster vergi ve bunun dışında tahılın dörtte bir kısmını alıyorlar. Böylece bize her buğday ofası, üç piaster'e geliyor, halbuki çarşıda ofası bir piaster. Tabii bu çeşit davranışlar karşısında çiftçilik hiç verimli olmuyor. 3. Sizin adaletinize sığınıyoruz. Topraklarımızı vergiden muaf tutun ki önce verimli hale getirebi elim. Böyle yerler çok ama yüksek vergi yüzünden bakımsız ve ölü. 4. Savaş sırasında parasız taşımacılık yapma zorunluluğumuz da bize ters geliyor. Ondokuz yılda bu işlerde 12.000 at kaybettik. Bu taşımacılığı yapan herkese para ödenmelidir. 5. Bir yasa çıkarılmasını rica ediyoruz. Bununla toprak sahipleri, topraklarında çalışanlarla bir sözleşme yapmaya zorlanmalı ve ağalarla bizim aramızda ihtilaf çıktığı zaman, ağaların yer almadığı bir komisyonda karar verilmeli. 6. Yol yapımında yalnız fakirler değil, her Hersekli belli bir süre çalışmak zorunda olmalı. 7. Bizim hayvanlarımızdan alınan vergide bir yükseltme yapılmamasını istiyoruz. Şu anda her boynuzlu hayvan için 50 piastre ödüyoruz ve bunun daha fazlasını ödeyecek durumda değiliz. 8. Toprak kanunlarının bizim dilimizde çıkarılmasını istiyoruz ki bununla görevlerimiz gibi, haklarımızı da bilebilelim. Biz sizin güvenilir tebaanız olarak kalmakta devam edeceğiz. Çünkü kutsal dinimiz yeryüzünde her şevin Tanrı'dan geldiğini öğretir. Tanrı size uzun ömür, mutlu yönetim ve imparatorluğa barış versin."

Bu dilekçenin bir kopyasının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu elçiliğine ve Fransız elçisine de verildiği ilgili belgeden anlaşılmaktadır. Bu belge, dirlik sisteminin yozlaşması sonucu toprakta çalışan köylülerin ağalar karşısında düştüğü acıklı durumu dile getirirken, ağaların angarya çalıştırmak dahil köylüye istedikleri gibi davrandıkları ve devletin denetimi gücünü yitirdiğini

2 Başbakanlık Arşivi, Bab-ı Âli Evrak Odası, Sadaret Evrakı Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Âli, Meclis-i Ahkam-ı Adliye ve Meclis-i Umumi'nin işleyişleri hakkındaki nizamname suretlerini havi defter, Dosya No. 1, Sıra No. 9. 6.5.1257. Adet 2.

3 Başbakanlık Arşivi, **İrade, Meclis-i Mahsus,** 1274, 11 Ra. "Milel-i Muhtelifeden olup Meclis-i Vâlâ'da bulunan azâ-ı muvakkatenin imtidad-ı memuriyetlerine dair".

4 Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Gülnihal Bozkurt **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)** TTK. Basımevi, Ankara, 1989. sh. 62 d.

5 Auswärtiges Ant Arşivi (A.A.) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Bonn, I ABq 98. Band Nr. 1, Belgrad 16 Mayıs 1864 Wiener Presse.

açıkça göstermektedir. Belgenin bize verdiği diğer bilgi, Islahat Fermanı'na rağmen cizye toplanmasına devam edildiğidir ki, yukarda da belirttiğimiz gibi, Fermanla getirilmesi vaadedilen düzenlemelerin bir kısmı hemen veya hiç yapılamazken, bir kısmı da kontrolsüzlük nedeniyle iyi uygulanamamıştır.

İkinci belgemiz Halep'te reformların yürütülme biçimine ilişkindir. Devrin İngiliz Büyükelçisi Sir A.H. Layard 17 Aralık 1879'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı yazıda Halep'in genel durumu ve reform komisyonunun çalışmaları hakkında bir de rapor eklemiştir:[6] "Said Paşa'nın başkanlığında bir komisyon Halep'e geldi. Paşa Müslüman olan ve olmayan halka eşit davranıp, onlarla kişisel olarak konuştu. Onlara iyi bir yönetim vaad etti. Burada toprak ve vergi konusunda çalışmalar yapılıyor. Öşür çok yakın bir gelecekte doğrudan Hükümet tarafından toplanacak.

Vergi konusundaki yenilikler halkı büyük ölçüde tatmin etti. Müslüman vali, Hıristiyan bir yardımcı atamak istiyor. Gelecekte valı Hıristıyan olursa vali yardımcısı Müslüman olacak. Hıristiyanlardan zabtiye alınıyor. Ancak onlar otoritelere uymayıp, suçlu Hıristiyanları tutuklamaktan kaçınmakla suçlanıyorlar. Zeytun kazasında bir İdare Meclisi kuruldu. Meclis Mahkemesi (Bidayet) hukuk ve ceza mahkemesi olmak üzere iki bölümden oluşuyor ve üyeleri 250'şer piastre aylık alıyorlar. Hıristiyanların büyük kesimi askerlik görevinin ya da devlet hizmetine girmelerinin kendilerine getireceği büyük avantajları görecek eğitim seviyesinde değiller. Müslüman ve Hristiyan çiftçiler yerel ağa ya da derebeyler tarafından eziliyorlar, acı çekiyorlar. Hristiyanlar bedel vererek askerlik hizmetini yapmıyorlar. Halbuki evli Müslümanlar (redif) üç yıl ailelerini bırakmak zorunda kalıyorlar. Türkler de reformları fazla anlamıyorlar. İstedikleri şey yeni düzenlemeler değil, kişisel durumlarında düzelme olması."

Bu belge de ülkenin Batısı ile Doğusu arasında toprak yönetimi açısından bir fark olmadığını, denetimsiz kalan toprak sisteminin Müslüman olsun olmasın tüm çiftçilere acı çektirdiğini göstermekte. Ancak, devletin Islahat Fermanı uyarınca artık sadece öşür topladığını, idareye gayrimüslimlerin de girdiğini, askerlik hizmeti için gayrimüslimlere, kullanmasalar da, kapının açık olduğu kolayca anlaşılıyor.

Son belgemiz, Lordlar kamarasında 17 Şubat 1880'de bir konuşma yapan Lord Earl Granville'in söylediklerini yansıtan bir gazete haberi. *The Times* gazetesinin 18 Şubat 1980 Çarşamba günü çıkarılan nüshasında[7] bu konuşma şöyle yansıtılıyor: "Lord Earl Granville, Paris Barış anlaşmasının hâlâ yürürlükte olup olmadığını gündeme getirmek istediğini söyledi ve şöyle devam etti: "Hükümetin saygın üyelerinden Lord G. Hamilton bu Anlaşmanın yürürlükte olmadığını söylemiştir. Halbuki Avam Kamarası'nın hukukî ve siyasî otoriteleri bu görüşte değildirler. Anlaşma hukuken yürürlükte, ama Berlin Anlaşmasının gölgesi altındadır. Biz politik ve pratik açıdan Lord Hamilton'a hak veriyoruz. Paris Anlaşması'nda üç âkid devlet kendi aralarında Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını garanti ettiler. Osmanlı Devleti Anlaşmanın tarafı değildi(!). Berlin Anlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü eski durumunda değil. Başbakanın bu anlaşmanın artık yürürlükte olmadığını açıklaması yerinde olacaktır." Bu konuşma üzerine söz alan The Earl of Beaconsfield, "Paris Anlaşması'nın yapıldığı sırada mevcut olan şartların değiştiği şüphesizdir. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü yeni şartlarla sağlamak zor" demiştir. The Earl of Kimberley "1856'daki Osmanlı Devleti ile şimdiki aynı değildir. Bu Anlaşma ölüdür ve aksini düşünmek Avrupa barışı için tehlikelidir." Lord Stratheden ve Cambell ise, "Anlaşma taraflarca ilga edilmediği için geçerlidir ve geçerliliği Osmanlı Devleti'nin çıkarları için büyük önem taşımaktadır" demişlerdir.

Bu gazete haberi, İngiliz yönetiminin 1877-78 Rus Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'ne uluslararası ilişkilerde nasıl bir gözle bakıldığını göstermektedir. İngiliz Milletvekillerinin nazarında, Islahat Fermanı'nın getirdiği prensiplerle güçlendirilen Paris Barış Anlaşması'nın ve Avrupalı kabul edilen Osmanlı Devleti'nin, yerini İngiltere'nin gayretleriyle –ve elden çıkan Kıbrıs karşılığında imzalanan Berlin Anlaşması ve bağımsızlık ve bütünlüğü tartışma konusu olan bir Osmanlı Devleti'ne bıraktığı görülmektedir. Kuşkusuz Islahat Fermanı'nda yer alan vaadlerin tam anlamıyla gerçekleştirilememesine büyük devletlerin gösterdikleri tepkinin de bu duruma büyük katkısı olduğu bir gerçektir. Ancak Osmanlı Devleti, İslâm Hukukunun dışına çıkmak pahasına gerçekleştirdiği reformları ve kanunlaştırma hareketlerini sonuna kadar sürdürmüş, Islahat Fermanı'yla verdiği sözleri her şeye rağmen tutmaya çalışarak, kendi dininden olmayan uyruklarına en fazla hak tanıyan teokratik devlet olarak tarihteki yerini almıştır.

6 A.A. Türkei, I ABq 133 ol. 1/2 Correspondance Respecting the Commision sent by the Porte to inquire into the condition of Vilayet Aleppo, Turkey, No. 1, 1880, 26 November 1879.

7 A.A. Türkei, I ABq No. 134

Sigaramın Dumanı

Osmanlı'dan günümüze yadigâr, en eski sigaramız: *Yenice*

TUNCA VARIŞ

Bir koleksiyon yaparken biriktirdiğimiz malzemeyle kişiliğimiz, geçmişimiz ya da uğraşı alanımız arasında, bilinçaltında da olsa, kesin bir bağlantı vardır. Bir koleksiyon türünün seçiminde ilgi alanımızı oluşturan ya da etkileyen aslında bu bağlantıdır. Ben ve kardeşimin sigara içmediğimiz dönemlerde bu nesnenin koleksiyonunu yapmaya başlamamızın nedenlerinden biri de, sanırım, bu yazımın konusunu oluşturacak "Yenice" sigarasıdır, bu sigaranın çocukluk dönemlerimde silinmez izler bırakmış olmasıdır.

İlkokula gittiğim yıllarda Geyve'de bulunuyorduk. Özellikle pazar ve diğer tatil günleri yerine getirmem gereken görevler arasında öğle saatlerine doğru çarşıya gidip babam için bir paket "sigara" ve kibrit, ev için bir "baston ekmek" ve "gazete", kendim ve kardeşim için de, sanırım emeğimin karşılığı olarak, birer "halka" alıp gelmek vardı. Ekmek normalde "yuvarlak ekmek" olarak çıkartılırdı o zamanlar; bugün "francala" dediğimiz uzun "baston ekmek" daha az yapılır ve şekil değişikliğiyle renginin beyazlığından dolayı daha ilginç gelir ve sevilirdi. "Halka"ysa, günümüzde ancak bazı "unlu mamuller marketi"nde arada sırada bulunan, normal simitten çok daha küçük ve ince, susamsız, beyaz renkli, bugünkü kandil simitlerine benzeyen ve bizim gibi çocukların çok sevdiği bir çörek, bir cins yiyecek maddesiydi. Önce, satıcının babam için ayırdığı gazeteyi alır ve oradan fırına giderdim. İki değişik boyda yapılan halkaların küçük olanlarından bir tane kardeşime, ağabeylik farkı olarak da büyüklerinden bir tane kendime aldıktan sonra ekmeği

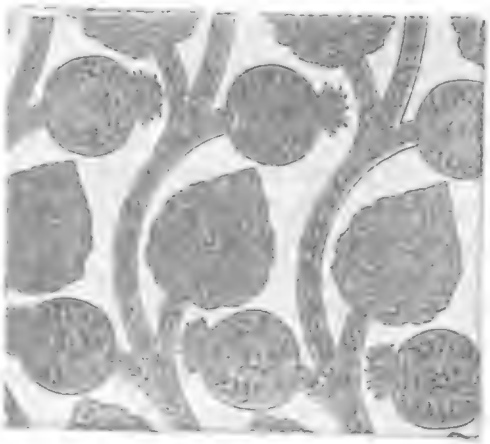

4

kolumun altına sıkıştırıp çıkar ve bakkalımız Aziz Amca'nın dükkânına girerdim. Üzeri çift meşaleli "İnhisar Kibriti"ni sigara paketinin üstüne yerleştiren A-ziz Amca'nın verdiği bozukluk paraları düşürmemek için avucumu acıtacak derecede sıkarak evin yolunu tutardım. Halkayı yemeğe başlayacağım anın beklentisinin zevkini bir eğitimci olan babamın o kaçınılmaz "Gel bakalım, hesap yapalım... Nereye, ne kadar vermişsin?" çağrısının sıkıntısıyla azaltmamaya çalışır, zaman kazanmak ve hesap faslını kısa kesebilmek için yolda hesap yapa yapa eve dönerdim.

Ekmek, "yuvarlak" ya da "baston" oluyordu, sorun yoktu. Büyük halka büyük kardeşe, küçük halka küçük kardeşe, evdeki sosyal düzene göre hakçasına alınmış bir karar. Gazete hep aynısıydı, hiç değişmedi, bugün de 25662. sayısını okudum. Kibrit sadece bir araç olarak, evdeki ocağı ya da babamın sigarasını yakmak için gerekliydi, o kadar. Ancak sigaraya gelince, durum değişiyordu.

Nedenlerini pek bilmem ama o yıllarda babam sık sık sigara değiştirirdi. Uzun süre "Birinci" ile "Bafra" arasında kararsız kaldı; bazen tütü-

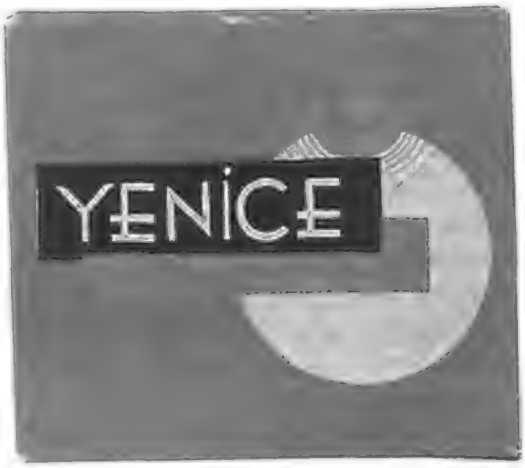

nün çabuk döküldüğünden şikâyet ederdi, bazen de sigaranın ıslak olmasından. Bir ara "Gelincik" içti; bu sigaranın sade olan türünün de kırmızı uçlusu gibi bir kadın sigarası olduğunu öğrendiği güne kadar kuşkusuz. Ve sonunda beyaz karton kutusu içinde "Yenice" sigarasına sıra geldi. İşte bu noktada işler, benim açımdan biraz düzelir gibi olmuştu. 50'li yıllarda piyasada filtreli sigara henüz yok; tüm çeşitler yuvarlak ya da yassı, uçlu ya da uçsuz, sade sigaralardan oluşuyor. O zamanların deyimiyle "Mamulât-ı mahsusa"nın özel kaliteli sigaralarını Geyve'de bulmanın bir yolu yok. Durumu "Enva-î cariye"nin bilinen, alışılan sigaralarıyla kurtarıyorlar; ucuz ve bol bulunan tür sigaralarla. Bildiğiniz gibi ilk filtreli sigaramız "Samsun", ancak 1959 yılında piyasaya çıkıyor ve 300 kuruş gibi bir fiyatla satılıyordu. Oysa aynı yıllarda Yenice'nin fiyatı sadece 45 kuruştur ve evlerde küçük kardeşler ağabeyden kalanları, ağabeyler ise babadan kalanları giymektedirler.

İşte o yıllarda "Yenice" daha çok bir sosyal simge gibi kabul görmektedir. Piyasanın en pahalı sigarasıdır, ancak tüccar ve memur sınıfının içebildiği bir markadır. Ayrıca paketin arka yüzü ufak bir not defteri gibi kullanılabildiği için günlük yaşamda işlevi bile vardır. Seçim dönemlerinde oy istemek için köy köy, kasaba kasaba dolaşan milletvekilleri vatandaşların dileklerini "Meclis" sigarasının kartonunun arkasına yazarlarmış ve sonradan paket bittiğinde atarlarmış ya... İşte günlük yaşamda da tüccarlar kısa notlarını "Yenice"nin arka tarafına yazarlar ve kolay kolay atmazlardı.

Babam sigarayı aldığında, yemek masasındaysa ekmek bıçağıyla, diğer zamanlarda sağ elinin baş parmağıyla ön yüzdeki ince kâğıdı çizer ve paketi açardı. Sonra sol avucunun içindeki paketi alt kısmından parmağıyla hafifçe ittirir, kavislendirir ve ilk sigarasını yakardı. Artık ne bu davranışları, ne de bu paketleri göremeyeceğimiz gerçeğini kabul etmek zorundayız. Her şey değişti ya da değişiyor.

Son yıllarda tüketimi giderek artan yerli ya da yabancı filtreli sigaralar, camianın "duayen"leri olan bu alçakgönüllü markaların artık vitrinlerde ve hatta raflarda bile yer almalarına

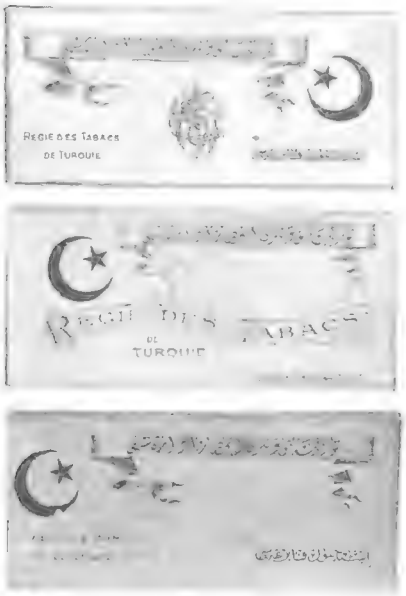

1

set çeker oldular. Değişen ya da değiştirilen beğeniler karşısında yapabilecekleri pek bir şey kalmayan "eskiler" de ortalıktan çekildiler. Develere, kartallara, kovboylara bırakılan bu meydanda artık "Ahali"ye, "Halk"a, "Köylü"ye, "Bey"e, "Bayan"a, "Bafra"lıya, "Yenice"liye yer yok artık. Ne "Birinci" gün, ne "İkinci" gün ne de "Üçüncü" gün, "Gelincik"ler açmayacak artık, "Bahar" gelmeyecek.

Neyse, biz gelelim "Yenice"ye. Bugünkü Türkiye sınırları içinde adı Yenice olan ve az çok tütün üretim bölgesi diyebileceğimiz çok yerleşim noktası var; Zonguldak, Haymana, Tarsus, Karacasu, Foça ve Çanakkale'ye bağlı çeşitli ilçe ve bucak merkezleri. Ancak söz konusu sigara markasının kaynağı olan Yenice, Batı Trakya'nın önemli bir tütün üretim merkezi olan Karaağaç-İskeçe bölgesinde bulunan bir yerleşim merkezidir.

Siz bakmayın son yıllarda Virginia tipi, Burley tipi gibi tütün çeşitlerinin piyasayı kapladığına. Dünya tütün piyasasını ele geçirmeye çalışan çokuluslu kuruluşların yapmakta oldukları çabalar sonucunda tüketicilerin beğenileri değişti, yani değiştirildi ve "Dünya'nın en nefis tütünü: Türk Tütünü" daha geri alanlarda kaldı. Oysa İkinci Dünya Savaşı'na kadar tütün dendiğinde akla ilk olarak Türk tütünü gelir ve sigara olarak da Türk sigaraları aranırdı. Bunlar arasında da Avrupa'ya yakınlığı ve kalitesinin üstünlüğü nedeniyle en çok aranan çeşit "Yenice" tütünü olmuştu. Öyle ki Hügo Zietz, Dresden'de kurduğu fabrikaya bu adı vermiş ve 1886 yılında bu yörenin tütününden "Yenidze" sigarasını üretmeye başlamıştı. Günümüzdeki bazı Alman sigaralarında bu durum yine gözlenmektedir. Örnek olarak 11 sigaralık ufak, yeşil paketli "Salem No. 6 / Tabak und Cigarettenfabrik Yenidze. Hamburg-München" verilebilir.

Sigara dediğimiz nesnenin satışı için günümüzde ezici bir yoğunlukla uygulanan 20'lik paket asla bir rastlantının ürünü değildir. Taşınma açısından sorun yaratmayan, ağırlığını ve varlığını hissettirmeyen, normal tempoda sigara içen bir kişinin yaklaşık bir günlük ihtiyacını karşılayan bir miktardır. Oysa yıllar önce piyasada çok değişik paket türleri kolaylıkla bulunuyordu. Sigarayı normal paket yerine kişiye özel bir "tabaka" içinde taşımayı seven tiryakiler için, kalabalık konaklarını ihtiyacını toptan gidermek için ve sonuç olarak daha ekonomik olduğu için 50, 84, 100, 120 hatta 500 sigaralık kutular piyasada oldukça tutuluyorlardı.

1. fotoğrafımızda gördüğümüz üç kutu, "Régie des Tabacs de Turquie / Türkiye Tütünleri İnhisarlar İdaresi" ibaresi ve ay-yıldız motifi taşıdıklarına göre Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait üç kutudur. Ayrıca "İstanbul Fabrikası" ibaresi sigaranın üretildiği yeri de belirtmektedir. Bu dönemlerin paketlerinde sigaranın ismi yazılı olmazdı; aynı görünüşlü paketlerde değişik markaların satılması gibi bir yöntem uygulanmaktaydı. Ancak paketin ön yüzüne ya da buradaki genişlik yetersizse paketin uygun bir yerine yapıştırılan ve sigaradan alınan vergilerin ödenmiş olduğunu gösteren bandrol aynı zamanda sigaranın ismini de gösteren bilgileri kapsardı: "100 aded Yenice, zıvanasız ince sigara / 97 kuruş 20 para". Aynı paketleri aynı sıra ile 2. fotoğrafta da görmekteyiz. Ancak burada söz konusu olan bandroller ilginç bir olayı vurgulamaktadır. En üstteki paket kesin olarak Cumhuriyet Dönemine aittir; bandrolde ay-yıldız motifi vardır. Ortadaki paket Cumhuriyet'e aittir, ancak bandrollü Osmanlı Döneminden kalan bir bandroldür. Üzerinde de İmparatorluğun arması ve "Régie" idaresinin ismi süregelmektedir. Alttaki kutuda ise bandrolün ön kısmını, sigaranın isminin yazılı olduğu bölümü görmekteyiz; bu paketin fiyatının 95 kuruş olması da Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir geçiş dönemi yaşandığını ve "Régie" idaresinden kalan malzemenin tükenene kadar kullanıldığını kanıtlamaktadır.

"Yenice", sigarasının yanı sıra sarma tütün olarak da satılan bir marka şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum 50'li yıllara kadar sürmüştür; bir ara "erkeklere mahsus" ve "bayanlara mahsus" olmak üzere iki tür Yenice tütünü piyasada bulunmaktaydı. 3. resimde 1944 yılına ait bir Yenice tütünü kutusu görülmektedir. Tüketicinin sigarayı sarmak için kul-

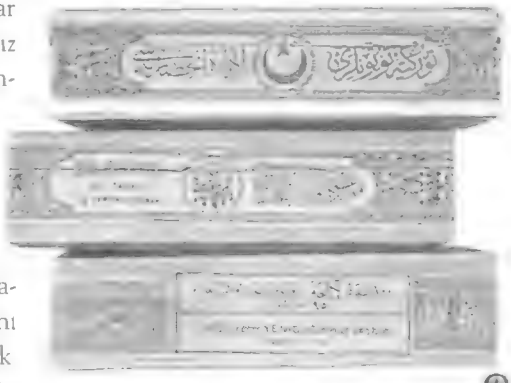

2

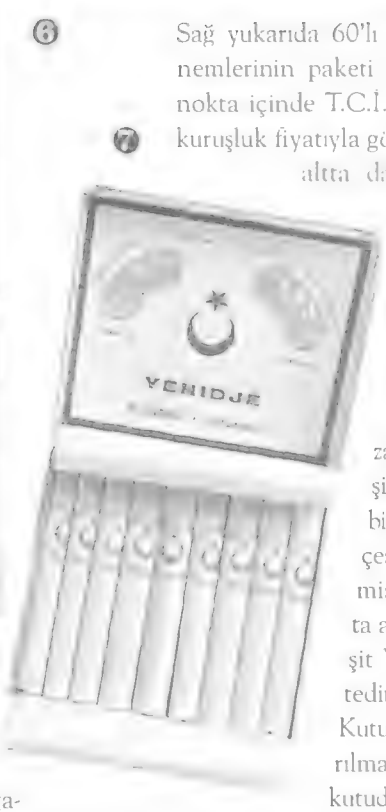

lanacağı kâğıtlar da 42 yapraklık ufak bir defter şeklinde kutunun içinde verilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla sürdüğü bu yıllarda azalan tüketimi arttırabilmek için İnhisarlar İdaresi tütün ve tütün mamullerinin fiyatlarında çeşitli indirimler uygulamıştır; fotoğrafta görülen paket buna ilginç bir örnek olarak alınabilir.

20 sigaralık "Yenice" paketleri zaman içinde çok değişiklikler ve çeşitlilikler göstermiştir; ancak paketin içindeki sigara hep aynı harmandan, filtresiz, uçsuz, kalın ve yassı olarak yapılagelmiştir. Üç adet sigara kutusunun göründüğü fotoğraf bize bu markanın en eski türlerini sunmaktadır. Üst sırada bulunan ve birbirinin benzeri olan iki kutudan soldaki Cumhuriyet Döneminin ilk 20'lik Yenice'sidir. "Türkiye Tütün İnhisarı" ibaresini taşır; tütün yapraklarından yapılmış bir çelenk içinde ayyıldız ve T.C.T.İ. harflerinden oluşan arma bu paketin 30'lu yıllara ait olduğunu göstermektedir. "20 kalın sigara"lık bu paket "22 kuruş" fiyatla satılmaktaydı. Sağ taraftaki eş görünümlü paket de son yıllara kadar, başta A.B.D. olmak üzere, yurt dışına gönderdiğimiz ya da gümrüklerde satmaya çalıştığımız, daha doğrusu satmaya çalıştığımız Yenice sigarasıdır; paket boyut, desen, malzeme ve içindeki sigaralar açısından 30'lu yıllardaki paketin günümüzde yaşayan bir kardeşidir. Bir başka resimde de bu paketin içi ve sigaraları görülmektedir. Üzerinde kırmızı rengin çok yoğun olduğu paketse 40'lı yılların Yenice'sidir ve desen olarak son yıllara kadar piyasada satılan Yenice'ye çok benzemektedir. Markanın sağ üst köşesinde altın yaldız noktanın içinde ay-yıldız motifi görülmektedir. "20 sigara"lık bu paketin satış fiyatının "20 kuruş" olmasının nedeni 40'lı yılların savaş içinde geçmekte olmasıdır.

Tanıdığımız ve alıştığımız "Yenice" paketlerinden dördünü birlikte gösteren fotoğrafsa bu markanın daha sonraki yıllarda geçirdiği safhaları belirtir. Sol yukarıdaki 50'li yılların Yenice'sidir; altın yaldız noktanın içinde ay-yıldız ve T.C.İ.İ. / T.C. İnhisarlar İdaresi'nin arması vardır. Fiyatı 45 kuruştur. Sol alttaki paket, rahmetli babamın içtiği, 60'lı yılların Yenice'sidir. Altın yaldız nokta kalkmış ve yerine bir tütün bitkisi motifi gelmiştir. Bu paketin fiyatı da 70 kuruştu.

⑥ Sağ yukarıda 60'lı yılların son dönemlerinin paketi yine altın yaldız nokta içinde T.C.İ.İ. arması ve 120 kuruşluk fiyatıyla görülmektedir. Sağ altta da Yenice'nin en son durumunu görmekteyiz; resimde görülen paketin fiyatı 200 kuruştur, 70'li yıllara aittir. Yenice paketi zaman içinde değişikliklere uğrarken bir dereceye kadar çeşitlilik de göstermiştir. Son fotoğrafta alışılmamış iki çeşit Yenice görülmektedir. Soldaki "Süslü Kutular" diye adlandırılması gereken bir tür kutudur. İçindeki sigara farklı değildir, ancak normal paketin yaklaşık iki katı fiyatla, 60'lı yıllarda 250 kuruşa satılmaktaydı. Aynı şekilde 50 sigaralık bir başka süslü Yenice kutusu da vardır. Süslü kutular Çeşit, Bafra ve Boğaziçi isimli sigaralar için de kullanılmıştır. Sağ taraftaki kutuya gelince, bu kutuyu Tekel'in bir denemesi olarak kabul etmek gerekir. Yenice, Bahar, Gelincik gibi markaların kutuları "lâmbalı kutu" adı verilen bir kutu tipidir. 1967 yılında ambalajlarında bir modernleşme arayışına giren Tekel ilk olarak Yenice'yi resimde görülen Hinge Lid tipi, üstten açılan kapaklı kutuyla piyasaya sürdü; fiyatı 200 kuruştu. Dunhill kutuları tipinde olan bu kutu tüketiciler tarafından tutulmadı, fiyat indirimine gidildi. Daha sonra Bahar sigarası aynı tip kutuyla satışa verildi ve piyasada tutulmadı. Sonuç olarak, birkaç yıl sonra, 70'li yılların başında bu paket piyasada görülmez oldu.

Sonuç olarak, 90'lı yılların ortalarında "Yenice" marka sigara piyasada görülmez oldu.

BİR MARŞ

İSTİKLÂL MARŞI

İstiklâl Marşı, Milli Mücadele sırasında bestelendi. Bunun için önce Maarif Vekâleti tarafından bir güfte yarışması açılmış, bir de beşyüz liralık bir ödül konmuştu. Ancak yarışmaya katılan 724 şiir arasından hiçbiri beğenilmedi. Mehmet Akif ise ödül konduğu için yarışmaya katılmamıştı. Bunun üzerine Hamdullah Suphi, Mehmet Akif'e başvurarak, ödülün kaldırıldığını bildirip, kendisinden bir güfte istedi. Akif iki gün içinde aruz vezni ile yazdığı şiiri gönderdi. Bu şiir 12 Mart 1925'te meclis tarafından İstiklâl Marşı'nın güftesi olarak kabul edildi. Bunun ardından beste yarışması açıldı. Buna ise aralarında Sadettin Arel, Lemi Atlı, Rauf Yekta Bey, Sadettin Kaynak, Zati Arca, Zeki Üngör, Ali Çağatay, Giriftzen Asım Bey gibi ünlü isimler de katılmıştı. Sonunda 1924'te Ali Çağatay'ın bestesi marş olarak kabul edildi. 1930'a kadar kullanılan bu besteden sonra Rıyaset-i cumhur orkestra şefi Zeki Üngör'ün bestelediği bugün de çalınan marş kullanılmaya başlandı.

Zeki Üngör marşın bestelenişini şöyle anlatmaktadır.

"İstiklâl Savaşının devam ettiği sıralarda ben, Muzika-i Humayun muallimi idim. Yani doğrudan doğruya Saraya ve Vahdettin'e bağlıydık. Bando, Fasıl takımı ve Orkestra benim emrimde idi.

Şişli'de Uğurlu Han'ın 4 numarasında oturuyordum. Kurtuluş ordusu süvarilerinin İzmir'e girdiklerinden iki veya üç gün sonra evimde, Talim-Terbiye Hey'eti âzası ve terbiye mütehassısı dostum Haydar merhumla oturuyorduk. Kapı çalındı. İlk okul öğretmeni İhsan merhum geldi. Büyük bir heyecan içinde, süvarilerin İzmir'e girişlerini anlatmaya başla-

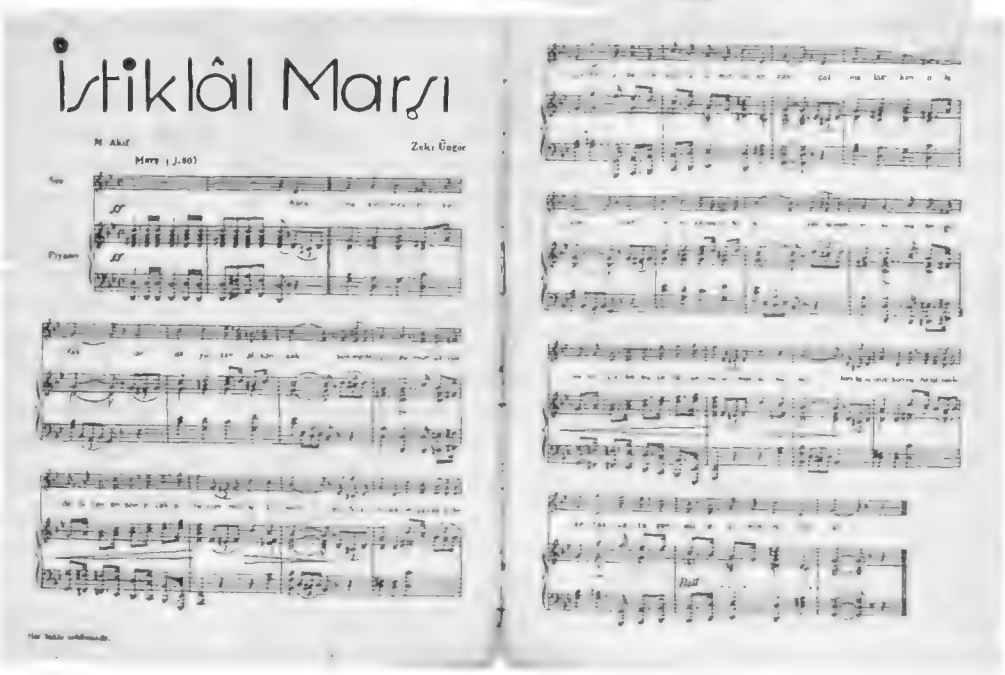

Yan Sayfada Bugün çalınan Zeki Üngör'ün bestesi (Lütfü Seymen Koleksiyonu)

Solda 1930'a kadar çalınan Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi. (Tunca Varış Koleksiyonu)

dı. Hepimiz coşmuştuk. Hemen kalkıp piyano başına geçtim. Ve derhal içimden doğan parçayı çalmaya koyuldum.

.....

Ben, İstiklâl Marşı'nı bestelerken kuluklarımda İzmir'e koşan atlıların dörtnal sesleri vardı. Bir de marşın bugün aldığı şekli düşünün. Eserin başında metronomu (1 dörtlük=80) olan bir eser hiçbir vakit cenaze marşına benzemez.

Plâklardaki ağır tempolu çalınışı ise; "Sahibinin Sesi" stüdyosunda Orkestra ile plâğa çaldığımız zaman teknisyenler, bunun çok sür'atli bir marş olduğunu ve dolayısı ile plâğın ancak yarısını doldurduğunu söylediler. Bu sebeple plâğın aynı yüzüne bir marş daha çalmamızı rica ettiler. Ben böyle bir teklifi kabul edemezdim. O anda aklıma bir şey geldi: "Marşı biraz ağır çalalım, böylece plâk dolar. Sonra çalınırken gramofon biraz hızlıya ayarlanır, olur biter" dedim. Bu fikir pek münasip görüldü ve dediğim gibi yapıldı. Fakat bilâhare böyle bir fikir vermekle hata ettiğimi anladım. Çünkü marş çalınırken gramofonun hızlıya ayarlanması icap ettiğini kim bilebilirdi?"

Anadolu'nun Eski Yerleşme Yerlerinden Konya'da 20. yüzyıl başlarında kısa bir gezinti

HAŞİM KARPUZ -A. SEFA ODABAŞI

Konya şehri, İç Anadolu'nun önemli düzlüklerinden olan Konya Ovası'nın kenarında yer alır. Kent, Anadolu'yu doğudan batıya, güneyden kuzeye kat eden tarihî yolların kavşak yerinde kurulmuştur. Şehrin çevresinde önemli Neolitik, Tunç Çağı ve Hitit yerleşmeleri bulunmuştur. Kentin tarihî çekirdeği kabul edilen Alaeddin Tepesi Prehistorik buluntular vermiştir. Burada ilk yerleşmelerin M.Ö. III. binde gerçekleştirildiğini, bu devri Frig, Hellenistik Krallıklar, Roma ve Bizans devirlerinin izlediğini biliyoruz.

Şehir, Selçuklular tarafından fethedildiği zaman Alaeddin Tepesi'ni çevreleyen surun içindeydi. Şehir surları tamir edildikten sonra tepenin kuzey eteğine saray, orta kesimine Ulu Cami (Alaeddin Camii) yapılmıştır. Yine burada mescid, hankâh ve hamamlar vardı. Tuncer Baykara, Selçuklular zamanındaki fizikî yapısını ana hatları ile anlatmaktadır.[1] Tepenin orta yerinde Eflâtun Mescidi bulunuyordu, güney bölüm Hıristiyan Rum mahalleleri, kuzey bölüm Müslümanlara ayrılmıştı. Bu şehrin dört kapısı vardı. Karatay Medresesi'nin önüne açılan kapı Sultan Kapısı olarak anılıyordu.

Selçuklular zamanında şehrin çarşısı Karatay Medresesi'nden başlayarak surların doğu kesiminde yer alıyordu. Ticaret merkezi daha sonra İplikçi Camii ve çevresine kadar genişledi. Hızla büyüyüp surların dışına yayılan şehir I. Alaeddin Keykubad tarafından bir dış surla çevrilmiştir. Bu surun 12 kapısı dışarıya açılıyordu. Dış surlar yapılınca çarşı yine doğuya dış surların kapılarının çevresine kaydırıldı. Kapılar çevresi dışarıdan gelenlerce kolaylıkla alışveriş yapılabilen, dükkân sahipleri için de güvenli bir yerdi.

Osmanlı dönemi çarşısı Selçuklu çarşısını içine alacak şekilde biraz daha doğuya ve güneye genişlemiştir. Çarşının merkezi Kanunî Bedesteni'nden başlayarak güneye doğru uzanıp Atpazarı'na varıyordu. 18-19. yüzyılda çarşı bugünkü sınırları içerisindeydi. 1869 yangınından sonra büyük bir bölümü Vali Burdurlu Ahmet Tevfik Paşa tarafından yenilendi. Halk tarafından "bedesten" olarak anılan çarşı Kentsel Ticari Sit Alanı olarak koruma altına alınmasına rağmen özelliğini yitirmiştir. Eski çarşıdan günümüze gelebilen esnaf ve zanaatkârlar ise şunlardır: Kılcılar (Mutaflar), Çarıkçılar, Yorgancılar, Marangozlar, Demirciler, Attarlar, Tuzcular, Keçeciler (Sikkeciler), Sarraflar, Mumcular, Debbağlar.

20. yüzyıl başlarında Alaeddin Tepesi'nden kente baktığımızda, çevrede tipik 19. yüzyıl Anadolu kentlerinin fizikî dokusunu görüyoruz. Tepe etrafında daracık sokaklar üzerine kurulmuş, hayatlı, iki katlı, düz toprak damlı ve çatılı evler gözümüze çarpar. Hükümet binası ile Alaeddin Tepesi arasında çok işlek bir cadde vardır. Bu cadde üzerinde oteller, lokantalar bulunmaktadır. 35-40 bin nüfuslu şehre Bağdat demiryolu ulaşmış, Hıristiyan Maruniler'in yatırımlarıyla şehirde ekonomik bir canlanma görülmüştür.

Konya önemli bir kültür ve sanat şehridir. Bu sebeple şehri birçok seyyah ve araştırmacı gezip görmüş, gravürlerini yapmış, fotoğraflarını çekmiştir. Konya'nın ilk önemli fotoğraflarını G. Berggren çekmiştir.[2] Bizim kullandığımız kartpostalları ise Konya'da ilk fotoğraf stüdyosunu kuran Garabet K. Solakian ve Abaoğlu Tevfik Bey'e aittir. Kartpostallar siyah-beyaz (sb) ve renkli (r) olarak seri halinde hazırlatılmıştır.[3] Hepsinin ön ve arka yüzlerinde Fransızca ve Almanca Konya Hatırası yazısı bulunmaktadır. Fotoğraf veya fotoğrafların altında açıklamalara yer verilmektedir.

Prof. Dr. Haşim Karpuz, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi, A. Safa Odabaşı ise araştırmacı, yazardır.

1 T. Baykara, **Türkiye Selçukluları Zamanında Konya**; Ankara, 1985, s. 31 69; Ayrıca bkz. Ö. Özgenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara, 1995, s. 32-38.

2 G. Berggren için bkz. L. Wigh, **Photographic Views of the Bosphorus and Constantinople**, Stockholm, 1984, s. 11-36.

3 Kartpostallarımızı özenle kopye edip basan fotoğraf uzmanı Bilal Söğüt'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Konya'nın tarihi nasıl Alaeddin Tepesi'nden başlıyorsa, biz de gezimize buradan başlıyoruz:

Alaeddin Tepesi'nden Doğuya Bakış : Solda köşede Kazanlı Medresesi ve Selçuk Camii görülüyor. Maarif evleri ve Muallimler birliği (köşesi kubbeli yapı), ortada Dr. Servet'in Hastanesi ve Maruni Yusuf Şar'ın konağı (büyük bina). Bu yapı uzun süre belediye binası olarak kullanıldı, yıkılıp yenilendi (bugünkü İş Bankası yerinde idi). Arkasındaki kubbeli yapı Nalıncı Baba Mescidi (Nizamiye Medresesi) idi. Arka planda Şerafeddin Camii ve Hükümet Binası görülmektedir.

Alaeddin Tepesi'ndeki önemli yapılara uğruyoruz.

Şehrin önemli yapıları: Karatay Medresesi portali ve çini mozaik süslemeli kubbesinden detay. İnce Minareli Medrese'nin genel görünüşü ve portalden detay. Portal ile minare arasındaki mektep yıkılmıştır. 4 Nisan 1901 tarihinde düşen yıldırım, minarenin birinci şerefeden üst kısmını ve yanındaki mescidi yıkmıştır.

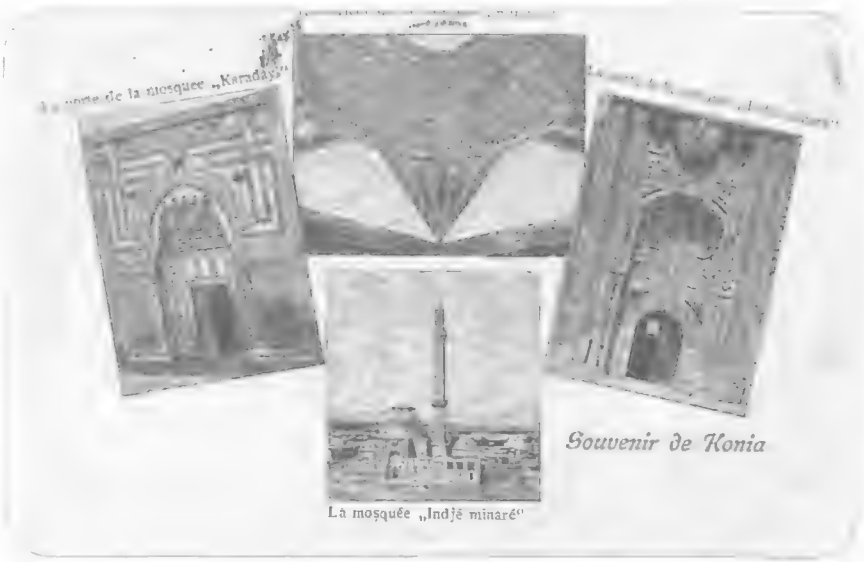

(Üstte) Alaeddin Tepesi'nden Doğuya Bakış. (Solakyan,r) (Yanda) şehrin önemli yapıları. (Solakyan, sb) (Altta) Konya Lisesi (Solakyan, sb)

Karatay Medresesi'nden Konya İdadisi'ne uğruyoruz.

Konya Lisesi: Orta Anadolu'nun önemli eğitim kurumu 1899 yılında (idadi, sultani) olarak kuruldu. Karatay Medresesi'nden kuzeye giden yolun üzerinde Ertaş Kapısı yakınlarındaydı. Daha sonra 1912 yılında Muallim Mektebi olarak yapılan Gazi Lisesi binasına taşınmıştır.[4] Bu bina yıkılarak yeri-

4 Konya Lisesi tarihi için bkz. H. Köroğlu, **Konya Lisesi Tarihi**, Konya, 1989.

ne bugünkü Karma Ortaokulu yapılmıştır.

Alaeddin Tepesi'nden kent merkezine iniyoruz.

Hükümet Binası, Şerafeddin Camii ve İlk Ziraat Bankası: Hükümet binasının inşasına 1887 yılında Vali Sait Paşa zamanında başlanmış ve Sururi Paşa zamanında tamamlatılmıştır. Fotoğraf eski bir tören sırasında çekilmiştir. Şerafeddin Camii 13. yüzyılda Selçuklular zamanında yapılmış, 16. yüzyılda Klasik üslupta yenilenmiştir. Önündeki türbe 1925 yılında belediyece yıktırılarak yeri yeşil alan haline getirilmiştir.[5] Ziraat Bankası, Şerafeddin Camii doğusunda bugünkü Vakıflar İşhanı'nın önünde idi. Şehrin merkezinde bazı önemli yapıları görelim.

(Üstte) Hükümet Binası, Şerafeddin Camii ve İlk Ziraat Bankası (Solakyan, sb). (Yanda) Konya Merkezinde Bazı Yapılar (Abaoğlu, r)

Konya Merkezinde Bazı Yapılar: Şerafeddin Camii ve Ziraat Bankası. Sanayi Mektebi ve Larende Kapı'daki Sahip Ata Camii, Sanayi Mektebi. 1538 tarihinde yapılmış Konya Bedesteni yıktırılarak yerine Vali Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa tarafından bu okul yaptırılmış ve 1901 tarihinde açılmıştır. Doğu tarafındaki tek katlı yapı atelyeler binasıdır. Bu yapı 1979 yılında geçirdiği bir yangın sonucu harab oldu. Konya Özel İdaresi tarafından ancak 1983 senesinde restore edildi.[6] Sanayi Mektebi'nde Halı Sergisi açılmış (1901), bir ara Hukuk Mektebi olmuştur. Konya'da ilk sessiz filmde bu okulda gösterilmiştir.

Sahip Ata Camii, Selçuklu vezi ri Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1258 tarihinde külliyenin bir parçası olarak yaptırıldı. 19. yüzyılın sonlarında geçirdiği bir yangından sonra bugünkü şeklini aldı.

Çarşı içerisine ve Kapı Camii'ne uğruyoruz.

Larende (Sahip Ata) Camii, Kapı Camii, Konyalı Şarlatan Hacı Ahmet Ağa, Koyun Sürüsü: Kapı Camii 1658 yılında yaptırılmış, yanınca, 1869 yılında yeniden yaptırılmıştır. Fotoğrafta caminin kuzeyinde Odun Pazarı görülüyor. Sağdaki bina ise unkapanıydı.

Konya Çarşısı'nda gezintimizi sürdürüyoruz.

Simitçi, Konya Çarşısı, Kervan, Koyun Sürüsü: Çarşının bu bölümü bugünkü amele pazarının olduğu yerdir. Kervanın arkasında görülen yapı Osmanlı Bankası'dır (bugünkü hükümet alanı).

Çarşı içinden Hz. Mevlânâ'ya doğru yürüyoruz.

5 M. Önder, "Son Yüzyıllar İçerisinde Konya'da Yıktırılan Selçuklu Eserleri", **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı,** Konya, 1993, s. 172.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz M. Sözen - O. Nuri Dülgerler, "Birinci Ulusal Mimarlık Döneminin Önemli Bir Yapısı: Konya Sanayi Mektebi", **Atatürk'e Armağan,** İstanbul, 1981, s. 437-460.

tevniyal Valide Sultan'ın yardımı ile bugünkü Barok üsluptaki yapı inşa edilmiştir. Caminin çevresi çarşının merkezidir. Yıldız Albümü fotoğraflarında burada halk yetiştirdiği sebze ve meyveyi satarken görülüyor. Konya'da ilk kadınlar pazarı burada kurulmuştu.

Türbe Caddesi'nin doğudan görünüşü; ortadaki köşk gibi yapı kahvehane idi, altı şadırvan olarak kullanılıyordu. Burası bugünkü katlı otoparkın yerinde idi. Alttaki küçük fotoğraf da, yine türbe caddesini gösteriyor, fotoğraf bu sefer batıdan çekilmiştir. Ortadaki cami

(Üstte) Larende (Sahip Ata) Camii, Kapı Camii, Konyalı Şarlatan Hacı Ahmet Ağa, Koyun Sürüsü (Solakyan, sb). (Yanda) Simitçi, Konya Çarşısı, Kervan, Koyun Sürüsü. (Solakyan, sb). (Altta) Aziziye Camii, Türbe Caddesi ve Cambaz Deli Osman (Solakyan, sb).

Aziziye Camii, Türbe Caddesi ve Canbaz Deli Osman: Aziziye Camii çarşı içinde ilk olarak ahşaptan 1676 yılında Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu caminin yanmasından sonra 1874 yılında Sultan Abdülaziz'in annesi Per-

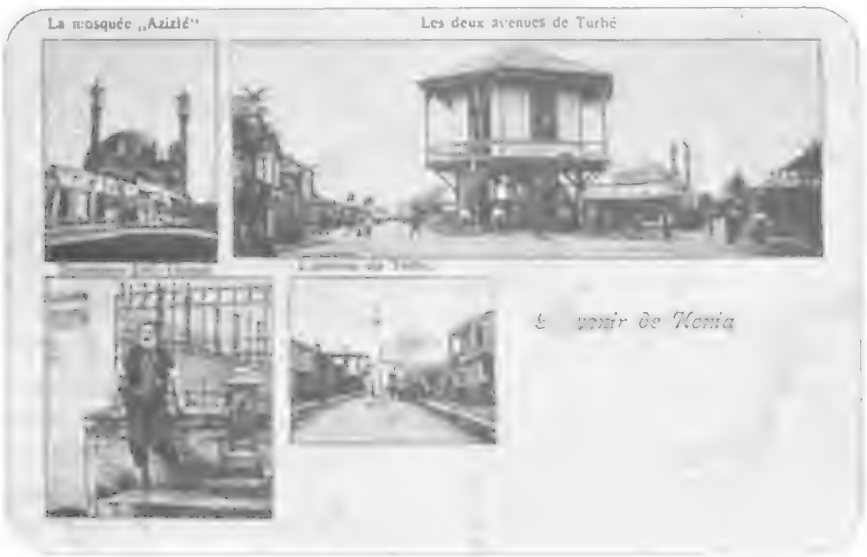

Selimiye Camii'dir. II. Selim zamanında Klasik üslupta yapılmıştır. Cadde, caminin önünde bir alanda bitiyordu. Burası Türbeönü idi. Türbeönü eskiden Konya'nın kalbinin attığı yerdi. Camiye sonradan bitiştirilen (18. yüzyıl) Yusuf Ağa Kütüphanesi'nin hizasında muvakkithane ve Türbe Hamamı vardı. Bu yapılar da yıkılmıştır. Deli Osman Ağa Konya eşrafındandır. Vali Ferit Paşa'nın Çayırbağı Suyu'nu şehre getirmesine manevî destek vererek önayak olmuştur.

Konya Çarşısı'nda gezintimizi sürdürüyoruz.

(Yanda) Türbe Caddesi'nin Doğudan Başka Bir Görünüşü. (Altta) Mevlânâ Türbesi.(Altta sağda) Konya şehrinin tarihi merkezi.

Türbe Caddesi'nin Doğudan Başka Bir Görünüşü: Burası üzüm pazarı, günlük pazar yeriydi, İhtisabın Önü olarak anılıyordu. Arkada yer alan Mollaoğlu Medresesi de yıkılmıştır. Burası da bugünkü katlı otoparkın yerinde idi.

Hazır Türbeönü'ne gelmişken Hz. Mevlânâ Türbesi'ni ziyaret edelim.

Mevlânâ Türbesi: Fotoğraf Selimiye Camii minaresinden çekilmiştir. İlk türbe 1274 yılında inşa edilmiştir. Karamanlılar döneminde bugünkü yüksek dilimli kubbe yapılmış Osmanlı devrinde mescid (ortadaki büyük kubbe), semahane, çelebi hücreleri, meydan-ı şerif ve şadırvan yapılarak dergâh bir manzume halini almıştır. Dergâh müze olarak açıldığı yıllarda (1927) şadırvan yıkılmış, 1985 yılında yeniden ihya edilmiştir. Ortadaki mezarlık kaldırılmıştır. Sağdaki türbe Fatma Hatun Türbesi'dir.

İsterseniz Türbeönü'nden atlı tramvayla istasyona doğru bir yolculuk yapalım.

Önce yukarda sözünü ettiğimiz Türbe Caddesi'nden geçiyoruz. Aziziye Camii'nden sağa dönerek İstanbul Caddesi'nden Vilayet'in önüne çıkıyoruz. Burada Vali İzzet Bey Caddesi'ni izleyerek (bugünkü Alaeddin Caddesi) Belediye binası (Yusuf Şar'ın Konağı) önünden Mimar Muzaffer Caddesi'ne giriyoruz. O sıralar Alaeddin Tepesi'nin etrafı evlerle çevrilidir. Cadde üzerindeki en önemli yapılar şunlardır: 1912 tarihli Katolik Kilisesi, Dr. Date'nin Hastanesi, Arapoğlu Kosti'nin Konağı, Hilâl-i Ahmer Binası ve Rus Konsolosluğu'dur. Arapoğlu Kosti'nin (Avukat) Konağı'nın önünde tramvay makas değiştirdiği için bugün kullanılan "Arapoğlu Makası" tabiri buradan gelmektedir. Cadde üzerinden yolumuza devam ediyoruz. Yine Yusuf Şar'ın yaptırdığı Konak (Kolordu Binası, Bugünkü Kız Ortaokulu) ve Atatürk Müzesi'nin önünden geçiyor ve Gazi Lisesi'nin önünde duruyoruz.

Millet Bahçesi ve Konya Evleri: Doğu tarafımızda bugünkü Meram Kız Meslek Lisesi'nin yerinde Millet Bahçesi bulunuyordu. İçerisinde tenis kortu, açık hava konser sahnesi ve köşkler vardı. İstasyon Caddesi'ndeki evler o devre göre yeni bir mimarî anlayışla yapılmıştır.

İstasyon Caddesi'nden geçiyoruz.

İstasyon Caddesi: İstasyon Caddesi'nin 1930 yıllarındaki durumu. Soldaki büyük ev bugünkü DSİ binası yerinde idi. Bir ara Kurtuluş İlkokulu olarak kullanıldı. İstasyon Cad-

(Solda) İstasyon Caddesi. (Abaoğlu, sb)
(Altta) Gar Binası ve Konya Otelleri. (Solakyan, sb)

desi Millet Bahçesi'ne de yakın olduğu için şehrin yegane gezinti yeriydi.

Nihayet istasyona vasıl oluyoruz.

Gar Binası ve Konya Otelleri: Anadolu-Bağdat Demiryolu projesi dahilinde ilk tren 1896-97'de Konya'ya geldi. Konya Garı'na inen yolcuların bir kısmı Bağdat Oteli, Augustus'un Oteli, İstanbul Oteli veya Hacı Efendi'nin Oteli'nde kalıyorlardı. Ayrıca atlı tramvayla şehre gelerek bugünkü Alaeddin Caddesi üzerindeki Osmanlı Palas, Selçuklu Palas ve Vatan otellerinde iniyorlardı. Bu yapılardan Gar Binası, Bağdat ve Augusrus'un oteli mevcut olup diğer yapıların hiçbirisi günümüze gelememiştir. Bu otelleri çoğunlukla yabancılar çalıştırıyordu, iç tefrişleri de Avrupaî tarzda idi.

Bilebildiğimiz ve kartpostallarla izleyebildiğimiz kadarıyla 20. yüzyıl başlarında Konya hâlâ eski bir Türk şehri özelliklerine sahipti. Tarihî ve mimarî değerlerimiz düşünülmeden yapılan imar faaliyetleri önemli tarihî yapıların yok olmasına sebep oldu. İmar planı yapılırken en azından Selçuklu şehrini içine alan kısım koruma altına alınarak yaşatılabilirdi. Şehrin her kesimindeki tarihî doku düzensiz yapılaşmalarla yok edildi. 1980'li yıllardan sonra belirlenen sit alanları, yapılan koruma çalışmaları da artık gideni geri getirmiyor.

Gördüğümüz bu yapıları, kent mekanlarını artık tanımak mümkün değildir. Onları yaşları 80'in üzerinde bulunan birkaç eski zaman meraklısı hatırlayabilir. Her şey hızla mazinin derinliklerine gömülüp gitti. Kartpostallar sadece haberleşme aracı değil, aynı zamanda tarihe ışık tutan önemli belgeler olarak karşımıza çıkıyor. Tarihimize, kültürümüze, şehirlerimize, anıtlarımıza karşı bu şekilde ilgisiz ve sorumsuz davranmaya devam edersek elimizde kalan son örnekleri de yitirmemiz sözkonusudur. Günümüzde Konya'yı ilk gezenler burasını bir Selçuklu ve Osmanlı şehri olarak değil, tarihî kimliğini kaybetmiş herhangi bir Anadolu şehri gibi algılamaktadırlar. Yeni kartpostallar da şehri bu şekilde yansıtıyor. 20. yüzyılın başlarında izlediğimiz bu kent parçaları, mekânlar, yapılar ve insanlar sadece anılarda ve soluk, eski kartpostallarda kaldı.

(Solda) Millet Bahçesi ve Konya Evleri. (Abaoğlu, r)
(Altta) Konya şehrinin tarihi merkezinin planı

KONYA ŞEHRİNİN TARİHİ MERKEZİ

KAL'A KAPILARI

1-LARENDE K.
2-AT PAZARI K.
3-TELLİ K.
4-AKSARAY K.
5-ÇEŞME K.
6-AYAS K.
7-ERTAŞ K.
8-LADİK K.
9-SİLLE K.
10-İSTANBUL K.
11-ANTALYA K.
12-YENİ K.

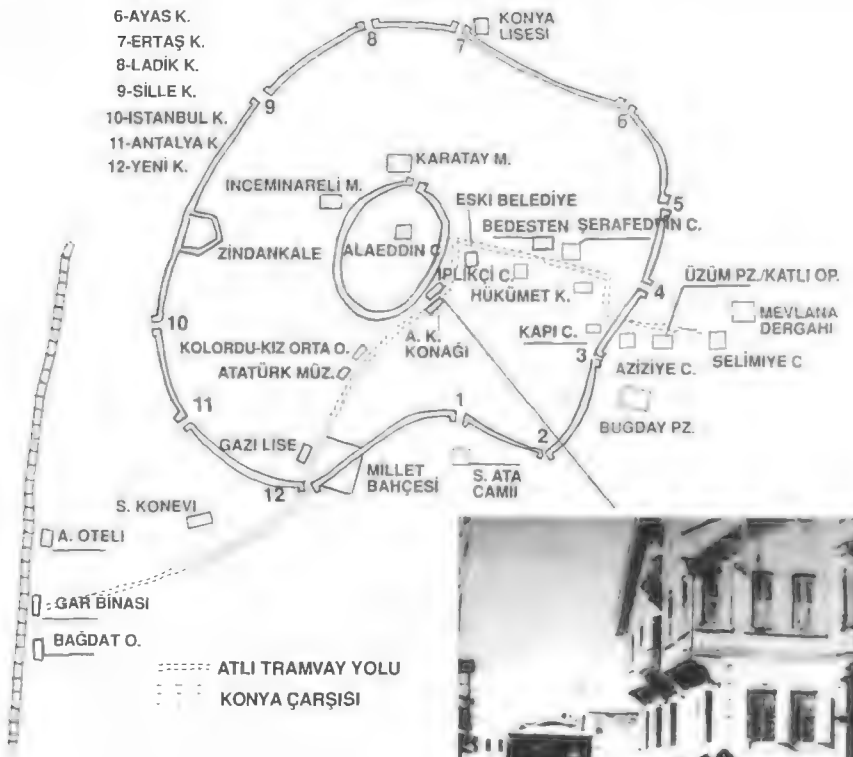

ATLI TRAMVAY ARABOĞLU MAKASINDA

Türkiye'de İdari Reform ve Gladstone

PHILIP STANHOPE

Değişik tarihlerde Morning Post Gazetesi'nin sütunlarında yayınlanan aşağıdaki mektupların toplu halde yeniden basılmalarının nedeni, Doğu Sorunu'nun, pek çok kritik gelişme geçirdikten sonra, şimdi bu mektuplardan birincisinin yazıldığı dönemdekine benzer bir duruma gelmiş olmasıdır.

Bu mektupların amacı, Türkiye'de uygun garantiler altında, Mr. Gladstone'un benimsediği şiddet programına başvurmaksızın ve düşünceleri yalnızca hümaniter motiflere dayanmayan yabancı güçlerin bencilce plânlarına cesaret vermeksizin, pratik hukukî ve adlî reform yapılabilmesi imkânına yardımcı olmaktı.

8 Kasım 1876

Mektup I

Bulgaristan'la İlgili Mr. Gladstone'un Doğu Politikası

16 Eylül 1876

BEYEFENDİ, –Gazeteniz, Doğu'daki işlerle ilgili olarak İngiliz Hümanizminin tekelini ilân eden ve şimdi Mr. Gladstone'un önderliklerini yaptığı o çok ateşli ve heyecanlı vatanseverlerin yanında yer almayı reddeden bir gazetedir; bu nedenle de, eminim ki, Doğu ülkelerini biraz tanımaları nedeniyle, ulaşılamayacak bir sonucun peşinde çok büyük ve korkutucu karışıklıklar çıkabileceğine inananların düşüncelerine sütunlarınızda yer vereceksiniz. Mr. Gladstone son kitapçığında, Bulgaristan'daki son zulümlerle ilgili bir incelemeye ve Hükûmetimizin bu konudaki sorumluluğuna kırk iki sayfa ayırmaktadır. Bu kitapçığında kuşkusuz bir parti hedefinin peşinde koşmaktadır. Bu saldırı cevap verme hakkına sahip olan İngiliz Hükûmetinedir ve Lord Derby aracılığıyla bu hakkı memnuniyetle kullanmışlardır. Bu nedenle de, konunun bu bölümü, millî bakış açısından daha az ilgi çekicidir; çünkü bu mezâlimin varlığı şimdi hiçbir yerde inkâr edilememektedir (Bununla birlikte, İngiliz kamuoyunun iki Amerikalı lideri Bay Schuyler ve Bay M. Gahan'ın raporlarında öne sürülenden daha az abartılı biçimde olabilir) ve bunlara neden olanların cezalandırılmasını ve bunların tekrarının önlenmesi için garantiler sağlanmasını şimdi bütün dünya istemektedir. Bu amaçlara ulaşmak için Mr. Gladstone İngiliz halkını üç nokta üzerinde ısrarla durmaya çağırmaktadır:

"1. Türkiye'deki yasa tanımayan kötü yönetime bir son vermek,

"2. Osmanlı Hükûmetini Bosna, Hersek ve Bulgaristan'daki yönetimin dışında tutarak, zulümlerin tekrarlanmasına karşı etkin bir önlem almak,

"3. Bu önlemlerle İngiliz halkının onurunu kurtarmak.

Açık olarak, Mr. Gladstone'un üç önerisi de gerçekte tek bir amaca yöneliktir. Osmanlı Hükûmetini bu vilayetlerdeki yönetimin dışında bırakmak. Bu nedenle Türk'ler, zabtiyeleri ve müdürleri, binbaşıları ve yüzbaşıları, kaymakamları ve paşalarıyla bu vilâyetlerden çıkmalılar ve buralarda hâkimiyetlerini yönetecek hiçbir görevli kalmamalıdır. Kitapçığının 59'uncu sayfasında, Mr. Gladstone sonunda gerekli olanı şöyle özetlemektedir. "Bir Türk Bakanlığı'nın Avrupa ile ittifak içinde, Bulgaristan'ın veya bir başka vilâyetin artık düzene gireceği ve bundan böyle yerel hükûmetini ve işlerini kendisinin yöneteceği sözünü vermesi". Garip bir öneri, İn-

İngiltere'de **Morning Post** gazetesinde P. Satnhope tarafından yazılan daha sonra toplu halde 1876'da basılan bu üç mektup Pars Tuglacı tarafından dilimize çevrilmiştir.

giltere'de gerçekten şaşırtıcı olarak kabul edilecek bir öneri de, halkının büyük çoğunluğunun tarafımızdan yönetilmeyi istemediği çok iyi bilinen Hindistan ve Jamaika ile ilgili olarak Avrupalı Güçlerin İngiltere'ye yapacakları benzeri bir rica olurdu.

Ancak şimdi Beyefendi, bu konu ile ilgili olarak uğraşmak zorunda olduğumuz gerçekler nelerdir? Türkiye başarılı bir savaşı sona erdirmek üzeredir. Düzenli ordusuna gelince, sebepsiz yere kendisine saldıran vergi ödeyen vilâyetleri Sırbistan ve Karadağ ile savaşın izin verdiği düzende savaşmıştır. Sırbistan Hükûmeti'nin, Rusya'nın etkisi altında hâlâ savaştan yana olduğu doğrudur ve benzeri şekilde savaş haberlerinin yokluğundan yararlanıyorlar. Her gün Belgrad'dan telgraflar göndererek Türkler'in Sır-

Gladstone

William Ewart Gladstone

1809 yılında Liverpool'da İskoç asıllı büyük burjuva bir aileden dünyaya gelen ünlü İngiliz devlet adamı William Ewart Gladstone, inançlı bir Tory ve "Yüksek kilise" yanlısı ateşli bir Anglikandı. 1832'de parlamentoya girmiş ve Peel'in yandaşları arasında ön plana çıkmıştı. 1834-1835 yılları arasında Peel hükümetinde yer almış, Toryler 1841'de iktidarı ele geçirdikleri zaman Peel'den ayrılmamıştı. Ticaret (1843-1845), ardından sömürgeler (1845-1846) bakanlığı yapmış olan Gladstone, çok geçmeden yararlarına inandığı serbest mübadele sistemini benimsemişti.

1846'da "Peelciliğin" başarısızlığa uğraması üzerine bir bocalama devresine girmiş, bu tarihten sonra hızlı bir atılım içine girerek Peel yanlısı olan ve liberallerle birleşen reformculara katılmıştı. Şirketlerin eski konumlarının korunmalarını savunan, korumacılık yanlısı muhafazakârlar Disraeli'nin önderliğinde, reformculara karşı bir araya gelmişlerdi. Gladstone-Disraeli arasındaki çatışma çeyrek yüzyıldan fazla bir süreyle İngiliz siyasetinin ana konusu olmuştu.

Gladstone Liberal Parti'ye katıldıktan sonra, maliye bakanlığı yapmış (1852-1866), vergilerde büyük ölçüde indirim yapmayı başarmıştı. Herkesin eşit şanslara sahip olması koşuluyla, devletin bireylerin yaşamına olabildiğince az karışması gereğine inanarak bir seçim reformu kampanyası açmış, bu reform 1867'-de Disraeli tarafından gerçekleştirilmişti. Dış siyasette Avrupa'daki liberal akımlar ve özellikle İtalyan birliğinin sağlanmasından yana çıkmış olan Gladstone, Fransa ile ilişkileri yumuşatmak amacıyla, nüfuzunu Fransız-İngiliz ticaret andlaşması lehine kullanmıştı (1860). Palmerston'un ölümünden sonra Liberal Parti başkanı olmuş, 1868'de kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. Başarılı birçok reforma girişmiş ise de, Disraeli'nin etkisi altında kalan Kraliçe'nin muhalefetiyle karşılaşmış; yaptığı reformlar, bu reformları aşırı bulan muhafazakârlarla, yetersiz bulan radikallerde hoşnutsuzluk yaratınca, 1874'te istifa etmiş, 1875'te parti yönetiminden ayrılmıştı. Yakındoğu olayları ve Disraeli'nin gevşek davranışı mücadeleci ruhunu kamçılamakta gecikmemiş ve yeniden partinin başına geçmişti. Bulgaristan sorununda (1875-1876), hükûmetin Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemesine karşı çıkmış, hükûmetin imparatorluk sevdasına kapılmasının ulusların haklarına aykırı olduğunu savunmuştu.

1880 seçimleri liberallerin zaferiyle sonuçlanınca, Gladstone yeniden başbakan olmuştu. Gladstone'un reformculuğu, önce, Avrupa ülkeleri arasında bir denge kurmak isteğiyle, sonra da 1884'te yaptığı ana hatlarıyla genel seçimi tesis eden yeni bir seçim reformuyla ortaya çıkmıştı. Ancak, özellikle bakanlar, imparatorluğun ciddi sorunlarıyla karşı karşıyaydılar. Kuvvete başvurmayı reddeden Gladstone, 1881'de Afganistan ve Güney-Afrika'daki başarılı sonuçlar vermeyen denizaşırı serüvenlere son vermeyi kararlaştırmıştı. Ancak, Mısır'daki durumun kötüleşmesi karşısında düzeni yeniden sağlamak amacıyla 1882'de bir müdahaleye izin vermek zorunda kalmış olup imparatorluğun geleceği, İngiltere'deki ve İrlanda'daki durum açısından ciddi olarak tehlikeye düşmüştü: Tarım birliğinin düzenlediği köylü ayaklanması, Parnell yönetimindeki İrlanda Partisi'nin muhalefeti. Önce milliyetçi şiddet hareketleri karşısında şaşkına dönen Gladstone, sonradan İrlanda'daki İngiliz egemenliğinin haksız bir durum yarattığına kanaat getirmişti. Bunun ardından uzlaşma girişimleri birbirini kovalamıştı: 1881 tarım yasası, 1882'de Parnell'le anlaşma. Gladstone, İrlanda'ya tam bağımlılık verilmesi (Home Rule) düşüncesindeydi. Birkaç aylık bir aradan sonra 1886'da yönetimi tekrar ele alınca, yurttaşların çoğunu korkutan Home Rule yolunda mücadeleye girmişti. Fakat tam bir felâketle karşılaşan hükûmet, programını uygulayamamıştı.

Liberal Parti çözülmüş, birlikçilerin partiden ayrılması, emperyalizmin başarı kazanmasını sağlamıştı. Muhafazakarların zayıflaması ve İrlandalıların oyları sayesinde Gladstone, 1892'de son kez iktidara gelmişti. Bu sırada toplumsal çatışmalar hız kazanmış, Home Rule yaşlı liberal liderin bütün enerjisini tükettiğinden, Lordlar Kamarası'nın muhalefeti üzerine tasarı gerçekleşememişti. 1894'te sona eren Gladstone'un başbakanlık görevinden 4 yıl sonra ömür boyu insanlık uğruna süren mücadeleli bir yaşam Hawarden, Flintshire'da böylece son bulmuştu (1898).

Bulgaristan'daki isyanı gösteren temsili bir resim

bistan'daki korkunç katliamlarını bildiriyorlar. Ancak bunların amacının Avrupa'da Türkiye'ye karşı heyecanı yoğunlaştırmak olduğu öylesine kesin ki, Mr. Gladstone ve arkadaşlarının yaptığı gibi bunları gerçek olarak kabul etmeden önce, Türk ordusuna eşlik eden İngiliz subayları tarafından bunların doğrulanmasını beklemek mutlaka akıllıca olur. Bununla birlikte, Aleksinaç* karşısındaki Türk zaferlerinden önce dahi, Sırbistan kendi lehine aracılık etmesi için Avrupa'ya yalvaracak kadar küçülmüştü. Görünüşe göre Türkiye şu anda, Sırbistan ve Karadağ ile en cömert koşullarda bir barışı tamamlamaya hazırdır. Tam bu noktada Mr. Gladstone Hükûmeti, Türk Hükûmetine şunları söylemeye sesleniyor: "Biz haksızdık ve Rusya haklı idi; siz, İmparatorluğunuzdaki Hristiyan vilâyetleri yönetmeye uygun değilsiniz. Bu nedenle sizi bu vilâyetleri boşaltmaya ve onlara kendi kendilerini idare etme hakkını tanımaya davet ediyorum." Eğer yapılmış olsaydı, böyle bir ricanın sonuçlarını tartışmamak belki de daha iyi olacaktır. Mr. Gladstone, Türkler'in bunu kolayca kabul edeceklerine inanıyor; daha az heyecanlı olan diğer kişiler ise bu olaydan hiç de hoş olmayan bir barut kokusu alıyorlar. Ancak Beyefendi, değinmeğe korktuğum nokta, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da oturan bu insanların İngiltere'nın kendileri için zorla veya ikna yoluyla elde edeceği "kendi-kendini yönetme" avantajından nasıl yararlanacaklardır. İlk olarak üzerinde durulacak husus, Bosna, Bulgaristan ve Hersek'deki halkın büyük çoğunluğu Rum Ortodoks Hristiyan inancında olmakla birlikte, aynı zamanda hatırı sayılır bir Romen Katolik, Müslüman ve Yahudi azınlığının da mevcut olmasıdır. Bu nedenle de bu konuyu, bu insanları ırklarından ziyade dinlerine göre sınıflandırarak incelemek daha iyi olur. Örneğin Bosnalı Müslümanların pek çoğunun aslı, Slav harekete son derece karşı olmalarına rağmen Slav'dır. Bu ülkelerin toprağı, serveti, ticareti ve büyük ölçüde verimliliği, bu Katolik, Müslüman ve Yahudi dininde olanlara aittir. Bu nedenle de "kendi kendini yönetme" armağanının ilk sonucu, azınlığın çıkarları ve mülklerini, daha az sorumlu olan çoğunluğun kontroluna bırakmak olacaktır. Öyleyse durum ne şekilde değişecek? Türkler'in aynı şeyi Hristiyanlara yapması yerine bu kez Hristiyanlar Türkler'i keyfî bir şekilde yöneteceklerdir. Ancak ateşli taraftarlar şunu söylemektedirler: "Türkler fanatik, zâlim ve gaddar, buna karşın Hristiyanlar hoşgörülü, ılımlı ve âlicenaptır. Hristiyanların yönetimi âdilane ve düzenli olacaktır." Bu cümlenin Türkler'le ilgili ilk bölümü bir dereceye kadar doğru olabilir. Ancak Hristiyanlarla ilgili sonucun öyle olacağını nasıl kanıtlayabiliriz? Bununla birlikte, Sırbistan ve Karadağ'da, önemli sayıda Müslüman veya Katolik halkının neden olacağı ciddi güçlüklerle uğraşmak zorunda olmasalar dahi, bu ülkelerde yürürlükte olan sistem konusunda tecrübesiz değiliz. Şimdi Sırbistan'a gelelim. Sırbistan, çok iyi bilindiği gibi, tam yönetim bağımsızlığına, ateşli ve kahraman lideri Milan Obrenoviç zamanında kavuştu. Bununla birlikte kaleleri 1867 yılına kadar hâlâ işgal altındaydı ve o tarihte, esas olarak İngiltere'nin etkisiyle Türkler tarafından boşaltıldı. Sırbistan ve Bab-ıÂli arasındaki tek ilişki, 1.300.000 kişilik bir halk için çok ciddi bir yük olmayan, yıllık 20.000 Sterlin tutarındaki ılımlı bir vergidir. Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, Sırplar geçen üç yıl boyunca bu vergiyi ödemeyi uygun görmediler. Bu nedenle de Sırbistan kendini yönetme hakkına kesin olarak sahiptir ve kuşkusuz, normal bir sağduyu ile, Romanya'nın geçenlerde elde ettiği, diğer ülkelerle ticarî anlaşmaları doğrudan doğruya görüşmek gibi daha fazla ayrıcalık elde ederdi. Bu nedenle de Sırbistan Bab-ı Âli'nin karışma endişesi olmaksızın ülkesini yönetebilir ve halkı içinde huzur bozucu kişiler yoktur. "Kendi kendini yönetme"nin sonuçlarının ne kadar başarılı olduğunu

* Yugoslavya'da Niş şehrinin kuzeybatısındaki kasaba.

görelim. Pratik olarak, Rum Ortodoks mezhebi dışında hiçbir din hoşgörülmez. Ülkedeki tek tüccarlar olan Yahudi tüccarlarının ülkenin iç kısımlarında ticaret yapmaları yasaktır. Demiryolu, Türk ve Avusturya demiryolu sistemleri arasındaki bağlantı hattı ne yapılmıştır, ne de yapılması ihtimali vardır. Ülkenin ticareti korkunç bir şekilde düşmektedir. Belgrad veya Schabaç'daki hemen hemen her tüccar iflas etmiştir veya etmek üzeredir. Marinoviç veya Kristiç gibi ülkedeki pek az iyi ve yetenekli kişi de gözde değildir ve Bakan olmaları imkânsızdır. Çünkü, fetihler ve Slav İmparatorlukları veya komşularının yönetimini üstlenme rüyalarından önce, bunların politikaları makuldür ve Sırbistan'da reform yapmaya ve ülkeyi iyi yönetilen bir devlet haline getirmeye yöneliktir. Aslında Sırbistan, Rus entrikası ve politik çalkantıların merkezinden başka bir şey değildir ve ülke içindeki her şey bir kaos ve düzensizliktir. Yine de, onun durumunda özgür bırakılan Hıristiyan toplumu, iyi bir Hükûmet kurmak için her türlü uygun koşula sahiptir. Sir Charles Dilke, ülkede Katolik kiliseleri kurulmasına izin vermeyi Sırp Hükûmeti'nin reddetmesiyle ilgili olarak, onların dinî konulardaki hoşgörüsüzlüklerine işaret etmiştir.

Ben kendim, 1873 yılında Belgrad'da iken Dr. Humphry Sandwich ile birlikte, onların hümanite kavramlarını çok iyi gösterecek bir sahneye tanık olmuştum. Bir vesile ile Belgrad valisini görmeye kaleye gittiğimizde, odasının dışındaki bir koridorda beklememiz rica edilmişti. Koridor, kalenin iç avlusuna bakıyordu. Bu koridorun pencerelerinden yirmi veya otuz aylak kişi, polis memurları ve başka kişiler dışarı sarkmışlardı. Bu insanlar sanki avludaki bir olay kendilerini çok eğlendiriyormuş gibi gülüyor ve şakalaşıyorlardı. Merakımız uyandı ve onları eğlendiren nedeni öğrenmek istedik. Avlunun ortasında bir çerçeveye bağlanmış bir yaratık, kalenin bir görevlisi tarafından acımasızca dövülüyordu. Seyredenleri eğlendiren, merhamet isteyen acınacak çığlıklardı. Fakat hayret Tanrım, bunlar bir genç kızın çığlıkları idi. Bu zavallı yaratık ne suç işlemiş olabilirdi? Bize söylendiğine göre uygun olmayan saatlerde sokaklarda başıboş dolaşırken yakalanmıştı ve vali dövülmesini emretmişti. Görünüşe göre bu oldukça yaygın bir ceza idi ve ayrıca da bize bu cezanın verilmesi için yalnızca valinin yetkisinin gerekli olduğu söylendi. Bu nedenle de, dişi cinsten hizmetkârların itaatkârsızlığı halinde bu cezaya sık sık başvurulmaktadır. Öyleyse bu Hıristiyan Sırplar'a özgü süratli muhakeme usulü ve bunun prensiplerini komşu vilâyetlerde kabul ettirmeye yardımcı olmamız isteniyor!.. Adam öldürmenin kibar ve hiç de ayıplanacak bir suç olmadığını gösteren bir örnek, sevilen ve aydın Prens Mikhail Obrenoviç'in 1869 yılında vahşice öldürülmesidir. Bu suça Belgrad halkının ileri gelenlerinden pekçoğu katılmıştı. Karadağ'a gelince, Karadağlıların, düşmanlarının burunlarını ve kulaklarını toplamaktan hoşlanan vahşi bir dağlı halktan da öte olduğu hiçbir zaman tartışılamaz. Geçenlerde *Daily Telegraph*'ın Karadağ'daki bir muhabiri, odası dokuz Türk'ün tütsülenmiş kafası ile süslenmiş ve bunları büyük bir gururla gösteren seçkin bir Karadağlı devlet adamına yaptığı bir ziyareti anlatmıştır.

Sırp lideri Milan Obrenoviç

Ve şimdi Beyefendi, bu çok uzun mektubu Bulgaristan, Bosna ve Hersek'de her şeyi olduğu gibi bırakmayı hiçbir şekilde savunmadığımı belirterek bitiriyorum. Bunun tam aksine oradaki insanları korumak ve sıkıntıdan kurtarmak için önlemler, özellikle de etkili önlemler alınmalıdır. Bununla birlikte, Türk görevlilerin tamamen geri çekilmesi, bu insanların aniden başaramayacakları "kendi kendini yönetimi" organize etmek üzere tek başlarına bırakılmaları olarak açıkladığı, çılgın bir "kendi kendini yönetim" çığlığına katılmakla korkarım ki, silâhlı müdahale ile elde etmek zorunda kalacağımız ve elde edildiğinde de bu ülkelere ne barış, ne özgürlük, ne de refah getirecek bir şeyin peşinde koşuyoruz.

Bununla birlikte, bir başka mektupta, bu zavallı insanların haklarını elde etmek ve acılarını hafifletmek için isteyebileceklerimizin ve Bab-ı Âli'ye kabul ettirebileceklerimizin ana hatlarını çizmek için izninizi rica edeceğim. Yalnızca bu ülkedeki düşünen insanların Mr. Gladstone gibi soylu ve seçkin bir kişiyi sonuçları dünya barışı için o denli tehlikeli olabilecek bir şeyi desteklemeye sürükleyen, parti tutkusu ve yanlış doktrinlerin başlattığı fırtınayı durdurmaya yardımcı olacağı konusundaki umudumu ifade edebiliyorum.

İtaatkâr hizmetkârınız.

(Çeviren: Pars Tuğlacı)

Gül Baba Türbesinde Düşünceler -I

GYULA GERMANUS

Şaşkınlık verecek derecede kısa bir süre içerisinde Yakın ve Uzak Doğu'yu fetheden İslâm, Mekke'de, Arap Çölünün kenarında doğmuş ve Kuzey Afrika'yı geçerek İspanya'ya ve Çin sınırına kadar ulaşmıştır. İslâm'ın Avrupa'daki en son ve en kenardaki durak yeri Budin idi ve Bektaşi Derviş Tekkesi'nin kutsal bir yaşam sürmüş bir dervişi olan Gül Baba 1541'de burada ölmüştür; onun türbesi Batı kültür dünyası içerisindeki biricik Müslüman ziyaret yeridir. Mekke'den Buda'ya, Kâbe'den Gültepe'ye kadar Arap çöllerini aşarak Nil'in verimli kıyıları boyunca Mezopotamya'nın buğday tarlalarını katedip, Ganj'ın kutsal sularından Cordoba'yı, Sevilla'yı ve Istanbul'u, yedi tepeli imparatorluk kentini geçerek ayaklarımızın dibine kadar gelmiştir Allah'ın gizemli niyetinin yönlendirdiği sel. Önüne gelen her şeyi yutan taşkın bir nehrin fethedici seli gibiydi, ama selin peşinden kültürün kutsanışı da geliyordu; vahşi, yontulmamış Araplar bir dünya imparatorluğu meydana getirdiler ve dilleri bilinen dünyanın en uzak köşelerine sokulurken dünyanın o zamanki bilimlerini öğrendiler ve kullandılar, ayrıca onu muazzam bir şekilde geliştirdiler ve işlediler.

İsa'dan sonra VII. yüzyılda Şam'daki halife Arap İmparatorluğu'nun politik ve ekonomik temellerini atmıştır. VII. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta hüküm süren Abbasi halifeliği bu İmparatorluğun kültürünü meyda-

Gyula Germanus onyıllar boyunca Gül baba'nın Rózsadomb'daki (gül tepesi) türbesinin restore edilmesi ve çevresinin düzenlenmesi için mücadele etmiştir. Bu yazının konusu bektaşî derviş tekkesinin kutsal bir yaşam sürmüş dervişinin kuşuliği ve Budin'deki istirahatgahı değildir. Yazar bu isim altında islamoloji çelişmelerinin en geniş ve çok yönlü bir özetini vermektedir. Germanus bu yazısında, Müslüman dünyasının evrensel tarihe katılmasını, Avrupa'yla olan ilişkilerinin değişiminin gösterilmesini ve bir yerde de gerikalmışlığın ve çöküşün tarih felsefesine ilişkin irdelemesini üstlenmiştir. Bu yüzden oryantalistlikle bir misyon olarak uğraşmayan tarihçilere ve ilgilenenlere salık vermeyi uygun bulmuştur.

macar okuru İslam dünyası hakkında çok daha önceleri de bilgi edinmiştir. Gyula Germanus'un bir üstadına, profesörüne, Ignác GFoldziher'in İslam, Müslüman, Din Tarihi Hakkında Çalışmalar (Budapest, 1881) ve İslam Hakkında Konferanslar (Budapest, 1912) isimli eserlerine atıfta bulunmamız yeterlidir. Magvetö Yayınevi'nin 1980'de (Edöd Vass'ın editörlüğünde) Goldziher'in yazılarını yeniden yayınlaması: İslam (Magyar Hirmondó); bir yıl sonra, 1981'de ise Gondolat yayınevinin Róbert Simon'un seçtiği kültür tarihiyle ilgili çalışmalarını İslam Kültürü 1-2 ismi altında yayınlaması eserlerinin zaman aşımına uğramadığının göstergesidir. Birçok başka eser yanında Gyula Germanus'un sadece Macarca ve yabancı dillerde yayınlamış çalışmalarından değil, popüler eserlerinden de İslam dünyası hakkında geniş bilgiler elde edebildik. Gül Baba türbesinde Düşünceler* bu çalışmaların bir özeti ve Avrupai gelişimle karşılaştırılması niteliğindedir. Bu özetleyici karateri dolayısla kaçınılmaz bir biçimde diğer çalışmalarına göndermeler de buluyoruz; satırlarında tekrarlanan düşünceler de görülmektedir.

* Bu makale yazarın **Gondolatok Gül Baba Sirjanal** Budapeşte, 1984 adlı kitabından A.U. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü Araştırma Görevlisi İsmail Doğan tarafından çevrilmiştir.

na getirmiştir. Bu kültür eklektikti, dinin ruhuyla çelişmeyen her şeyi özümsemişti. Bu ruh ise ortaçağ için yeterince liberaldi. Muhammed Peygamber, "Bilim Çin'de bile olsa gidiniz" demiştir. Antik Çağ'ın felsefî ve doğa bilimleri kazanımlarını koruduklari devasa çeviri işi IX. yüzyılda başlamıştır, ondan yüz yıl önce Roma etkisi altında olsa da ortaçağın katı teokratik ruhunda hukuk bilimini bir sisteme oturtmuşlardır. Her hakkın kaynağı Tanrı'dır, O'nun Kur'ân'da ve peygamberin sünnetinde vahyedilmiş niyetini tanımak, açıklamak ve uygulamak gerekir. Bu hukuk sistemi ahlâki düşünce temeline dayanmaktadır: insanı, özgür düşüncesinde ve davranışlarında kavranamaz, ama her yerde gerçekleşen, yaratan, yönlendiren ve sonunda kendine uyanları ötedünya ödülüyle paylandıran ilâhi niyet sınırlamaktadır. Antik Çağ'ın kör *fatum*'u yerine kararlı, ârif ve şefkatli Tanrı yönlendirmektedir şimdi insanları doğru, hatasız yol boyunca.

Arapları ve Arapça yazan Arap olmayan Müslümanları yeni araştırmalara Grek-Roma kültüründen daha çok doğa bilimleri yüreklendirmiştir; fizik, kimya, cebir ve teknikte öylesine yüksek sonuçlara ulaşmıştır ki bu bilimlerin yüzlerce kelimesi bugün bile Arapça kökenlerini korumaktadır. Felsefe alanında hep öğrenci olarak kalmışlar ve ustalaşamamışlardır: önceleri Platon'u, daha sonra gerçek semitik ruha daha fazla uyan Aristoteles'i öğrenmişler ve öğretmişlerdir. Mimarîde ve dekoratif sanatlarda da eklektiktiler, ama bunun yanında yeni bir üslup yaratmışlardır: uyumda

Gyula Germanus

İsmail Akdoğan

Gyula Germanus

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji kürsüsü 1870 gibi eski bir tarihte kurulmuştur. Bu kürsü Avrupa'da bu bilim alanındaki ilk kürsülerdendir. Macarlar'ı Türkoloji gibi bir bilim dalıyla uğraşmaya sevkeden en önemli neden, her şeyden önce kendi tarihlerinin, dillerinin ve kökenlerinin ortaya çıkarılması arzusudur. Bilindiği üzere Macarlar da Asya'dan kopup gelen ve bugünkü yurtlarına yerleşmeden önce atlı-göçebe bir hayat biçimi süren bir millettir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında kendi kökenlerinin Türkler'den mi, yoksa Fin-Ugor kavimlerinden mi geldiği konusunda Macar bilim adamları arasında hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışmaların sonucunda Fin-Ugor tezi üstünlük sağlamıştır, fakat Türklerle akrabalık konusu bir ölçüde gerçektir, çünkü bugünkü yurtlarına yerleşen Macar boyları arasında birkaç Türk boyu da vardır, bunu Macarca'daki yaklaşık 350 civarındaki Türkçe kelime kanıtlamaktadır. Aşağı yukarı 700'lü yıllardan bu yana çeşitli Türk kavimleriyle birlikte yaşamış olan Macarlar etnogenetik olarak her ne kadar Türk soyundan gelmiyorsa da tarihi birliktelik iki milleti birbirine bağlamış ve bu beraberliği ortaya koyacak bilimsel çalışmalara yöneltmiştir. İşte Türkoloji kürsüsü de bu ilginin bir sonucudur; kurulduğundan bu yana birçok değerli bilimadamı yetiştiren kürsü, kendi tarihimiz, dilimiz ve kültürümüz alanında dünyanın sayılı merkezlerinden birisidir. Günümüze kadar Ármin Vámbéry, Lajos Ligeti, Gyula Németh, Zoltán Gombocz, Lajos Fekete, Gyula Káldy-Nagy ve László Rásonyi gibi birçok bilimadamı yetiştirmiştir. Bu makalenin yazarı olan Gyula Germanus da bu bilimadamlarındandır.

6 Kasım 1884 yılında Budapeşte'de doğmuştur. Daha ortaokul yıllarında tarihle ve Doğu'yla ilgilenmeye başlar. Budapeşte Bilimler Üniversitesi, Felsefî Bilimler Fakültesi'ne kaydolur; burada Tarih ve Latince Bölümlerinde öğrenim görür. Bunun yanında Türkçe de öğrenir ve Balkanlara yaptığı bir yaz gezisi dolayısıyla geleceğe yönelik düşünceleri oluşmaya başlar. Lise yıllarında öğrendiği Almanca ve Fransızca yanında üniversite yıllarında İngilizce, ayrıca o zamanın Türkçe'siyle olan bağlantıları dolayısıyla Arapça ve Farsça öğrenir. Üniversite öğrenciliği yıllarında birçok kez yurtdışına seyahat eder. İstanbul, Leipzig ve Viyana üniversitelerinde konferanslar izler. Viyana Üniversitesi'nde Alman edebiyatı, ayrıca devlet ve hukuk tarihi, bunun yanında Arapça, arkeoloji ve balkanoloji derslerini izler. 1908-11 arasında aldığı bir bursla İngiltere'ye gider ve British Museum'un Doğu seksiyonunda araştırmalar yapar. 1915 yılında Türk Kızılay'ına yardım etmek üzere gönderilen "Kızılay'a yardım için milli delegasyon"un bir üyesi olarak Türkiye'ye gelir ve Çanakkale savaşında Türkler yanında Kızılay adına çalışır, bu savaşlar sırasında yaralanarak İngilizlere esir düşer, fakat daha sonra serbest bırakılır. Macaristan Pen Kulübü'ünün başkanlığını yapan yazar daha sonraki Bulgaristan Pen Kulübü ile (1928) ve Mısır Pen Kulübü'nün (1934) kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Germanus, öncelleri olan Sándor Körösi Csoma (Tibetolojinin kurucusu), Ármin Vámbéry ve Stein Aurél'in yolunda yürümek istemektedir, çünkü Germanus yaradılış itibarıyla masa başında çalışan bilimadamlarının tersine her şeyi yerinde öğrenmek, keşif

Antik Yunan şaheserlerine erişemese bile, süslemesiyle ve ayrıntıların işlenmesiyle Klasik Çağ'ın şaheserlerinde görülmeyen içten bir atmosfer yaratan *sarazen* üslubunu. Bu kültürün ulusal gururu dildi. Örneği Kur'ân'dır. Tanrı'nın kelâmı, ki buna fani bir şairin eseri yaklaşamaz bile. En büyük edebî yaratısı yine eklektik bir eser olan *Binbirgece Masalları* Hint, Fars, Yunan ve Mısır masallarının günümüze dek Doğu erotik fantazisi, ihtişamı ve yaşama sevincinin simgesi olarak kalan hayranlık verici bir derlemesidir. Ama bu kültürün eksikleri de vardı. Epik ve dramatik şiir sanatı hayal güçlerini pek etkilememiş ve tarih yazıcılıkları sadece kronikler düzeyine çıkabilmiştir.

Politik açıdan İslâm, demokratik Arap ruhunun aksine otokratikleşmiştir; İslâm'ı bu duruma Doğu'nun çok eski gelenekleri getirmiştir. Monarşinin dezavantajları avantajlarından daha kuvvetli bir şekilde kendini göstermiştir: hükümdarın kaprisi, yüksek yaratılar yanında çocuksu intikam eserlerini ve onun zararlı sonuçlarını bırakmıştır ardında. Bu otokrasi ortaçağın dinî karakterine uymaktadır; İslâm ve Hıristiyan Avrupa'nın politik organizasyonu arasında özlü bir fark yoktu.

İslâm saldırıları papalık kurumunu güçlendirmiş ve feodal Avrupa'yı karşı saldırıya örgütlemiştir. Bu savaşlarda haçlı şövalyeler Müslüman cengaverler karşısında sadece savaşçılar olarak rol oynamamışlardır; bu temas o zamanın Avrupa'sına birçok bilimsel bilgi ve toplumsal form da getirmiştir.

---

gezileri yapmak arzusundadır. Abdülhamid döneminin baskıcı yıllarında (1903), Edebiyat Fakültesi kapatıldığı zaman İstanbul Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görür. İstanbul'da Jöntürk hareketine katılır ve tutuklanır; bu arada birçok Türk yazar ve devlet adamıyla tanışır, Jöntürklerin propaganda işlerine yardımcı olur.

Dünyaca ünlü oryantalistlerden Ármin Vámbéry, Ignác Goldziher ve Türkolog Ignác Kúnos'un büyük desteğini görür. Birçok Arap ülkesinde dersler vermiş ve Hindistan'ın çeşitli üniversitelerinde çalışmıştır. Türk edebiyatı ve tarihiyle ilgili bircok makale ve kitap yayımlamıştır: **Gondolatok Gül Baba siryánál** (Gül Baba Türbesinde Düşünceler), **A török forradalom** (Türk Devrimi), **A keleti misztika és a bektási dervisek** (Doğu Mistisizmi ve Bektaşi Dervişleri) başlıklı makaleleri. **Allah Akbar!, A félhold fakó fényében**, Budapest, 1957 (Hilalin solgun ışığında) ve **Kelet fényeli felé,** Budapest, 1966 (Doğu'nun Işığına Doğru) isimli kitapları bunlar arasında en önemlileridir. Bunun dışında diğer doğu edebiyatları ve dilleri hakkında sayısız makaleler yayımlamıştır.

A török forradalom (Türk Devrimi) başlıklı makalesini Fransızca (**Pensées sur la révolution turque**, Budapest, 1928) ve Macarca yayımlamıştır; yazdığı bu makale dolayısıyla Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilir, fakat Türkiye'ye geldiğinde değişen koşullara ayak uyduramaz; her ne kadar Atatürk reformlarını ve Türkiye'nin modernleşmesini desteklese de gençlik yıllarının Türkiye'si ve batılılaşmış Türkiye arasındaki fark onda büyük hayal kırıklığı yaratır, bu hayal kırıklığında gençlik yıllarına yönelik nostalji de büyük bir rol oynamıştır, çünkü diğer İslâm ülkeleri arasında Türkiye onun ilk aşkıdır.

1929 yılında ünlü Hint şairi Rabindranath Tagore'dan aldığı bir davet üzerine Santiniketan Üniversitesi'nde (Bengal) İslâmoloji kürsüsünü kurmuştur. Hindistan'ın birçok üniversitelerinde konferanslar vermiş ve çeşitli makaleler yayımlamıştır. **A mai India** (Günümüz Hindistan'ı, 1933) isimli çalışmasını ve **India világossága, Mahátmá Gandhi** (Hindistan'ın Aydınlığı, Mahatma Gandi, 1934) isimli kitabını Hindistan yıllarından sonra kaleme almıştır.

Germanus Hindistan yıllarının ardından çeşitli Arap ülkelerine geziler yapmış ve bu ülkelerin aydınlarıyla tanışmış, araştırmalar yapmıştır. Yazar Müslüman ülkelerde Şeyh Hacı Abdülkerim Germanus ismini kullanmıştır. Arap ülkelerinde edindiği izlenimlerini **A félhold fakó fényében**, 1958 (Hilalin solgun ışığında) isimli kitabında anlatmıştır. Yazar hayatının geri kalan yıllarında Müslüman ülkelerdeki arkadaşlarıyla olan ilişkilerini mektuplaşarak sürdürmüştür.

Macaristan'ın çeşitli üniversitelerinde Semitik diller ve Türk filolojisi hocalığı yapan Germanus 1956'da Kahire, 1962'de Bağdat ve 1966 yılında Şam Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Bunun yanında Roma'daki Accademia del Mediterraneo, Accademia Leonardo da Vinci ve Londra'daki Institute for Cultural Research, ayrıca Indian Institute of Islamic Studies (1973, Delhi) üyesidir.

Gyula Germanus, dolu dolu geçen hayatı boyunca Müslüman ülkelerin edebiyatı, dilleri ve kültürleri üzerine birçok çalışma yapmıştır ve kendisi de hayatı boyunca sadık kaldığı bu insanlardan etkilenerek İslâm dinini seçmiştir. 7 Kasım 1979 yılında hayata veda eden Germanus Müslüman geleneklerine göre defnedilmiştir.

Germanuss'un başlıca eserleri şunlardır: **Turán**, Budapest, 1916, **A föld és faj hatása a történelemben**, Budapest, 1920 (Tarihte ırk ve bölgenin etkisi), Török nyelvkönyv, Budapest, 1925 (**Türkçe garamer**), **Prensées sur la révolution turque,** Budapest, 1928, **Have the Munda Languages Any Cognates in Europe**, Calcutta, 1929, **Lenture on Turkish Popular Literature**, Lahore, 1930, **Modern Movements in Islam**, Calcutta, 1932, **The Role of Turks in Islam**, Hyderabad, 1933, **Legacy of Ancient Arabia,** Islamic Quarterly, London, 1954, **India világossága**, Budapest, 1934 (Hindistan'ın aydınlığı), **Allah Akbar!**, Budapest, 1936, **Sulle orme di Maometto**, Milano, 1938, **Causes of the Decline of Islamic Peoples**, Lahore, 1953, **Az arab irodalom története**, Budapest, 1974 (Arap edebiyatı tarihi), **Studies in Arabic Lexicography**, **Islamic Quarterly**, London 1964, **Ibn Khaldun, the Precursor of the Philosophy of History**, Lahore, 1967, **Arab Poets and their Critics**, Delhi, 1967, **Das islamische Recht**, Acta Juridica, 1974.

XIII. yüzyılın ortalarına kadar kültür alanında Müslümanlar önderlik yapmıştır. Paris ve Londra sokaklarında insanlar çamurla boğuşurlarken Araplar İspanya'da sokakları taşlarla döşediler ve aydınlattılar, zenginler evlerini su boruları ve fıskiyelerle serinletiyorlardı. Hastaneler ve kütüphaneler Arap dünyasında hastalara şifa, bilgiye susayanlara bilgi verdiler; ünlü medreselerde teolojiden tıbba kadar güzel ve yararlı olan ne varsa öğrettiler. Şam, Bağdat, Kahire ve Cordoba pazarlarında yüksek fiyatlara uzak İskandinav ülkelerinde bile alıcı bulan ağaç, çelik, gümüş ve dokuma mallar hazırladılar. Avrupa'nın ne tekniği, ne de bilimi Araplar'ınkiyle yarışabilecek durumdaydı. XIII. yüzyılın ortalarında Moğol fırtınası kopmuş ve Bağdat halifeliğini silip süpürmüştür; kütüphaneleri tahrip etmiş ve halkları boyunduruk altına almıştır. Mısır'da ve Batı Afrika sahillerinde Arap kültürü bir süre daha çiçeklenmiş, ama ne İspanya'daki Arap prenslikleri, ne de Tatarlar'ın izinden Avrupa'ya akın eden Osmanlı Türkleri onun kültürel üstünlüğünü garanti altına alabilmişlerdir. Sönmekte olan kandilin son bir alev saçması gibi Müslüman Arap dehasının sönmesinden önce XIV. yüzyılda İbn-i Haldun'un kişiliğinde son bir alev parıldamıştır; o, sosyoloji ve tarih felsefesine dair ilk kitabı yazmış ve bununla Vico'yu, Bodin'i ve antropocoğrafyacıları ikibuçuk yüzyıl geride bırakmıştır.

İslâm'ın İspanya'dan çıkartılması Amerika'nın keşfiyle aynı zamana rastlamaktadır, İslâm toprak olarak batıda kaybettiğini Doğu Avrupa'da Osmanlı Türkleri'nin fetihleriyle fazlasıyla ele geçirmiştir.

Osmanlılar, hilâli Ayasofya'nın kubbesine yerleştirmişler ve bununla Müslüman Araplar'ın yüzyılların mücadelesiyle ulaşamadıkları amacı gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra Sırbistan'ı işgal ettiler, Macaristan'ın büyük bir kısmını ele geçirdiler ve 145 yıl boyunca Budin Kalesi'nin 40 minaresinden *ezan* sesi duyulmuştur. Türkler cengaverlikte yenilmezdiler, ama kültür alanında tek adım bile ileriye gitmemişler, hattâ Araplar'ın ve Farslar'ın 500 yıl önce ulaştıkları düzeye bile erişememişlerdir. Osmanlı fetihleri eninde sonunda eski yatağına dönmesi gereken bir nehrin taşkınlığına benzer, ama bu taşkın kapladığı bölgeleri verimlileştirememiştir. Oysa bu sadece Türkler'in hatası değildi.

Ezher Camii ve Kahire'de Bektaşi dervişleri

Amerika'nın keşfine dek Avrupa'nın yüzü sadece Doğu'ya dönüktü. Aydınlık, din, bilim ve düşmanın saldırıları buradan gelmiştir. Avrupa'nın, Doğu'dan gelen orduları durdurabilmesi, yenilgiye uğratması ve Hıristiyan kültür dairesine çekebilmesi için ayaklarını güçlü bir şekilde üzerine bastığı toprakta sağlamlaştırması gerekmişti. Arkasında geri çekilebileceği toprak da yoktu; Atlantik Okyanusu'nun sonu gelmez dalgaları dünyayı onlara kapatmıştı. Bugün bizler için ortaçağ Avrupa insanının coğrafi bakış açısı farklıdır. Onun için Atlantik'in batısında, Fas'ın güneyinde sadece sulara gömülmüş Atlantis'in gizemi vardı. Ortaçağ insanının dünya görüşü nasıl katı ve sığsa, coğrafi bilgilenimi de o derece tekyanlı ve sınırlıydı.

Dünyanın çevresinin gemilerle dolaşılmasıyla bu tekyanlı, cephesel coğrafi bakış ortadan kalkmış ve yerini global bir kavrayış almıştır. Avrupa, İslâm ordularının saldırılarına karşı o zamana dek kendini hep karadan savunmuştu, şimdi ise onları çevrelemiş ve arkalarından da saldırmaya başlamıştır. Ortaçağın katı teolojik düşüncesinin çöküşü coğrafi keşiflerle birlikte meydana gelmiş, bunun yerini şüphecilik ve empirizm almıştır. Bacon felsefeyi gökyüzünden yeryüzüne indirmiş, bilim saygınlık yerine önder olarak mantıksal düşünceyi kabul etmiştir ve ekonomik yaşamda salt tarımsal üretim yerine sermaye ve sanayi üretimi ortaya çıkmıştır. Bütün bu dönüşümler Hıristiyan beyaz insanın Avrupa'sında zamanın, insanların ve insan elinin yarattığı eserlerin derin bir uykuya daldığı mucizevî Doğu'yu hiç etkilemeden meydana gelmiştir.

XVII. yüzyılın sonunda İslâm'ın savaş gücü körelmiş ve XVIII. yüzyılda Avrupa askerî bilimi artık nihaî olarak Müslüman halkların ordularını geride bırakmıştır. Bir avuç İngiliz

ordusu Müslüman Hindistan prensliklerinin onbinlerce kişilik ordularını darmadağın etmiştir, çünkü bunlar donanımlarıyla ve eğitimleriyle yüzelli yıldır tek bir adım bile ileriye gidememiştir. Muazzam Müslüman imparatorlukları Avrupa ordularının balyoz darbeleri karşısında yenik düşmüşlerdir. Hindistan bir İngiliz sömürgesi olmuştur; Mısır'ın fethinden sonra, 1571'de halifelik unvanını ve özelliklerini ele geçiren Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı Avusturya ve Rusya'nın insafına bağlı duruma gelmiştir. İslâm önce kültürel gücünü kaybetmiş, sonra politik olarak da dağılmıştır, zira her politik güç kültürel temelde yükselir.[1]

Göze çarpan en önemli olgulardan biri de XIII. yüzyılın sonundan beri Batı ve Müslüman Doğu arasındaki farkın düşünsel alanda muazzam boyutlara ulaşmasıdır. Avrupa'da klasik ruh rönesanstan beri sanat dallarını şimdiye kadar erişilmez bir düzeye çıkarmıştır. Kilise kurumuna ait gotik üslup ortaçağın kapanmış ve katılaşmış düşünce dünyasını sembolize etmiştir. Bu artık daha fazla gelişemezdi. Şimdi yeni yeni dünyevi mimari üsluplar ortaya çıkmıştır; resim, heykelcilik ve müzik birbirine paralel bir şekilde, aç ve görülmemiş bir biçimde ilerlemeye eğilimli Avrupa ruhunun tatmin edilmesi için yarış içindedirler. Bu konuya sadece atıfta bulunmak yeterlidir sanırım, zira gerçekler herkesçe bilinmektedir. Edebiyat çeşitli Avrupa dillerinde yüzlerce görülmemiş şaheser yaratmaktadır. Shakespeare, Racine, Voltaire, Goethe, İtalyan epikleri ve dram yazarları yeni yeni edebî türler yaratmaktadırlar, insanlığın paha biçilmez hazinelerini. Edebiyat ve sanatın erişilmez yaratıları yanında felsefî ve doğa bilimleri de genetik gelişmelerinde ve birbirleriyle ilişkilerinde büyük hamlelerle ilerlemektedirler.

Seyahatnameler uzak ülkelerin halklarına olan ilgiyi uyandırmış ve bunun ardından göçler başlamıştır: Amerika ve Avustralya beyaz insanın dünyası olmuştur artık ve Hindistan'la birlikte Fransız, Hollanda ve İngiliz sömürgesi haline gelirler. Felsefe, dilbilim, arkeoloji ve kültür tarihi yüzyıldan yüzyıla zenginleşir. Ekonomik yaşam da yeni bir temele oturur. Felsefî bilimlerin her kazanımı, dünyayı devrimselleştiren, sanayi üretimini, makinaları ortaya çıkaran ve böylece Müslüman Doğu'yu önce ekonomik, sonra da politik olarak boyunduruk altına alan ardı arkası gelmez teknik buluşlar yanında cüceleşmiştir. Endüstri, ticarî mallarını, mekanik bir şekilde organize olmuş Avrupa'dan daha ortaçağın sosyo-ekonomik donanımları içerisinde yaşayan Müslüman dünyaya motorlu taşıtlarla taşımakta ve ucuz fiyatlarıyla Doğu'nun el işçiliğine dayanan sanayisini yok etmektedir. Fransız Devrimi Avrupa'nın toplumsal ruhunu köklü bir şekilde değiştirmiştir. En yeni çağın liberal, şüpheci, irdeleyici düşüncesi tarih sahnesine renkli kulislerinden Mirabeau, Robespierre, Napolyon, Viyana Kongresi ve modern kapitalist, milliyetçi-emperyalist Avrupa'nın birbiri ardına ortaya çıktığı yeni bir dünya getirmiştir. Ama bu düşünsel yenilenme de Avrupa insanının madde üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayan teknik buluşlar karşısında cüceleşir. Şans eseri olarak bu teknolojik buluşlar kronolojik olarak toplumsal kurtuluş ardından gelmiştir; Avrupa, büyük bir sarsıntı olmaksızın bunları ve sosyo-ekonomik sonuçlarını kavrayabilmiş ve hayata geçirebilmiştir.

Müslüman Doğu bütün bu zaman içerisinde derin bir uykuya dalmıştır. 1404 yılında ölen İbn-i Haldun'dan beri insanlığa tek bir düşünsel ürün armağan etmemiştir; elsanatları kaybetmeye mahkûmdur, sanatı çelimsizleşmiş ve ekonomik hayatı ilkel üretim ekonomisinin köy romantiği içerisinde boğulmuştur. Zengin Müslümanlar vardır ve olmuştur da, ama bunlar zenginliklerini dilenci haline gelmiş halkın kanlı alınterini çalarak elde etmişlerdir ve bu parayla sağlıklı ekonomik hayatın kan dolaşımına hizmet etmemişlerdir. Müslüman medreselerinde[2] bugün hâlâ bin yıl önceki metinlerin aynılarını okumaktadırlar ve öğretmenler eski Arap kültürünü bile bütünlüğü ve ayrıntılarıyla tanımamaktadırlar; Avrupa'nın bilimi hakkında ise tek kelime bile duymak istememektedirler. Düşünsel alandaki çöküşü, ilgi eksikliği ve yeni bilgilere karşı olan korku en iyi şekilde karakterize etmektedir. XVIII. yüzyıldan başlayarak Avrupalı bilginler eski Doğu dünyasının arkeolojik ve edebî hatıralarını araştırmış ve yayınlamışlardır; dünya üzerinde bugün Avrupalı bilginlerin etnografik incelemesini eksiksiz olarak tamamlamadıkları hiçbir bilinmeyen yer yok gibidir. Danimarkalı gezgin Niebuhr XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Güney Arabistan'da, Yemen'de yazıtlar bulduğu zaman Arap şeyhleri arasında hiç kimse bu yazıtları okuyamamıştı; bunun üzerine kopyalarını Almanya'ya gönderdi ve Reiske doğru çözümü ona postayla geri yolladı. Arap tarih biliminin, dilbiliminin, coğrafya ve dinbilim literatürünün eserlerini kullanılabilir ve güvenilir bir şekilde Avrupalı bilginler yayınlamışlardır; bugün Arap, Fars ve Türk bilginler Avrupalı üstatların yönetimi altında kültürleri üzerinde uzmanlaşabilmek için Avrupa'ya gitmektedirler. Müslü-

1 Eğiitimin önceliği ilkesi XIX. yüzyılın liberal bir ekolünün, Macaristan'da József Eötvös ve merkezciler çevresinin programıydı.

2 Medreselerin önemi, önemli petrol geliri elde eden, yani bilinçli bir geliştirmeyle eğitim işini modernize eden İslâm ülkelerinde geçen onyıllarda azalmıştır.

man düşüncesi bugün bile ilke olarak saygınlığı kabul etmekte ve bağımsız düşünceden tiksinti duymaktadır. Yüzyıllardan beri bilgi olarak sadece yığılmış malzemeyi görmeye alışmış ve bu yüzden düşünce yapısını hafızaya alma doğrultusunda yönlendirmiştir. Doğu'da tek kelime bile anlamadan *Kur'ân*'ı ezbere bilen binlerce cahil insan vardır. Beyin, kullanılması sürecinde belirli bir doğrultuda gelişmekte, diğer doğrultuda ise geriye gitmektedir; bu yüz yıllık tek yanlı, yersiz uygulama Doğulu insanı düşünen, şüphe eden, sürekli tahrip ve inşaa eden Avrupalı'yla sürdürdükleri yarışta başarıya ulaşmaktan alıkoymuştur.

XIX. yüzyılda tam bir miskinlik içerisinde kıvranan Müslüman dünyası Avrupa'nın ayakları önünde yatmaktadır. Avrupalılar ekonomik ve politik olarak uyuyan, savunmasız Doğu'yu sömürmüşlerdir. Ama tam olarak artık aileyi bile tahrip eden Avrupa'nın Doğu'ya sokulması İslâm'ın en iyilerinde halkları ve dinleri için harekete geçme fikrini uyandırmıştır. Bu uyanış da kendiliğinden oluşmamış, Avrupaî eğitimin Avrupaî düşünceleri tanıttığı Müslüman dünyasında en güçlü dalgalanmalara yol açmıştır. Geçen yüzyılın altmışlı yıllarında Müslüman yazarların Asya'nın dikkatini Avrupa'nın üstünlüğüne çekmesinin ilk izlerini bulmaktayız. O zamanlar kökleşmiş gelenekler kösteklese de İslâm ve Hıristiyan dinini birbiriyle karşılaştırmaktadırlar ve ilerleme yolundaki yüreklendirme sadece zor duyulur çabalarla kendini göstermektedir, o da daha ziyade teolojik tartışma benzeri literatürde. Eskinin şanına atıfta bulunuyorlardı ve onu yeni hayata uyarlamak istiyorlardı. İster Hindular'dan, ister Türkler'den ya da Araplar'dan söz edilsin, bu uyanan Müslümanların eserlerinde Doğu romantizmi parıldamaktadır ve bu eserleri katı bir irdeleyici gözle okuyanlar için bile kesinlikle sempatiktir. Nedenlerin gerçek derinliğine ışık tutmamaktadırlar, çünkü onları da gerçeklerden yüzyıllar ayırmaktadır. Seyit Emir Ali'den Cemaleddin el-Afganî'ye[3] kadar birçokları Doğu'nun ezilmişliğinin nedeni olarak "idealist" amaçlar için yaşayan ve heveslenen Müslüman dünyasını politik ve ekonomik olarak kullanan Avrupa materyalizmini göstermektedir. Hiçbir şey, gerçekten bu iddia kadar uzak değildir, ama Müslüman bir çevrede yetişmiş ve Avrupa düşüncesiyle organik olarak ilişkiye girememiş, onun sadece var olan dış gerçekleşmelerini gören, nedeni sonuçtan, sonucu onu meydana getiren birçok etkeninden ayıramayan Müslüman yazar sözkonusu olduğunda bu tamamen doğaldır. Bugünkü Müslüman dünyada en göze çarpan olgu Avrupalı'ların politik hâkimiyetidir ve bu nedenle günümüz Avrupa eğitimi görmüş Müslüman'ı da öncelikle ve çoğunlukla halkının acıklı durumunu özellikle bu politik hâkimiyete, "baskı"ya bağlamaktadır. Avrupa kültürünün yüzeysel kazanımları: spor, sinema ve politika Doğu lu insanın düşünce ve çıkar dünyasını kültürümüzün gerçekten değerli hazinelerinden çok daha fazla etkilemektedir. Bu değerli hazineleri dikkate almamakta ve bu yüzden Avrupa kültürünün sadece materyalizm[4] olduğu yanlış yargısını mekanik bir şekilde tekrarlamaktadırlar.

Avrupa hakimiyetiyle ilişkili olarak Doğu yine de uykusundan uyanmıştır ve her ne kadar uykulu da olsa Batı'yı[5] taklit etmektedir. Geri kalmışlığıyla Batı kültürü karşısında bilinçsiz bir aşağılık duygusu hissetmektedir ve bunu sahte bir özbilinçle ve her Avrupaî düşünceye karşı olan nefretiyle dengelemek istemektedir. Bu nefret, Hindistan'da, Mısır'da ve Fransız sömürgelerinde Avrupalı'ların oturduğu semtlerde parıltılı sarayların yükseldiğini ve yerli halkın oturduğu semtlerde harabe durumundaki gecekondularda oturan, hastalıklar içerisinde kıvranan insanları gördüğümüzde tamamen anlaşılabilir bir durumdur. Eski mimarinin hatıraları pislik içerisindeki dar sokaklarda ihmal edilmiş durumda varlıklarını sürdürmektedir ve geçmişin kıvancı sürekli bir *memento*[6]*yla* maddi ve manevi olarak proleter durumuna sokulmuş Müslümanları acıya yöneltmektedir. Bu zıtlık öylesine olumsuzdur ki, Doğulu düşünürleri ve yazarları geçmişin geçerliğini yitirmiş kitaplarını araştırmaktan vazgeçirmiş ve onları Müslüman halkların haklarının savunulması konusunda savaş alanına sokmuştur. Her şeyden önce politik hakları savunmak istemişlerdir. Doğu otokrasisini, ki bundan daha despotik bir devlet biçimine Avrupa'nın en karanlık dönemlerinde bile rastlamıyoruz, Batılı iktidarların yönetsel siste-

3 Önceki tanınmış Bengalli bir Müslüman eğitim uzmanıdır, diğeri XIX. yüzyılda Mısır'a yerleşen, Afgan asıllı İslâm reform düşünürüdür. Açıktır ki Avrupa pragmatik (materyalist) görüşünün olumsuz etkisi de Doğu ülkelerinde gerçekleşmiştir. Avrupa ve Amerika "kommers" kültürünün ürünleri de Doğu'ya sokulmuştur, bunun karşısında içeriye dönüş, içten gelen yenilenme arzusu her zaman ve her yerde tekyanlı abartılarla ortaya çıkmıştır.

4 Rabindranath Tagore Hindistan'da bu düşüncenin en tanınmış temsilcisidir. Kendisiyle yaptığım sohbetlerde Doğu insanı ruhsal bir yaşam sürerken Batı insanının madde tarafından kelepçelendiği görüşüne ifade kazandırmıştı. Maddeyi Büchner'in eskimiş görüşüne benzer bir biçimde tanımlıyordu, ruhtan bahseden açıklamasıysa öylesine şiirsel bir biçimde belirsizdi ki, takip edemedim. Maddeyi somut olarak tahayyül ediyordu ve maddenin bağımsızlığı inancını Avrupa biliminin yıktığına dikkatini çektiğimde bana kötüleyerek bakmıştı.

5 Doğu ve Batı düşüncesi, farklılıkları ve bağlantıları hakkında mükemmel Hindistanlı bilgin ve devlet adamı, S. Radhakrisnan, Hindistan'ın sonraki başkanı (1962-67) birçok kez yayınlanan oldukça önemli bir kitap yazmıştır: **Eastern Religions and Western Thought.** New York, 1959.

6 Hatırla anlamına gelen Latince sözcük (çev.).

Abdülkerim Germanus, Ezher'de hocalık yaptığı yıllarda.

miyle karşı karşıya getirmek için yazılarında idealleştirmeye başlamışlardır. Başarıları kesindi. Var olan durumun acıklı ilişkilerini, özellikle kentlerde yığınlaşmış proleterlerden edindikleri deneyimler yoluyla tanımışlardır; modern Müslüman politik yazarlarının övgüler yağdırdıkları geçmiş ne gelenekleriyle, ne de kitaplarıyla bilindiği halde. Müslüman ülkelerin eski hayatının tamamen hatalı bir şekilde düşünülmüş. Doğulu insan için sadece çekici değil, ruhen de kabul edilebilir olan resmi böylece kolaylıkla ortaya çıkmıştır.

Hiç kimseyi iradesi ve zevklerine rağmen mutlu etmenin mümkün olmadığı düşüncesinde büyük doğruluk vardır. Avrupa kültürü kendi mükemmelliğiyle Doğu insanının hatalı ve kesin olmayan düşünce biçimine uymamaktadır. Avrupa yönetsel düzeni kendi kesinliğiyle Doğulu insan için kesinlikle antipatiktir. Müslüman hükümdar sorumsuzca yaşamıştır ve devlet işlerini tam yetkiyle donatılmış bir büyük vezire yüklemiştir. Güzel bir harem kadınının kaprisleri dolayısıyla bu belki de yöneten ve halkın yararına çalışan tam yetkiyle donatılmış vezirin herhangi bir zaman insafsızca hayatını kaydırmak ya da ipek bir iple öbür dünyaya göndermek mümkündü. Böyle zamanlarda vezir namazını kılıp dua etmiş ve sakin bir şekilde ölüme hazırlanmıştır. İnsanlar devletin en yüksek yönetsel kademelerine en alt halk tabakalarından yükselebilmiştir ve ondan sonra da sessiz sedasız ortadan kaybolmuşlardır. Müslüman dünyasında yönetsel bir sınıf oluşmamıştır, bunun yerine düzensiz olarak yaratılışın ve şansın politik saygınlığa yükselttiği insanlar ortaya çıkmış ve kaybolmuştur. Bu kaprisli seçim ve ona eşlik eden, bizlere adaletsizlik gibi görünen davranış Doğulu insanın ruhunu kızgınlığa sürüklememiştir: Doğulular insanların kaderinde Allah'ın niyetini görürler. Bu düşünce biçimi Doğulu insanın düzenlemeden irkilen, ezberlemeye programlanmış bilgi edinimiyle tamamen uyum içerisindedir. Müslümanlar tarafından yazılan kitapların metinleri Doğulu insanın beyninin işleyişine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zor, karmaşık Arap hukuk eserleri baştan sona hiçbir noktalama iminin aydınlatmadığı tek bir uzun cümleden oluşmaktadır. Yazar tesadüfen birkaç kelimeyi dilbilgisel olarak açıklar, daha sonra ona etimolojik nüansı katar ve geçiş süreci olmaksızın derkenarda ayrı bir açıklama getirdiği hukuksal çözümlemelerine devam eder. Müslümanlar tarafından yazılan bu kitaplar öylesine karmaşıktır ki, ancak büyük bir gayretle ve defalarca sürdürülen taramalardan sonra anlaşılabilir hale gelirler, ama yeni yorumcuların çalışmalarına da sürekli fırsat verirler. Bir tür kendi kendisiyle uyaklı cümleden oluşan kitapların isminden bunların içeriğini izlemek mümkün değildir.

Müslüman insanın ev donanımı da bu karmaşayı yansıtır; hayat biçimi de plansızdır. Keyfi yerindeyse çalışır ve yorgun düşünce de uyur. Gündüz veya gecenin herhangi bir bölümünde tatlı uykusuna dalabilir ve onu etrafında kıpırdanan hayat rahatsız etmez. Güzellik duygusunu saray ve çöp yığını, ev ve harabenin tehlikeli birlikteliği hiçbir zaman bozmaz. Daha çok planlı günlük işbölümü rahatsız eder onu. Her ne olursa olsun yine de Avrupalı'dan daha büyük bir hayat sanatçısıdır ve gerikalmışlığında bir romantizm vardır, ama Müslümanları Avrupalılarla yaptıkları yarışta büyük ölçüde zayıflatan cahillik, bulaşıcı ve diğer pek çok hastalık bu romantizmi acıklı bir duruma sokmaktadır.

İslâm kültürünün duraklamasına günlük hayatta da acı bir şekilde tanık oluyoruz. Ortaçağ'da Doğu'daki evlerin donanımı kendine özgü üslubuyla Batılı'nın yanında gururla duruyordu, hattâ onu birçok bakımdan geride bırakmıştı. En fakir evde bile her gün tam olarak emredildiği biçimde ve akılcı bir yöntemle yıkandıkları bir banyo vardı; Roma kültürünün yok olmasıyla bu kurumun da ortadan kalkmaya yüz tutmasından sonra İslâm hamamları yeniden işlerliğe sokmuştur. Bugüne kadar Doğu'nun en mükemmel zenaati olan halıcılık "Doğu konforu" kavramını yaratmıştır. Yemeklerinin çok çeşitli ve lezzetli hazırlanışı ise mutfak sanatını takdire değer bir mükemmelliğe ulaştırmıştır. Giyim kuşamda, kumaşın hazırlanışında ve zevke uygun düzenlenmesinde de Avrupa halklarından hiçbir şekilde geri kalmamışlardır.

Bugün Doğu şehirlerindeki evlerin düzensizliği ve harabevari ihmal edilmişliği korkunç bir görüntü vermektedir.[7] Konfordan ne Avrupalı, ne de

7 Doğu şehirlerinin ihmal edilmişliğinden bahseden bölümde günümüz okurunun özellikle petrol bakımından zengin ülkelerdeki o zamandan bu yana meydanagelen değişiklikleri, modern şehirlerin, mahallelerin doğuşunu dikkate alması gerekir. Bunun yanında Doğu şehirlerinde Batı'daki şehir düzenlemesi, şehir düzenleme düşüncesi yoktur, yani birbirinin yanındaki zıtlıklara çok daha fazla tahammül göstermişlerdir, bugün bile göstermektedirler.

Yazarın Mekke'deki evi

"Doğulu" anlamda söz edilebilir. Banyolar hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler, fakat ihmal edilmiş bir durumda ve Doğulu insan öyle görünüyor ki düzene olan ilgisini kaybetmiştir. Geniş kabul salonlarının kerevetleri debdebeli bir şekilde kendini gösteren, ama zevksiz ve eskimiş kumaşlarla kaplanmıştır; duvarlar ve mobilyaların temizliği pek de hoş değildir ve ev düzeni yüzeysel ve baştansavmadır. Yemek yeme biçimi yere çökmekten ve yemeklerin elle tüketilmesinden ibarettir; bu daha önceleri ne kadar sanatsal ve incelikli bir şekilde gerçekleştiriliyorsa da sonraları gülünç ve rahatsız bir hale gelmiştir. Yemeklerinin hazırlanmasında yüzeyseldirler ve bu yüzden birçok Avrupalı gezginde Doğuluların yemeklerinin yenilemez olduğu gibi sahte bir izlenim uyanmıştır. İslâm'ın eski geleneklerinin görece dokunulmamış kaldığı yerlerde, İran'da ve Arabistan'da bugün bile lezzetli bir şekilde hazırlanmış yemekler bulmak mümkündür; bunun yanında yemek takımlarının niteliğinde genel yoksulluk kendini gösterir; altın ve gümüş yemek takımları kullanmanın yasak olması puriten İslâm'ın kuralıdır ve bu kural Müslümanları bu yöndeki Avrupai gelişmeden mahrum bırakmıştır. En göze batan şey ise Avrupa etkisi altında kalmış Müslüman ülkelerde geçmişten kalan iyi ve güzel şeyleri bırakmaları, Avrupa kültüründen alınan âdetleri mükemmel bir şekilde özümseyememeleri, bunun yerine belirsiz, karma, sahte üslubu benimsemeleridir. Zevk alanındaki bu gerileme aynı ölçüde bugün Doğu Hıristiyanlarında da gözlemlenmektedir.

Kadınların toplumsal hayattan dışlanması kadını fikirsel gelişim olanaklarından yoksun bırakmıştır.[8] Okumayazma bilmiyorlar, dilleri hatalarla dolu ve çocuk yetiştirme yöntemlerinin modası geçmiş. Annesinin yanında büyüyen Müslüman çocuk sürekli olarak evin kadın üyelerinin her yabancıdan koşarak kaçtığını görmektedir; böylece o da bu ürkekliği kapmakta ve yetişkinlik döneminde de bir parça ürkeklik göstermektedir; özellikle gereği gibi saygı göstermediği kadınlar karşısında. İslâm'ın ilkesel düşüncesinde *kutsal* olan kadın gerçekte erkeklerin kaba saldırılarından sürekli korumak gereken, ikinci sınıf insan durumuna düşmüştür.

Hali vakti yerinde olan Müslüman, karısının yanındayken duyumsadığı duygusal eksikliği dansözler ve şarkıcı kadınlar topluluğu içerisinde giderir. Müslümanlar'ın oldukça gürültülü eğlenceleri olumlu bir rahatlama sunmaz; müzik sanatsal mükemmelliğe ulaşmamıştır, çünkü amacı ruhsal arınma değil de sefa sürmektir. Daha fakir Müslüman erkek eğer eğlenmek isterse tek başına, monoton görünüşlü kahvehanelere gider ve orada ya boş sohbetlere karışır, ya da sıkıcı macera hikâyeleri dinler; bu sırada evdeki karısı ihmal edilmiş bir şekilde tembel hayaller içerisinde zaman öldürür. Erkeğin ve kadının ayrı olması İslâm'ın toplumsal hayatında iki ayrı tipte insan yaratmıştır: tamamen sorumsuz bir yaşam biçimine sahip erkek, bunun yanında düşünsel ve ahlâkî olarak baskı içerisinde bırakılmış kadın. Avrupa'yı dolaşmış Doğulu insan büyük şehirlerin eğlence yerlerindeki gece hayatını hemen benimsemektedir ve bugün Kahire ve İskenderiye'deki önde gelen eğlence yerleri çıplaklık ve ahlâksızlık bakımından Paris'in ünlü lokallerinden hiç de geri kalmamaktadır; Perşembe geceleri (Cuma Müslümanlar'ın kutsal günüdür) binlerce otomobil açık bir şekilde ya da paravanlar arkasında alkol tüketen zengin Müslüman beyleri barlara ya da dans saraylarına götürür; bu arada eşleri Doğu ortamı içerisinde, yere çökerek, kendi kendilerine bırakılmış bir biçimde düşüncelere dalmaktadır ve belki de daha düşünceye dalacak düzeye bile gelememişlerdir.

8 Bu çalışmanın yayınlanmasından bu yana (1937) doğal olarak birçok ülkede, örneğin Mısır'da, Hindistan'da vs. kadınların eğitimi, yetiştirilmesi ve hukuksal eşitliklerinin sağlanması alanında çok büyük değişikliklere tanık olduk (İlk kez kadın başbakanı Seylan ve Hindistan vermiştir). Ama şu da şüphe götürmez ki, kadınları geri plana iten muhafazakâr görüş bugün bile kendini göstermektedir ve birçok yerde modernliğe karşı olarak gerici çözümlere gidilmiştir (1. örn. İran).

Avrupa sanatı, müziği ve çeşitli bilimleri, okuyan ve zevk alan kitleler bulamazken İskenderiye'de ve ünlü (Arap şairlerince hakkında şarkılar da yazılan) Stanley Körfezi'nin teraslarında deniz banyosu, triko içerisinde dans ve aşk oyunları yüzbinlerce Müslüman erkeği ve birkaç yüz kadını *(horribile dictu)*[9] da kendisine çekiyordu. Doğu şehirlerinde gösterilen sinema filmlerinin sıkıcı bir şekilde duygusal aşk bölümleri Avrupa kültürünün gerçekten korkunç bir propagandasıdır, çünkü her Avrupalı erkeğin ve kadının hayatının sinema kahramanlarınınkiyle aynı olduğu gibi sahte bir izlenim edinen muazzam bir seyirci kitlesi çekmektedirler.

Böyle modern bir Doğulu insanın hayatı iki uç nokta arasında gidip gelmektedir: dış yaşantısında Müslüman olduğunu sadece fes ele verir; erkek misafirini, eşini ya da kızını tesadüfen görmemesi için haremin önünden iterek geçirmesi gerekir. Ben bu âdeti hem erkek, hem de kadın için onur kırıcı buldum. Bir seferinde Mısırlı bir arkadaşımın evinde ramazan ayı oruç zamanı akşam yemeğine oturduğumda karısı şüphe duymadan odaya girdi ve yabancı bir erkeğin kendisini görmesinden dolayı irkildi ve ağlamaya başladı; arkadaşımın onu şu sözlerle teselli etmesine katlanmam gerekmişti: ağlama, *(lissa râgil, huva egnabi)* zira erkek değil, sadece Avrupalı!

Günümüzde Doğu'nun idealize edilmesi Avrupa'da moda olmuştur ve özellikle Doğu'ya hiç gitmemiş ya da renkli, parıltılı Doğu hayatını sadece herhangi bir Avrupaî şekilde döşenmiş Kahire veya Hindistan otelinin terasından tanıyanlar Doğulu insanın düşünsel yaşamında bir derinlik bulmayı umarlar. Her uzun sakallı Müslüman'da Doğulu filozofu bulduklarını sanırlar ve her Doğu *obskurantizminde*[10] toplumsal, hattâ ekonomik dertlerimiz için de yeni bir mucize ilaç görürler. Bu Doğu'ya tapışta Batılı insanın anlık yorgunluğu kendini gösterir; bu, yaşlanmakta olan insanın insaflı geriye bakışı ve çocukluk dönemi anılarına dalışıdır. Ne Müslüman, ne de Hindu Doğu'da Avrupa'da yararlı bir biçimde gerçekleştirebileceğimiz tek bir düşünce ya da toplumsal düzenlenim vardır. Felsefeleri ve bilgelikleri kızgın gökyüzünün *dolce far niente*[11] atmosferinden kaynaklanır, sadece bu çevre içerisinde ayakta kalabilir. Avrupa'da bu Doğu obskurantizmi egzotik bir bitki gibi, pozitif bilimleri aşırı bir şekilde kuru bulan ve ruhları Avrupa sanatsal yaratılarında dinginlik bulmayanların düşünsel dünyalarında süs görevi yapar. Budizm'in ulu vazgeçiş ilkesini günümüz Avrupası'nda hayata geçirmek İslâm'ın kesin bir şekilde belirlenmiş yaşam düzenini hayata geçirmek kadar olanaksızdır. Uygarlık organik bir bütündür. Sanat, din, yaşam biçimi ekonomik ve teknik donanımla sıkı sıkıya ilişki içerisindedir; bu durum bugünden yarına oluşmuş bir şey değil, yüzyılların ürünüdür. Doğada bilinçli bir ilerleme olmadığı gibi bilinçli bir gerileme de yoktur; sadece koşullarını incelediğimiz ve gözlemlediğimiz, nedenlerini sorguladığımız değişim vardır, ama o koşulları ortaya çıkaramaz ve yönlendiremeyiz. Nasıl iyiniyetli hayalperestler Avrupa makina uygarlığımızı ortaçağın üretim ekonomisi ve zenaatinin daha yavaş ve sessiz tempolu dünyasına geri götüremezlerse Doğulu reformist politikacılar da halklarının karakterini, akıl yürütmesini ve sosyoekonomik durumunu bir hamlede Avrupa örneğine göre değiştirmeye muktedir değillerdir. Doğu ve Batı arasındaki fark ortaçağda bugün olduğu kadar keskin değildi. Düşünsel kültürün taşıyıcıları olan Avrupalı rahipler ve papazlar medreselerdeki şeyhler gibi aynı dogmatik, salt formel mantığa dayanan düşünce dünyasında yaşamışlardır; savaşçılıkta, sanayide, toprağın işlenmesinde ve ürünlerinin değerlendirilmesinde doğu cengaverleri, feodal beyleri ve köylüleri gibi aynı sistemi takip etmişlerdir. Ortaçağda Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu birbirlerine karşı eşit silahlarla çarpışmıştır. Daha sonra iki dünya birbirinden ayrılmıştır; Avrupa maddi ve manevi dünyayı fethe başlamışken İslâm yüz yıllık teolojik kitapların kopyalanmasına ve kısır yorumlarına devam etmiştir. Kendisini öylesine geçmişe saplamıştır ki, Avrupa'da yüzyıllardır kitaplar ve kitapseverlere adanmış muazzam yayınlar basılırken 1729'da şeyhülislâm[12] nihayet kitap yayınını bir fetvayla şeytanın hinlik dolu icraati olmaktan kurtarma işine girişmiştir. Avrupa'da ilk yayın *Kitab-ı Mukaddes* iken Doğu'da *Kur'ân*'ı daha bugün bile basmak serbest değildir, çünkü Tanrı'nın kelâmı bütünlük gösterir ve bölünemez, bunu harflere bölmek dinsizliktir. Oysa litografi el yazısının yerini alabilmektedir. Batı'da *Kitab-ı Mukaddes* çevirileri ulusal edebiyatların en mükemmel formlarını yaratırken, İslâm çekingen bir şekilde *Kur'ân*'ın çevirisinden kaçınmıştır ve bugün bile tercüme edilemez saymaktadır.[13]

(Devam Edecek)

9 Söylemesi bile korkunç anlamına gelen Latince deyim (çev.)

10 Aydınlanmaya ve ilerlemeye aşırı tepki gösterme; halkı aptallaştırma. (çev.)

11 Tatlı miskinlik (İtalyanca).

12 XVIII. yüzyılda İstanbul müftüsünü şeyhülislâm, İslâm'ın spiritüel yöneticisi olarak isimlendirmişlerdir.

13 Avrupa'da 1143'de Clugnyi manastırında **Kur'ân**'ı latinceye tercüme etmişlerdir, ama ancak 1543'de basılarak yayınlanmıştır. Diğer Avrupa dillerindeki çeviriler de bu Latince çeviriden hazırlanmıştır. Doğu'da 1826'da Urdu diline çevirmişlerdir, ama bu çeviriyi çeviri değil de, metin açıklaması olarak nitelemektedirler.

EMEK TARİHİNDEN SAYFALAR

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Kömür amelesinin tatil-i eşgali

Vapurlara kömür nakl eden amele dün saat onda tekrar tatil-i eşgal etmiştir.

İttifâk, S.2, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, Salı, s. 4.

İstanbul rıhtımında bulunan hamallar bugün terk-i eşgal ederek gemilerden hamule ihracına mümanaat etmeleriyle bunlardan önayak olup tecavüz taaddisinde bulunanlardan on nefer tevkif ve diğerlerine nush-ı şedide icra olunarak işlerine devam ettirilmiş ve bu sırada mezkûr rıhtımda bulunan kayıkçı esnafının da terk-i eşgal fikrinde oldukları hiss edilmesiyle onlara da icra-i nush edilerek terk-i eşgal etmelerine meydan verilmemiştir.

İttifâk, S.4, 7 Ağustos 1324 / 20 Ağustos 1908, Perşembe, s. 4.

Vapurlardaki kömür amelesi tatil-i eşgal eylemeleriyle liman reisi miralay Mustafa bey ve binbaşı Ali bey ile Zaptiye Nezareti memurlarından bazıları ve acentalardan mürekkeben bir komisyon teşekkül ederek müzakerat-ı lazıme icra olunmuş ve neticesinde amelenin gündüzleri bir ton kömürü yüz paraya, geceleri üçbuçuk kuruşa nakl eylemesine karar verilmiştir. Amele bu karara muvafakat eylemiş ve cümlesi işlerini tatil etmeyecekleri hakkında yemin ederek işe hitâm verilmiştir.

İttifâk, S.6, 9 Ağustos 1324 / 22 Ağustos 1908, Cumartesi, s. 4.

İzmir'de Bir Vak'a

Evvelsi hafta Cuma günü Murtakiye [موزناكيه]'de kâ'in Şark Halı Kumpanyası fabrikasındaki amele yevmiyelerinin azlığından bahs ile terk-i eşgal etmişti. Kumpanya hariçten başka amele tedarik eyler. Öteden beri işleyen amele, yeni işçilerin fabrikaya gelip işe başlamalarını men' etmek isterler. Bunun üzerine işin büyüyüp de bir fenalık zuhûruna mahal kalmamak için bir mülazım efendinin kumandasında on, oniki nizamiye efradından mürekkep bir devriye mahall-i vak'aya gider. Yeni ameleyi muhafaza altına alarak fabrikaya götürürken eski işçiler -çoluk çocuklarını istishâb etmiş oldukları için kadın erkek üç dört yüz kişiden ibaret bir cemm-i gafîr idi- yeni işçilere hücum ederler. Mülazım efendi amelenin heyecanını teskin etmek üzere ortaya atlayarak nusâh-ı lazımede bulunur. Halbuki dinleyen olmaz. Fazla olarak bazı kadınlar tarafından zabit efendiye tecavüzatta bulunulmak istenilir. Bu hali gören asker mukabeleye hazırlanırsa da yine zabit efendi işin büyümesine mahal kalmamak için mani olur. Bu gürültü arasında o civarda sakin teba-i devlet-i aliyyeden mimar Marko [مارقو]'nun oğlu yirmi yaşlarında Andrea [انزريا] diğer ameleye iştirakla beraber elindeki ucu kıvrık bastonuyla efrad-ı askeriyeden la-ale't-tayin birinin başına bir darbe indirir. (Nefer bedel vermiş efrad-ı cedideden olup berây-ı talim İzmir'e gelmiş ve sonra da Punta [پونتا] Karakolu'nda müstahdem bulunmuş Manisa'lı Koca Mehmed isminde idi.) Mecrûh nefer, derhal hastahaneye kaldırılır. Üç gün sonra müteessiren vefat eder. Esna-i vak'ada mecrûh neferin arkadaşları diğer askerler câ-rihi derdest ile fabrika içine alırlarsa da, dışarıda kalan ahali, amele fabrika önünde dolaşmaya, bir takım tehtidkârâne nümayişlerde bulunmaya

başlarlar. Bunu müteakip Polis Müdürü Mazhar bey ile serkomiser Mahmud bey Çikudiye Merkezi'ne giderek katilin tahkik ve takibine merkez komiseri Galib efendiyi memur ederler. Evvelki sabah mumaileyh Galib efendi katilin evini bi't-tahkik polis Naim, Şevki efendilerle beraber hanesini terassud altına alırlar. Saat üçte evinden çıkarken derdest ederek diğer askerlere gösterirler. Katilin bu olduğunu tayin eder. Katil elyevm polis dairesinde mahpustur. Tahkikat-ı evveliyesi ikmal olunmuş ve cihet-i adliyeye tevdi' edilmek üzere heyet-i tıbbiye raporunun vürûduna intizâr edilmekte bulunmuştur.

İttifâk, S.12, 15 Ağustos 1324 / 28 Ağustos 1908, Cuma, s. 4.

İttifak

İttifak: Müessis ve sermuharriri: Samih, Müdir: Mahmud, tarih-i tesisi: 1324-1326 (1908), İdarehanesi: Eski Zaptiye karşısında daire-i mahsusadır. Hukuk-ı umumiyeye taallük eden mesailin takibini gazetemiz bilâ ücret deruhte eder. Bu gibi hususatta devair-i hükümetten, vilâyattan istizahatta bulunulmak neticesi gazeteye derc olunur. Âsâr-ı vâridenin mesleğimize muvafık olanlar kabul edilir.

İstanbul'da İşsizlik

İşsizlik insanlar için en kötü nâsihdir. Bunun seyyiasını şimdi İstanbul'umuz çekiyor. Devr-i sabıkda en ziyade kahr u zulm altında yaşayan yer burası idi. En çok feryad veren, menfî mahkûm gönderen payitaht olmuş idi. Af-ı umumi ilan edilince her taraftan kafile kafile gurbetzedeler akın etmeye başladılar. Avrupa'dan, Romanya'dan, Mısır'dan, Bulgaristan'dan takım takım firariler geldiler. Genç Osmanlılar, Ermeniler, çoktan beri mütehassir oldukları vatana kavuştular. Diğer taraftan pek çok menfîler ceste ceste, vapur dolusuyla geliyor. Bütün bu zevat-ı muhtereme bir kaç gündür zevk-i hürriyet ile neşvedâr oldular. Akraba ve taallukâtı ile öpüştüler, arkadaşları, bildik bilmedik aşinaları ile müsâfaha ettiler, tûl-i müddet devam eden bu mağduriyet ve hicranın nâsıyelerde verdiği hiss-i gurur ile sokaklarımızda, kaldırımlarımızda levendâne arzı endam ettiler, kimi nutuk söyledi, kimi komite teşkil etti. Kimi de sevincinden ne yapacağını şaşırıp kaldı. Fakat hiç biri ferdâyı düşünemiyor. Nereden ekmek yiyecek, hatırına getirmiyor. Şayan-ı dikkattir ki bunların hemen kısm-ı azamı vaktiyle memuriyet bulmuş veya bir mekteb-i âliyeden çıkarak memuriyetine göz dikmiş ve nihayet en ehveni muharrirlik, gazetecilik, ediplik, müelliflik ile geçinmeye karar vermiş kimselerdir. Şimdi bunlar ne devlet memuriyetleriyle ne de matbûat muharrirliğiyle iş bulmaya muktedirdir. Muhit-i memuriyet ve siyasetin bu kadar kimseyi işgal ve ianeye tahammülü yoktur. O halde bu kadar siyasi kafalı adamlar ne düşünecekler, ne yapacaklar? İşte birinci bir sûal.

İkinci bir sûal de şudur: Meşrû' bir iş bulmak emel ve arzusuyla zihnen mütefekkir olan bu erbab-ı namusun yanı başında politika töhmetiyle mahkûm olmadıkları halde bilemeyiz hangi kuvvet-i hükümet hükmüne, hangi manasız idare-i müsâhabete teb'âen salıverilen, daha 'âmiyâne bir tabir ile ipten kazıktan kurtulan serseri, cani, hırsız makûlesi kimseler var. Hayat-ı millimizin kâffe-i safahâtında görünen intizamsızlık âsârı sebebiyle firariler, menfîler, politika müttehimleri için hiç bir istatistik yapılmadığı gibi bu salıverilen mahkûmîn-i adiyenin mikdar-ı hakikisi neye baliğ olduğunu alimü'l-gayb olan Allah'dan başka zannederiz ki kimse bilmez. Taşradaki hapishanelerden kurtulan mahkûmin-i adiye de başka. Şimdi bu mahkûmlar ne iş görecek. Nail oldukları aff-ı âtıfetden bihakkın müstefid ve mütenassıh olanlarını istisna etsek bile yine madem ki bir iş bulmak imkânı yoktur, bunların tekrar namuslarıyla geçinmesi ihtimali de bi't-tabii yoktur. Dereke-i ahlâkiyeleri zaten müşevveş ve namusları mahkûmiyet ile âlûde olan bu kabil eşhasın kût-i lâ-yemût tedariki zımnında her türlü fâzâhat ve cinayetlere, her türlü ahlâksızlıklara tevessül edecekleri tabiidir. Kundakçıların hali buna delildir. Kundaklardan sonra evlerin müsellahân soyulmayacağını, ehl-i ırz ve namus olanlara tecavüz edilmeyeceğini kim temin edebilir. El-hasıl işte size bir ikinci işsiz alayı. Birinciler ne kadar namuslu ve şayan-ı himayet ve şefkat iseler ikinciler de o derecede müstaidd-i habâset ve müheyyâ-i fitne ve fetrettir. .... fakat işsizler sınıfı bununla biter mi! Ne gezer. Üçüncü bir kafile daha var ki o da cidden nazar-ı terahhume layık bir unsur teşkil etmekte veya etmek üzere bulunmaktadır. Kendilerine yol verilmekte olan memurlardan bahs etmek istiyoruz. Bunların ne kıdemine, ne sınıfına, ne ailesine bakmadan "icra et,

devlette merhamet yoktur" sözleriyle der-i devletten ihrac edilmesinden azim mahâzir çıkacağını ve asûde olması icab eden sahne-i siyasetimizin bir adem-i memnûniyet gubâr-ı elemiyle alûde bulunmasını intac edeceğini *İkdâm*'da yazmış olduğum diğer bir makalede teşrih eylemiş idim. Burada da tekrar ederim. Bu tensikât meselesini aceleye getirip teşevvüşata kalb etmek katiyyen muvafık değildir. Sonra henüz tekerrür etmeye yüz tutan sükûnet-i ezhân muhtell olur.Devletin yapılacak daha rûhlu daha esaslı işleri var. Pek sivrilmiş, mülevves ve bulanık suyun üstüne çıkmış olan bazı pislikleri def' ile iktifâ' etmek ve def' edilecek mukarrer ve lâyetegayyer bir program, bir plan mucibince tedricen ve memuriyetlerin ahvâl ve cerganı şiddetli bir teftişe tâbi' kılınarak bilahare bu işleri görmek icab eder. Zira zaten işsizler çoğalıp erbâb-ı ukûlu düşündürmeye başlayan İstanbul'umuz içine diğer bir unsur-ı mühim-i muhalefet atılmış ve maazallah fitne havadisine meydan verilmiş olur.

Bu kadar işsizler, gayrı-memnunlar kafi gelmiyormuş gibi felek payitahtımızı bir felâket-i cedideye dûçar ve binlerce haneleri tu'me-i nâr eyledi. Kundak vaz'ı şayiaları her kulakta tanin-endaz olduğu şu hengâm-ı nazikterinde bunca ailelerin eli böğründe kalması zaten hadd-ı layıkdan pek dûn olan mesakin-i beldenin tenâkuz ederek kiraların fırlaması şehrimiz için hakikaten düşünülecek bir mesele-i mühimme-i ictimaiye teşkil eder.

Artık şu nazik zamanda evliyâ-i umurumuzun ne kadar müteyakkız ve basiretkâr olmaları lazım geleceğini beyana hacet görmeyiz.

Hükümet zaten bir yığın barut şeklini alan İstanbul içinde tensikat nakaratını tekrar ve bu kütle-i müştaile üzerinde mütemadiyen çakmak çakmakta ısrar eder ise bu şerârelerden hasıl olacak yangın sonra mevcûdiyetimizi bile mahveder.

İsmail Hakkı.

İttifâk, S.14, 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908, Pazar, s. 1.

Berber esnafi geçende Sultanahmet'te Millet Bahçesi'nde ictima ederek Cuma günü İslâmlar'ın, Pazar günü Hıristiyanlar'ın dükkânlarını kapatması[nı] muvakkaten taht-ı karara almışlardır.

İstihbaratımıza nazaran önümüzdeki Salı günü dahi Simkeşhane'de ictima ederek yevm-i tatil hakkında bir karar-ı kat'î ittihâz edeceklerdir.

İttifâk, S.21, 24 Ağustos 1324 / 5 Eylül 1908, Pazar, s. 4.

Tatil-i Eşgal

İstanbul refikimiz gerek payitaht-ı saltanatta ve gerek memalik-i Osmaniye'nin bilâd-ı mühimmesinde vukû'a gelen tatil-i eşgallerden bâhis bir makalesinde grevlerin sanâyi ve ticaret-i milliyeye irâs eylediği mazarratların önünü almak üzere Meclis-i Mebûsan'ın in'ikâdına kadar müstahdemler arasında tahaddüs eden ihtilafatın faslıyla mükellef olmak üzere bir heyet-i hakemiye vücûda getirilmesini teklif ediyor.

Müstahdemine verilecek ücûrattan saat-ı sa'yü amelden ale'l-itlâk sermaye ile amelin müteaddid ve mütenevvi' nikat-ı temasından mütevellid münâzaât, sûret-i mecburiyede bu heyet-i hakemiyenin tedkik ve hükmüne arzedilmek refikimizin cümle-i teklifâtındandır. Tatil-i eşgalin memleket için tevlid eylediği mazarrât-ı adiyeyi izâh ve tefhim maksadıyla yazılan makale-i mübahesenin mütalaasından bir çok kişinin müstefid ve mesûbe olacağını ümid ederiz.

Ahval-i hazıra-i memleket nazar-ı dikkate alınırsa şikayet edilen gadr ve haksızlık beraber tahâmmül-fersâ olacak derecede hâ'iz-i vehâmet değilse terk-i meşguliyet eylemek menafi-i hamiyyettir. Çünkü grevler teksir ve sık sık fasılalar ile teceddüd eylerse münâkalât-ı ticariye mecraları tebdil-i istikâmet eder. Bundan hükümet mücâveze-i istifade eder. Onların ticareti feyz-yâb olur.

Ancak bu mahzûrların ref' ve izâlesi için refikimizin tatbikini tavsiye eylediği tahkîm-i mecburi usûlünün şimdilik kabil-i icra olamayacağına kaniyiz. Vakıa hükümet intihab-ı mebûsâna müteferri' bazı nikat hakkında kanun mâhiyetini hâ'iz bazı kararlar ittihâz eylemiştir. Fakat bunlar zarûrete mübtenî idi. Tahkîm-i mecburi onlara makis değildir. Tahkîm hasb'et-tarif ihtiyari olur. Buna bazı ahval-i muayyenede bir sıfat-ı mecburiyet ve zarûret vermek için bir metn-i sarih kanuna ihtiyaç vardır. Nitekim, ihtilafat-ı şürekâ hakkında kanun-ı ticarette böyle bir sarâhat mevcuttur. Binaenaleyh bugün yekdiğerini tevâli eden grevlerin servet-i millete açtığı rahneleri nazar-ı dikkate alarak tekerrürüne mani olacak veya netâic-i seyyiesini izâle ve tahfif edecek bir kanun vaz' eylemeye yalnız Meclis-i Mebûsân kadirdir.

İttifâk, S.27, 30 ağustos 1324 / 12 Eylül 1908, Cumartesi, s. 3.

Selânik, 10 Eylül - Selânik İltisak hattı müstahdemîninin tatil-i eşgaline nihayet verilmiştir. İhtilâf Kont Vitali [أونت ويتالى]'nin tedabir-i semâhatkârânesi ve hissiyat-ı hayrhâhânesi sayesinde fasl edilmiştir. Memurların vekili olmak üzere müzakeratı yürüten Doktor Filota Versamlori [فيلوتا ورسملوري] efendi tarafından hoşnudisini celbe muvaffak olmuştur. İhtilâf hal olunur olunmaz Kont Vitali kerrâtle alkışlanmıştır. Trenler meselesinin bu sûretle tesviye-pezîr olmasından dolayı beyan-ı teşekkür eylemişlerdir.

İttifâk, S.27, 30 Ağustos 1324 / 12 Eylül 1908, Cumartesi, s. 4.

KİTABİYAT

"Türkler ve Tatarlar Arasında" Üzerine*

ULRICH SCHLEMMER

Dünyanın dört bir köşesinden siyasi, sosyal ve kültürel olaylar üzerine aldığımız haberler bugün bizim için çok normal geliyor. Yeni, ilginç ve heyecan dolu bir şey sunmak öyle kolay değil.

Schiltberger'in zamanında bu çok farklıydı: Çoğu insan doğdukları yerden asla ayrılmazlar ve en küçük bir gezi bir macera haline gelebilirdi. Uzak ve yabancı ülkelerden alınan haberler ise çok çok enderdi ve dolayısıyla çok büyük bir ilgiyle karşılanırdı. Bu nedenle Marco Polo'nun öyküsü ve kutsal topraklara yapılan gezileri konu alan raporlar, okumuş çevrelerin son derece çok sevdiği yazıları oluşturuyordu. Alman okuyucuya, uzak ülkelerden ve Türk esaretinden haberler vereceğini söyleyen, dahası her şeyi bizzat yaşadığını bildiren Bavyeralı bir hemşeri tarafından yazılmış bir kitap kimbilir ne kadar ilginç gelmiştir. Gerçekten de Schiltberger'in bu gezi kitabını büyük bir başarı bekliyordu; Augsburg'da örneğin kısa aralıklarla üç baskı gerçekleşmiştir. Gerçi Schiltberger, Doğu ülkelerinden bilgiler getiren ilk Alman değildi, ama o kadar uzakları dolaşmış ve doğunun dünyasına o kadar derin nüfuz etmiş ilk kişiydi. "Gezdiği", yani Türk ve Moğol hanlarının ve komutanlarının savaşları süresince içinde yaşadığı koşullar da onun değerini artırmaktadır. Bu nedenle onun kitabı, adı geçen diğer yabancı seyahatnameler kadar sevilerek ve çok okunmuştur.

Johannes Schiltberger

Türkler ve Tatarlar Arasında

Çeviren: Turgut Akpınar

İletişim Yayınları, 1995, 216 s.

Biz bugün haber almak için çok farklı olanaklara sahibiz ve Schiltberger'in bildirdiği olaylar, tarih araştırmaları tarafından epeydir tam olarak ele alınmış ve açıklanmıştır. Buna karşın böyle bir kitap bizim zamanımızda da kendine has çekiciliğinden henüz bir şey kaybetmiş değildir. Bir görgü şahidine ait raporun otantikliği cana yakınlık yaratmakta ve merak uyandırmaktadır. Tarih bilimini bilen okuyucu için ilginç olan -günümüz açısından bakılınca-, Schiltberger'in Moğol akınları gibi çok önemli olayları anlatırken benimsediği saf tutumdur. Buna, konu yelpazesinin zenginliği de eklenebilir. Bilindiği gibi, Schiltberger yalnızca savaş deneyimlerini anlatmakla kalmıyor, aynı zamanda gelenekleri ve din yaşamı ve mitleriyle birlikte ülkeleri ve insanları da tanıtıyor.

Kendi kişiliğini ilgilendiren bilgiler sözkonusu olduğunda, yazarımız oldukça ketum. Tam ve olabildiğince yansız bir gözlemci olarak karşımıza çıkıyor. Kendisini, özellikle gençliğinde çok etkilemesi gereken durumlarda bile, ister savaş kargaşası olsun isterse en yakınındaki ölüm sözkonusu olsun, görünüşe bakılırsa tarafsız kalmaktadır. Olayların merkezine hep başkalarını itmektedir.

Maceralı esaretinden önceki yaşamı üzerine, tıpkı memleketine mutlu bir şekilde döndükten sonraki yaşa-

* Johannes Schiltberger'in kitabının, Almanya'da K. Thieneman Yayınevi'nce çıkarılan 1983 tarihli ve **"Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394-1427"** başlıklı baskısına giriş olarak yazılmıştır; bkz. s. 13-37.

mında da olduğu gibi, Schiltberger büyük ölçüde suskun kalmaktadır. Memleketinin Freising olduğu ve burada, kendi söylediğine göre, dünyaya gözlerini açtığı bilinmektedir; tahminen 1380 yılında. Schiltberger, Münih'i de memleketi olarak belirtmektedir. Ailesi ve kardeşleri hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Kişiliğini böyle mütevazi bir tarzda ortaya koyan Schiltberger, aynı şekilde sessizce bu dünyadan göçüp gitmiştir; çünkü daha ölüm yılı bile belli değildir.

Esaretten döndükten sonra ne olmuştur, memleketinde neyle karşılaşmıştır, nasıl karşılanmıştır - bütün bunları anlatmaya değer bulmamıştır. Onun için varsa yoksa tek bir şey, yani, otuzüç yıl süren ve bir yarım ömre mal olan biricik macerası önemlidir. Bu yaşantı sonrasında, onu memlekette anlatmaya değer ne bekleyebilirdi ki?

Her şeye karşın Johannes Schiltberger hakkında bazı şeyler öğrenilmek istenirse, başka kaynaklara başvurmak gerekir. Schiltberger'in izinin tamamen kaybolmamış olmasını, ünlü eseri 1566'da Frankfurt'ta çıkan Bavyeralı vakanüvis Aventin'e borçluyuz. Aventin, daha genç yaşlarında, Schiltberger'i şahsen tanımış olan insanlarla görüşmüştür. Yazarımızın, Herzog III. Albrecht'in yanında mabeyinci ve hassa karakolu komutanı olduğunu ondan öğreniyoruz. Herzog onu, herhalde 1438 yılında taç giymeden önce hizmetine almıştı.

Schiltbergerler, 12. yüzyıl sonuna ait belgelerle anılan eski bir Bavyera ailesidir. Berchtholdus Marescalkus de Schiltberger adında biri 1190 tarihli bir belgede tespit edilmektedir. Bu adı taşıyan diğer insanlar, izleyen yıllardaki yazılı kayıtlarda hep Bavyeralı herzogların tanığı, tımar sahibi veya mareşalları olarak karşı çıkıyorlar. Bavyeralı herzogların mareşal hizmetini hep onlar ellerinde tutmuş görünmektedir. Fakat bu insanların hepsinin aynı aileden gelip gelmediği belli değil. 18. yüzyılda, (Kur)-Bavyera'da saray ve hükümet danışmanı olarak hizmet görmüş birkaç Schiltberger daha tespit edilmiştir. Aile tarihçesi üzerine bu yetersiz bilgiyi, Bavyera'da görev yapmış ve seyahatnamenin ilk baskısını 1859'da gerçekleştiren tarihçi Friedrich Neumann, Schiltberger sülalesinden ve Reichenhall'da saray tuzcusu Cölestin von Schiltberger adında bir beyden elde etmiştir.

Doğunun tarihi bizde genelde yalnızca uzmanlar ve ilgililerce bilinir. Schiltberger'in belirlediği olayları daha iyi değerlendirebilmek için, kısa bir tarihi çerçeve sunmak yararlı olacaktır. Bu arada Schiltberger'in doğuda yaşadığı döneme kadarki çeşitli gelişmeler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Schiltberger, yaşadığı ülkelerin insanlarını, Müslüman olsun olmasın ayrım yapmaksızın dinsiz diye niteler. Diğer yandan ilk efendisi Bayazıd'ı Türk kralı [padişahı], halkını da Türkler diye adlandırır.

"Türk" adı, kaynaklarda ilk kez 6. yüzyılda ortaya çıkar; bu adı taşıyanlar, Orta Asya bozkırlarından gelip hayvancılıkla geçinen göçebelerdir. Çin ve Fars kaynakları, bir Koktürk [Göktürk] Hanlığı'ndan söz eder. 8. yüzyıl ortalarından beri Oğuzlar, bu milletin en önemli boyunu oluşturur. 10. yüzyılda, bunların büyük bir bölümü İslâm'ı kabul eder. Orta ve Yakın doğu İslâm dünyasında, Türkler önce paralı asker olarak görülürler. Henüz İslâmî çatışmalara bulaşmamış olmakla, o dönem hükümdarlarına güvenilir ve sadık muhafızlar olmak şansını ellerinde bulundurmuşlardır. Türk komutanlar, halifelerin parçalanmakta olan ülkesinde oluşan devletçikler için, becerikli askerler olarak gittikçe önemli hale gelmişlerdir. Fakat buna rağmen hâlâ münferit bir konuma sahiptiler.

Ancak bininci yıl dönümünden sonra, birleşen Türk boyları güneye doğru ilerlemeye başladılar. Araplar tarafından "Türkmen" adı verilen bu boylardan biri, Selçuk sülalesinden Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerin önderliğinde, birkaç yıl içinde Horasan ve Orta İran bölgesini ele geçirmeyi başardılar. Selçuklularla birlikte ilk defa bir Türk ailesi İslâm dünyasında önemli bir rol üstlendi. Tuğrul Bey'in orduları Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına da sızıp, nihayet Küçük Asya'yı ele geçirdiler. Bizanslılar sadece geçici olarak, 1. Haçlı Seferi (1096-99) esnasında Küçük Asya'daki topraklarının bir bölümünü geri alabildiler. Barbarossa'nın çıktığı 3. Haçlı Seferi'nden (1189-92) itibaren gezginler bu ülkeyi "Türkiye" diye adlandırdılar.

İstanbul'un Haçlı orduları tarafından 1204'te fethedilmesi sayesinde Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Türkler için Batı'da hiçbir tehlike kalmamıştır; fakat Büyük Selçuklu Devleti, taht kavgaları yüzünden epey zayıflamıştır. Böylece, imparatorluğun uç noktalarındaki Türkmen idareci ve beyleri daha geniş bir serbestlik iddia edebilecek duruma geldiler. Bunlar arasında, hanedanın kurucusu Osman'ın (1288-1326) adından ötürü Osmanlılar denilen boyun, geleceği çok parlak olacaktı. Osmanlıların yükselişine meydan veren olay, Moğolların ülke içine gelmesiydi; ama aynı Moğollar daha sonra nerdeyse onların da sonunu getirecekti.

Moğollar tarafından işgal ve talan edilen bölgelerden kaçanlar, Anadolu'da Türk ve daha da önemlisi İslâm unsurunu güçlendirdiler. Hanedanın kurucusu Osman, henüz Bursa, İznik ve İzmit gibi önemli şehirleri almayı başaramamıştı, fakat ölümünden kısa bir süre sonra siyasi ve ekonomik açıdan merkezi konuma sahip Bursa, Türklerine eline geçti. Bursa fatihi Orhan, Bizans yönetim şeklini benimseyerek, kısa zamanda organize bir devlet mekanizmasını kurmayı başarmıştır. Önemli yeniliklerden biri, sürekli bir ordunun kurulmasıydı. Böylece Türk-

menler ve aynı zamanda para için askerlik yapmaya hazır Hıristiyanlar, piyade veya "müsellem" denilen atlı asker olarak biraraya geldi. Türkmen beylerinin kendi aralarındaki çatışmalarda sergilediği akıllı tutumu Orhan'ın gücünü artırdı; hattâ Rum kralları arasındaki taht kavgalarında, Johann VI. Kantakuzenos'un (1347-54) tarafını tutmuştur. Bunun ödülü olarak kralın kızıyla evlenmiş ve Trakya'ya ganimet seferleri düzenleme iznini almıştır. Böylece Osmanlılara, Çanakkale üzerinden geçme imkânı doğmuştur. 1354 yılında Orhan'ın oğlu Süleyman, Avrupa yakasında bulunan Gelibolu'da sağlam bir kale kurmuştur. Orhan'ın halefi Murad I. 1361'de Trakya eyaletinin başkenti Adrionopel'i fetheder. Dört yıl sonra şehir Bursa'nın yerine Osmanlı Devleti'nin başkenti olur ve o zamandan itibaren adına Edirne denir. Yeni fethedilen şehirleri başkent yapma alışkanlığı 1453'de İstanbul'un fethinden sonra terkedilir.

Kayser şehri İstanbul'un durumu gittikçe zorlamıştır; çünkü Filibe'nin fethinden sonra Bizans hakimiyet sahası Türk bölgeleri nedeniyle bölünmüş ve Osmanlı toprakları içinde kalmıştı. Balkan prenslikleri, İstanbul'un güç kaybına önceleri kendi yararları açısından bakılıyordu; ancak birden kendilerinin de tehdit altında olduklarını farkettiler. Ama iş işten geçmişti: Kendi aralarında parçalanmışlardı ve birlikte hareket edecek durumda değildiler, bu nedenle çabucak Osmanlı sultanlarının üstünlüğünü kabul ettiler. Kuzey Sırbistanlı Prens Lazar Balkan beyliklerini kapsayıcı bir ittifak oluşturmayı başardı, ama Sırp, Bosna, Arnavut, Bulgar ve Valahay [Slav] birliklerinden oluşan ordu 1389'da Kosova meydan muharebesinde Sultan I. Murad'a yenildi. Bununla Balkan devletlerinin uzun süre kaderi de belirlenmiş oluyordu. Bundan sonra Türk sultanlarına vergi ödemekle yükümlü oldular ve hattâ onların safında savaşmak zorunda kaldılar. Murad'ın oğlu I. Bayazid, babasının fetih politikasını başarıyla devam ettirdi.

Schiltberger'in, yanında savaş tutsağı olarak bulunduğu ve seferlerine katıldığı bu hükümdar, idareye, Osmanlı hanedanınca gelenek olarak benimsenen üzücü bir işle başladı: Taht kavgalarını nihai olarak önlemek amacıyla, kendi kardeşini öldürttü. Bayazid, Schiltberger'in kitabında aynen göreceğimiz gibi, kendini beğenmiş, öfkeli ve cahildi. Ancak, öyle mükemmel bir komutandı ki, can alıcı noktalara tam zamanında yetiştirdi; bu nedenledir ki, emrindeki insanlar ona "Yıldırım" lakâbını takmışlardır. Onun döneminde Sırbistan, tam olarak yenilgiye uğramıştır; Lazar'ın kızlarından birini haremine almış, oğlu ve halefi Lazarevic Niğbolu'da Bayazid'in yanında savaşmıştır. Bayazid, Anadolu'da da gücünü genişletmiştir. Karaman, Kayseri, Sivas, Ankara ve Samsun, bizim de Schiltberger'in kitabıyla fetihlerini takip edebildiğimiz şehirlerdir.

1391 tarihinden beri İstanbul'a bir deniz kuşatması uygulanıyordu; ancak Bayazit, fethedeceğini açıkça ilân ettiği şehri kuşatmaya esasen 1394'te başlamıştır. Şehirde açlık ve korku hüküm sürüyordu; sadece Batı'dan yardım gelebilirdi. Sonraları Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kayserliğini üstlenecek olan Macar Kralı Sigismund, Bulgaristan'ın ve Walachei [Romanya]'ın Osmanlıya tabi olmasından rahatsızlık duyuyordu. Bu nedenle 1394 yılında, Türklere karşı şimdiye dek en büyük Hıristiyan saldırısının hazırlığına başladı. Amacı, İstanbul'daki Ortodoks Rumların kurtarılmasından çok, Katolik Macaristan'ın korunmasıydı. Papa tarafından haçlı seferine kutsanmış olarak uluslararası bir ordu toplandı. Ordunun esas bölümünü Macarlar ve Fransızlar oluşturuyordu. 1396'dan beri Ceneviz'in ve Doğu'daki Ceneviz kolonilerinin üst feodal beyi olduğundan, Fransız Kralı VI. Karl, İstanbul'a özel bir ilgi gösteriyordu. Tek başına onbir asker göndermişti. Alman Şövalye Tarikatı ile Aziz Johann Tarikatı'nın mensupları da haçlı ordusu içindeydi. Buna ilaveten Avusturya, Bohemya, Walachei [Romanya] ve Polonya'dan da birlikler geldi. Bavyera'dan ve diğer Alman prensliklerinden şövalyeler bir araya gelmişlerdir. Bunlar arasında Leinhart Richartinger diye biri vardı ki, onun hizmetindeki Johannes Schiltberger, üzerinde durduğumuz bu gezi notlarını kaleme almıştır. Ancak, Kral Sigismund'un ordusu İstanbul'a kadar ulaşamadı. Daha Tuna

Nehri'nin denize aktığı bölgede Niğbolu'da, Türk birlikleri ve Bayazid'in beyleri tarafından karşılandı. Haçlı askerleri, korkunç bir yenilgiyi tatmak zorunda kaldılar; bu o derece önemliydi ki, Batı'ya, Doğu'nun gelecekteki efendisi Osmanlı'nın gücünü açıkça göstermişti. Nihai yükselişten önce, Osmanlı İmparatorluğu'nu Niğbolu zaferinden hemen birkaç yıl sonra tamamen başka bir yönden ölümcül bir tehlike tehdit etmeye başladı. Timur'un Moğol birlikleri Küçük Asya'yı fethetmeye girişmişlerdi.

Moğol halkı, önderi Cengiz Han'ın yönetiminde bir çırpıda dünya siyaset sahnesine çıkmıştı. Başarının arkasında çok farklı nedenler vardır. Öncelikle harika bir örgütlenme, sonra Moğol birliklerinin muazzam hareketliliği, ama aynı zamanda çok geniş bir haberalma ağı bu nedenlerden en önemlileri. Buna ek olarak; her yere kendilerinden önce ulaşan yenilmez oldukları inancı ve olağanüstü gaddarlıkları sayılabilir.

Fakat Cengiz Han'ın ölümünden sonra, halefleri arasındaki anlaşmazlıklar sayesinde devlet hızlı bir güç kaybına uğradı. Büyük yeğen Batu, Güney Rusya'daki aşağı Volga bölgesinde, kendilerine verdiği ada göre, "Altın Ordu" devletini kurdu. Daha sonraları Beyaz Ordu'nun kuruluşu da sözkonusu olmuştur, Schiltberger'in notlarında ayrıca Mavi ve Kızıl Tatarların da adı geçmektedir. Kısa sürmez, Moğol beyleri arasında, ancak Kubilay Han'ın son verebildiği iç savaşlar başlar. Kubilay Han, birleşik Moğol devletini büyük bir han olarak yöneten son Moğol hükümdarı olmuştur. Başkenti, Karakurum'dan Pekin'e nakletmiş ve hanedana Yüan adını vermiştir. Sarayında bilginleri ve sanatçıları toplamıştır; O'nun başkentine ulaşabilen en ünlü ziyaretçiler Marco Polo'nun kendisi, babası ve amcası olmuştur. Yüan hanedanı da kısa ömürlü oldu. Kubilay Han'ın ölümünden 75 yıl sonra Çinliler bu yabancı hükümdarları ülkelerinden çıkarmışlardır.

Kubilay'ın kardeşlerinden Hulagu, Önasya'nın fethi ile uğraşmıştır. Fanatik bir Müslüman tarikatine ait ve yüzyıllarca her türlü fetih girişimine karşı direnen Haşhaşiler [Alamut] kalesini aldıktan sonra, 1258 tarihinde Bağdat düştü. Sedlerin tahrip edilmesiyle çevre arazi sel felaketine maruz kaldı ve şehir kısa sürede kan gölüne döndü. Beşyüz yıllık Abbasiler Devleti'nin son temsilcisi bir halıya dikildi ve tekmeler altında can verdi. Sonra Suriye ve Yukarı Mezopotamya'nın fethi başladı.

Yalnızca Mısır, Moğol ordularından korunabilmiştir. Burası birçok Müslümanın sığınak yeri olmuş ve İslâm'ın yeni merkezi konumuna yükselmiştir. Daha Schiltberger'in Kahire'de olduğu zamanlarda Mısır Sultanı, İslâm dünyasının başı durumundadır. Ancak bu konumu pekiştirecek yeni ve güçlü liderlere gereksinim vardır. Son Eyyubi hükümdarı es-Salih, iktidarını, Memluk denilen; Türk ve sonraları Çerkes kölelerden oluşan bir muhafız alayına dayandırmıştı. Bunlardan çok sayıda satın almış, onlarla rakiplerine karşı savaş kazanmış, Kudüs'ü fethetmiş ve hatta Fransa Kralı Aziz Lui'yi tutsak edebilmiştir. Es-Salih'in ölümünden sonra 1256'da Memluklar Mısır'da idareyi bizzat üstlenmiş ve o tarihten itibaren de askeri yönetim başlamıştır. Yeni hükümdarlar, dinsiz Moğollara karşı cihat hazırlıkları yapmışlardır. Onları 1260 yılında Filistin'de mağlup etmiş ve ondan sonra Suriye'yi geri almışlardır. Artık Memluklarla Moğollar arasındaki sınır Mezopotamya ve Suriye arasından geçiyordu.

Memluk hakimiyeti, yönetilen halkı katı disiplinle kendisi için çalıştıran askeri bir diktatörlüğe dayanıyordu. Askerler alışılagelindiği gibi Türk ve Çerkes köleler arasından alınıyordu. Fakat yönetici sınıf çoğunluk tek değildi; sultanlar zaman zaman çok sık aralarla biribirinin yerini alıyorlardı. Schiltberger, bu konuda da çok canlı bilgiler vermektedir.

Memluk sultanlarının buna rağmen uzun süre iktidarda kalmalarının -ancak 1517'de Türkler tarafından bertaraf edilmişlerdir- birçok nedeni vardır. Bunlardan biri, onların İslâm dünyasında yeni ortaya çıkan liderlik rolüdür. Abbasilerin çöküşünden sonra, halifelik, yani Muhammed'in yasal halefi olma şerefini ve ünvanını taşıma ve böylece tüm Müslümanlar üzerinde manevi hakimiyet kurma rolü Memluklara düşmüştü. Diğer bir neden de, özellikle İtalyan, Provanslı [Güney Fransa] ve Katalonya-

lı tacirlerle muazzam boyutlar kazanan ticaretten elde edilen kazançlardır. Memluklar, Moğolların ilerlemesini önce durdurabildikleri gibi, aynı zamanda Moğol beyleri arasındaki anlaşmazlıklarda, Tatarların gücünü zayıflatmak için ellerinden geleni de yapmışlardır. Yalnızca bir kez daha bu halkın hakimiyetini genişletmek bir Moğol komutana nasip olmuştur. Bu adamın adı Timur-Lenk (aksak), Tamerlan ya da Schiltberger'in deyişiyle Tamerlin'di. O, tarihin en büyük insan kasabı olmak gibi kötü bir ünvan kazanmıştır ve daha 18. ve 19. yüzyılda Goethe ve Byron gibi Avrupalı yazarlarca korku ve kötünün simgesi olarak gösterilmiştir.

1336'da Semerkand yakınlarında doğmuştur. Bir Türk emiri olan babası dindar bir Müslümandı ve bilginlerin dostu olarak bilinirdi. Genç Tamerlan gençlik çağını maceracı bir güruhun lideri olarak geçirir. Eğitimsiz, gaddar ve kabadır, ancak yetenekli ve komutandır. Bu haliyle 1370'de Moğol İmparatorluğu'nun kalıntılarını emri altına almayı başarır. Semerkand sürekli büyümekte olan devletin başkenti olur. Birkaç on yıl içinde Rusya'dan Hindistan'a ve Çin İmparatorluğu'nun sınırlarından Suriye ve Küçük Asya'ya kadar ölüm ve korku yaymıştır. 1393'te Bağdat bir kez daha Moğollar tarafından ele geçirilir, bunu 1398'den 1401'e kadar Sivas, Halep ve Şam'ın fethi izler ve 1402'de nihayet I. Bayazid'in yenilgisi gündeme gelir. Tüm bu olaylara, görgü şahidimiz Schiltberger sayesinde tanık olup, Timur'un gaddarlıklarını ilk elden öğrenebiliyoruz. Timur 1405'de, tam da Çin'i fethetmeye kalkıştığında, hemen hemen 70 yaşındayken ölür. Oğulları ve özellikle onların halefleri, mirası korumak ya da çoğaltmak konusunda yeteneksiz çıkarlar. İmparatorluğu çabucak, kendi aralarında kavgalı beylikler arasında parçalanır. İşte bu adam Osmanlı'nın yükselişine bir süre engel olmuş -hattâ nerdeyse çöküşe de sürükleyebilirdi- ve Bayazid'in kaderini belirlemiştir. Bayazid, her şeyden önce, Schiltberger'in Sebast dediği Sivas'ın fethi ile Timur'a meydan okumuştu. 1402'de Ankara yakınlarında nihayet dananın kuyruğu kopacaktı ve Moğol hükümdarına yenildi. Bir yıldan daha az bir süre sonra tutsakken öldü. İki yıl sonra da Timur ölür, öyle ki bu durum Bayazid'in oğullarına, yayılma planını yeniden ele alma fırsatını verir. Ama önce devlet aşağı yukarı yedi yıl, liderlik için iç mücadelelere sahne olur. Ancak Bayazid'in küçük oğlu Mehmet kavgayı sona erdirir ve devleti içten sağlamlaştırmaya girişir. I. Mehmet olarak yönetimde bulunduğu süre zarfında (1402-1421) Bizans'la olan ilişkiler hemen hemen dostane olmuştur, fakat oğlu II. Murad çoktan bu imparatorluk şehrini fethetmeyi kafasına koymuştur. Bu da gayet doğaldı, çünkü şehir Osmanlı topraklarının ortasında etrafı sarılı güçsüz bir ada haline gelmişti ve Bizans kayserleri de günlerinin sayılı olduğunu biliyorlardı.

1453'te Konstantinopel, daha sonra Fatih diye anılan II. Mehmed tarafından alındı ve Osmanlı Devleti'nin yeni payitahtı oldu. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun halefi Bizans devleti tamamen sona ermiş ve Yunan tarihinin büyük bir sayfası kapanmış oluyordu.

Kısaca Johannes Schiltberger, Doğu ve Asya için önemli gelişmelerin kesiştiği bir çağda Doğu'da bulunuyordu. Örneğin bir kez, Moğol gücünün son kez şahlanışı ile nerdeyse erkenden son bulacak olan Osmanlı Devleti'nin yükselişi ve genişlemesi; ya da Mısır'da, Kahire sultanlarına İslâm'ın lideri olarak düşen rolle ilgili olarak, Memluk iktidarının istikrara kavuşması; buna ek olarak içi çürümüş Bizans Krallığı'nın zayıflığı ve çöküşü ve de Avrupalı güçlerin gelişmekte olan Türk tehlikesine karşı ilk savunma tepkileri. Tüm bunları ilk elden öğreniyoruz; ancak bizim habercimiz olayların gerçek boyutlarının bilincinde değil. O, her şeyi dikkatlice gözlemlemekle, etrafı can kulağı ile dinlemekle ve edindiklerini okuyucuya aktarmakla yetiniyor.

Avrupa'nın görme menzili dışındaki uzak yerlerde, Doğu'da bir şeylerin olup bittiği Avrupalılarca biliniyordu. Haçlı Seferleri'nin gittikçe daha nadir, Kutsal Topraklar'a ulaşabilmesi durumunda, bunlar dikkatten kaçamazdı. Kral Sigismund'un Niğbolu'da yenilmesi ve Bizans'ın ölümcül tehdit edilmesi haberleri Avrupa ülkelerinde doğal olarak insanları ürkütüyor ve net bilgiler edinmek ve daha ayrıntıyı öğrenmek konusunda meraklandırıyordu. Bu konuda Schiltberger önemli bir hizmet görebilirdi, onun söyleyebileceği bir şeyler vardı, çünkü her şeyi yakından görmüştü. Türklere karşı ve Türklerle birlikte savaşmış, şehirler kuşatmış ve muhafız olarak yol tepmişti. Bu değişim dönemindeki politik gücün el değiştirmesi olaylarını, Schiltberger en yakından yaşamıştı. Her defasında, efendilerinden biri güç ve nüfuz için savaşırken yenilgiye uğradığında, o taşınabilir bir mal olarak el değiştirmiş ya da miras bırakılmıştı. Böylece hem kaybedenin hem de kazananın yanında bulunmuştu.

Bizim bu gönülsüz görgü şahidimizin gezilerinin okuyucuya bir şeyler sunabildiği, anlattıklarının kendi çağındaki okuyucuda uyandırdığı tepkiden en açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Onun kitabı, Marco Polo'nunki gibi kendi döneminin en sevilen kitaplardandı. Bu kitabın ilk nüshaları elyazması olarak intikal etmiştir. 15. yüzyıldan dört elyazması bilinmektedir: biri Nürnberg Şehir Kütüphanesi'nden, biri Donaueschingen'deki Kraliyet Kütüphanesi'nden, bir diğeri Heidelberg Üniversite Kütüphanesi'nden ve nihayet St. Gallen Vakıf Kütüphanesi'nden bir de fragman. Hemen ardından gezi kitabı olarak baskılar geliyor: kısa aralıklarla 1476, 1477 ve 1478 yıllarında

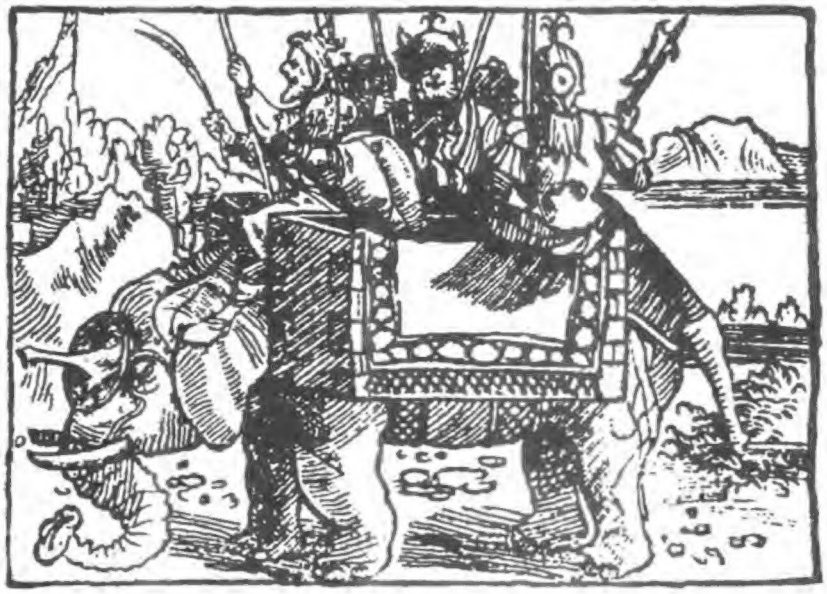

Augsburg'da üç baskı. 1549'da biri Frankfurt'ta, diğeri Nürnberg'de olmak üzere iki baskıyı yine Frankfurt'ta 1553 (1549 baskısını yeniden basımı), 1554, 1560 ve 1565 yıllarından dört baskı izler. Kitap uzun bir zaman dilimi üzerinden daima ilgili bir okuyucu kitlesi bulmuştur. Eski baskılardan birkaçı ayrıca ağaç baskı ve bir kısmı renkli resimlerle görselleştirilmiştir. Bizim [Ulrich Schlemmer'in] nüshamızda, çeşitli baskılardan ağaç baskı resimlere yer verilmiştir.

Schiltberger'in seyahatnamesinin yeni metin nüshalarından üçünü belirtmek gerekir. İlki 1859 yılında Friedrich Neumann tarafından Heidelberg elyazmasından ve daha eski baskılardan ortaya konulmuş ve açıklamalarla bezenmiştir. İkinci olarak, Valentin Langmantel 1885'te "Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart" [Stuttgart Edebiyat Derneği Kütüphanesi]'de aynı şekilde açıklamalı bir metin yayımı gerçekleştirmiş. Nihayet 1969'da Elisabeth Geck tarafından yayımlanan ve 1477 tarihli ikinci Augsburg nüshasına dayanan tıpkı basım. Bizim [Ulrich Schlemmer] metnimiz Friedrich Neumann'ın ve 1477 tarihli Augsburg nüshasının tıpkı basımına dayanıyor. Kitap, böylece ilk kez yeni yüksek Almancada yayımlanmış oluyor.

Yukarıda Schiltberger'in gezi notlarını Marco Polo'nunki ile karşılaştırdık; bunda da haksız sayılmayız. Tıpkı Venedik'li selefi gibi, Schiltberger'de çok uzak diyarlar gezmiş ve bu arada hiçbir Avrupalının girmediği ülkeler ve çevreler tanımıştır. Marco Polo'dan en önemli farkı, asil Venedik'linin elçi ve zengin bir tacir olarak gezmesine karşın Schiltberger'in savaş tutsağı ve köle olarak dolaşmasıdır. Marco Polo, Kubilay Han'ın teveccühüne mazhar olmuş biri olarak saraydaki soylu çevrelerle temas kurabilirken, bu kapılar Schiltberger'e kapalı kalmıştır. Bilgi toplayabilmek için sadece sade insanlara, daha çok da askerlere muhtaç olmuştur. Bundan da görülebildiği gibi pek gocunmamıştır, çünkü etrafında olup bitene karşı hep ilgili ve dikkatli bir gözlemci olarak yaklaşmıştır. Ondan böylece, askeri birlikler içinde hükümdarların her biri hakkında, değişik şehirlere ve seferlere ilişkin neler anlatıldığını öğrenebiliyoruz. İyi bir dinleyici olarak, daha sonra kaydetmek üzere her şeyi dikkatle izlemiştir.

Marco Polo ve diğer gezginler gibi bizim anlatıcımız da, önce kendisinin de bizzat yaşadığı ya da hakkında, o dönemde mümkün olduğu ölçüde bilgi edindiği tarihsel olayları rapor ediyor. Ayrıca karşılaştığı tüm önemli kişileri tanıtıyor. Bütün bunlar onun kitabının ilk bölümünü oluşturuyor. Çağdaşlarının, yani okuyucularının neyle ilgilendiğini de biliyor ve bir sonraki bölümde, alışılageldiği gibi başka kitaplara bölmeden, gezileri esnasında tanıdığı ülkeleri ve insanları anlatıyor. Bu bölümde Schiltberger, kültür tarihini ilgilendiren geniş bir olaylar yelpazesi açıyor. Çeşitli halk boylarının geleneklerini ve görenekleri, özellikle de dinlerini öğreniyoruz. Bunu yaparken karakteristik olan vurgulamayı biliyor; bir bakıyorsunuz, sosyo-kültürel özellikler, bir bakıyorsunuz, örneğin bir ülkenin zenginliğinin dayandığı koşullar ön planda. Her ne kadar asil ve seçkinler çevresine bizzat girememiş olsa da, Schiltberger'in, bilinmeye değer her ayrıntıyı öğrenebildiği görülmektedir. Kendi çapındaki kişilerden birçok şey duymuş ve anlatacaklarını, çok ilginç menkıbeler ve çeşitli ülkelerden halk efsaneleri ile zenginleştirmiştir. Gerçekten, Samsun'da bir yılan kavgası mı olmuş, esrarengiz Atmaca kalesi mi var, İskenderiye deniz feneri mi yıkılmış veya İstanbul'un şehir surları nasıl inşa edilmiş, daima anlatacak ve okuyucusunu bağlayıp şaşkınlığa düşürecek bir şeyi vardır Schiltberger'in. Bu ise, onun anlattıklarına kendine özgü bir değer katıyor. Diğer kaynaklarla kontrol edilebilir tarihsel olayların ve bir halkın çoğunluk sözlü aktarılan efsane ve öykülerinin bir arada anlatılması, onun kitabını kültür tarihi açısından değerli, bugün dahi okunabilir bir eser kılıyor.

Bu ikinci bölümde de yine Schiltberger'in belirleyici anlatım tutumu görülmektedir. Ne öğrenmişse ve nasıl öğrenmişse aktarıyor. Ona anlatılan garip ve olağanüstü şeylerden şüphe duymak için hiçbir nedeni yok. Hatta, mucizevi olayı yaşamak için, Atmaca kalesini bizzat ara-

mak zahmetine giriyor. Örneğin Hindistan'da biber toplamak için önce ateş yakılması gibi çelişkili bir şey duyduğunda, şüphesini açıkça belirtiyor. Ama genellikle bir anlatıcı olarak raporunu hep ön planda tutuyor, ancak nadiren kişisel değerlendirme yapıyor.

Schiltberger'in üçüncü büyük konusu dindir. Yazarın ve kader arkadaşlarının özel halini düşününce, bu anlaşılabilir bir durumdur. O sadece savaş tutsağı ve köle değildir, aynı zamanda efendilerinin gözünde inançsızdır, yani dini bir dayanağı yoktur. Yine burada da, Türk ve Moğol hakimiyetinin bu alandaki özelliklerini ve bilinmeye değer yanlarını göstermek için çaba harcıyor. Değişik dini cemaatların barış içinde birlikteliğini, üç farklı Hıristiyan mezhebini temsil eden piskoposların aynı şehirde oturduklarını buradan öğreniyoruz. Özellikle bu konuda Schiltberger bizi tereddütlü tutumuyla şaşırtıyor. Kendi dinini ve Batı'yı tehdit eden dinsizlerden bahsederken İslâm inancını tamamen tarafsız, eleştirmeden veya misyonerce bir hırsa kapılmadan anlatıyor. Hıristiyanlık üzerine Müslümanların yaptığı eleştiriyi bile saklamıyor, aksine duyduğu gibi yazıyor. Müslüman milletlerin insan sevgisine yetenekli olduğunu, Bursa'daki hastahanelere Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanların aynı şekilde kabul edildiklerini göstererek kanıtlıyor. Schiltberger'in önümüze açtığı yelpazede görüldüğü gibi, Doğu'daki dini yaşamın, farklı gelenek ve milli özelliklerin çeşitliliği gerçekten etkileyicidir. Dinler, diğer inançlardan farklarını göstermek için, bir anlamda kendilerini bizzat dile getiriyorlar.

Gezi notlarının sonunda Schiltberger, Ermeni ve kendi deyişiyle Tatar amentüsünü (Pater Noster) vermiş. Böylece modern dilbilimde kullanılan karşılaştırmalı yöntemi kullanmış. Bu yönüyle, Schiltberger'in sadece kulaktan tanıdığı yabancı sesdizimini yorumlayıp yazıya döküşünü kontrol etme olanağı verdiği için takdir kazanmaktadır. Bu bize ayrıca, yazarın, aynı şekilde duyduğu gibi yazdığı şehir ve kişi adlarını belirleme ve bugünkü yazıya aktarma olanağını vermiştir. Bunlardan en önemlileri "Açıklamalar" bölümünde günümüz yazımıyla verilmiş ve yorumlanmıştır. Sözünü ettiğimiz Pater Noster'lere burada yer verilmemiştir; çünkü Almanca metin bilinmektedir ve bu eski metinleri okumak için okuyucularımızın gerekli dil bilgisine sahip olmalarını bekleyemeyiz. [Bu "Peter Noster" dualarının Türkçeye çevirisi için bkz Turgut Akpınar, a.g.e., s. 21 vd. *Çev. Notu.*]

Sonuç olarak metnin çevirisiyle ilgili bir notumuz var. Schiltberger'in ilk elyazması gerçi günümüze intikal etmemiştir; ancak Heidelberg elyazması net olarak 1443 tarihini taşıdığından, metnin en geç 15. yüzyılın kırklı yıllarında yazıldığı kabul edilebilir. Dolayısıyla, Geç Ortaçağ'dan kalan bir dil belgesi sözkonusu olmaktadır. Böyle bir dökümanın çevirisinde karşılaşılan zorluklar, şu iki gereğin yerine getirilebilmesinde yatıyor: Bir yandan okuyucuya anlaşılır ve akıcı bir şekilde okunabilir bir metin sunabilmek, diğer yandan da 'eski bir gezi kitabının' dil özelliğini yitirmemek. Schiltberger'in sade ve anlatım tutumuna tamamen uygun olarak cırtlak seslerden kaçınan çekimser üslûbu korunmalıdır. Çoğunlukla aynı kalan ve bölüm başlıklarında da görülebileceği gibi hemen hemen stereotipik deyimler içeren cümle yapısı buna dahildir. Kural olarak çok nadiren metne müdahale edilmiştir; sadece cümle başı ve bitişmelerinde biraz değişiklik elde etmek için. Sözü edilen Pater Noster dışında atmalar ve kısaltmalar yapılmamıştır. Böylece Schiltberger'in bütün gezi notları ilk kez modern dile aktarılmış oluyor.

(U. Schlemmer'in bu yazısını dilimize Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Alman Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Doç. Dr. Ali Osman Öztürk çevirmiştir.)

Çevirenin Notu

Johannes Schiltberger'in **Als Sklave in Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427** başlıklı kendi kaleminden görüp yaşadıklarını ve duyduklarını içeren anılarının Türk tarihi açısından önemine daha önce Turgut Akpınar değinmiştir; bkz. Akpınar, T., "Avrupa'nın İlk Türkoloğu Bavyeralı Johannes (Hans) Schiltberger (1381-1440)". *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 8, Ağustos 1974; Akpınar, T., "Almanların Marco Polo'su Schiltberger (1380-1440) ve Eseri". *Tarih ve Toplum*, sayı 17, Mayıs 1985. Turgut Akpınar'ın bu son yazısı üzerine Robert Anhegger de aynı dergide "Alman Marco Polo'su" başlıklı bir makalede eserin çeşitli baskıları üzerine bilgiler vermiştir (bkz. *Tarih ve Toplum*, sayı 20, Ağustos 1985). Bu yazılara, T. Akpınar'ın, Ocak 1995'te İletişim Yayınları arasında çıkan [Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*. Çev. Turgut Akpınar. İletişim Yayınları 299, Tarih-Politika Dizisi 9, İstanbul 1995] künyeli çeviri kitabının girişinde yer verilmiştir. Akpınar, çevirisinin bilimsel bir yayım olmadığını belirterek, "eklenen notlara rağmen aslında bugünkü Almanca metinlere dayanılarak yapılmış bir çeviriden ibarettir" (s. 9; Önsöz) demektedir. Bu konuda söz elbette tarihçilerimize düşmektedir. Biz burada, bu kitabın yazarı ve içeriğiyle ilgili olarak okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla; Almanya'da K. Thieneman Yayınevi'nce çıkarılan 1983 tarihli ve **Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394-1427** başlıklı baskıya Ulrich Schlemmer tarafından giriş olarak yazılan (bkz. s. 13-37) bölümün çevirisini yaptık. Konuyla ilgili seçme ve kaynakçayı okuyucularımız, Turgut Akpınar'ın kitabında (bkz. 22) bulabilirler.

KİTAP DAĞARCIĞI

Nümismatik Araştırmalarına Bir Katkı

Türkiye'de başta Eski Anadolu tarihi olmak üzere İlkçağ tarihine ilişkin araştırmalar Türk Tarih Kurumu, Edebiyat Fakültelerinin Tarih ve Arkeoloji bölümleri ve yabancı araştırma enstitüleri bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Bu kurumların içinde, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinin gayretli çalışmaları konuya yakın olanlar tarafından iyi bilinir. İşte aynı kadro bu kez nümismatik konulu bir bülten yayınlayarak bu alandaki çalışmalara bir yenisini eklemektedir.

Moneta

Editörden

Geç Roma İmparatorluğunda Darphaneler ve Darphane İşaretleri

Moneta

Sayı 5, İstanbul (Kasım 1995)

Kasım ve Mayıs aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkarılan ve *Moneta* adını taşıyan nümizmatik bülteni bir boşluğu dolduracaktır. Editörlüğünü Oğuz Tekin'in yaptığı *Moneta*'nın Kasım 1995 tarihli 5. sayısında, D. R. Sear'ın Roma Coins adlı kitabından "Geç Roma İmparatorluğunda Darphaneler ve Darphane İşaretleri" başlıklı Oğuz Tekin'e ait bir çeviri; Celil Ender'in "Tablusgarp ve Trablus (Şam) Darphaneleri", başlıklı makalesi ve Slobodan Sreckovic'in "Rare Coin from Bursa" başlıklı makalesi Türkçe özeti ile birlikte yer almaktadır. *Moneta*'nın son sayfasında bulunan "Vitrin" isimli köşede ise nümizmatiğe ilişkin yeni yayınlar tanıtılmaktadır. Bu sayıda Stefan Karwiese'nin "Antik Nümizmatiğe Giriş" başlıklı kitabı yer almaktadır. Bülten ücretsizdir. Moneta'da yayınlanması istenen yazıların Mayıs ayı için 31 Mart, Kasım ayı için 30 Eylül tarihlerinden önce gönderilmesi gerekmektedir.

Murat KORALTÜRK

İki Değerli Tıpkıbasım

Kitap severlerin, düzenlediği müzayedelerden yakından tanıdığı Alâattin Eser çok yararlı bir çılgınlık yaptı. Türkoloji araştırmalarına ilişkin iki değerli klasiğin tıpkıbasımını gerçekleştirdi. Aldığımız duyumlara göre Alâattin Bey bu yıl içinde en az beş-altı tıpkıbasım yayınında da bulunacakmış.

Tıpkıbasımı gerçekleştirilen yapıtlardan ilki, Finlandiyalı Türkolog Marttı Rasanen'e ait. 1925 ve 1931 yıllarında Türkiye'ye gelmiş olan M. Rasanen, Anadolu'nun Orta ve Kuzeydoğu bölgelerinde araştırmalarda bulunmuştur. Türk dili ve folkloru üzerinde çalışan Rasanen, türküler, maniler, ağıtlar ve masallar gibi halk edebiyatı ürünlerini toplamıştır. Türkçe yaptığı bu derlemeler, 1926 ve 1942 yıllarında Helsinki Üniversitesi'nin yayın organı Studia Orientalia'da Almanca ve Fransızca çevirileriyle birlikte yayınlanmıştır. Şimdi ise tıpkıbasımı elimizde.

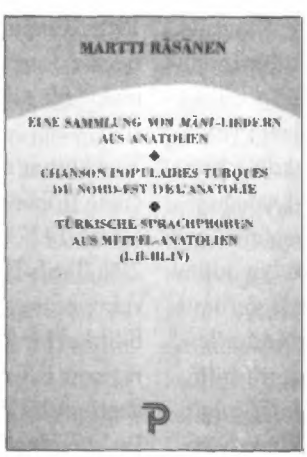
MARTTI RÄSÄNEN

EINE SAMMLUNG VON MÄNI-LIEDERN AUS ANATOLIEN

CHANSON POPULAIRES TURQUES DU NORD-EST DE L'ANATOLIE

TÜRKISCHE SPRACHPROBEN AUS MITTEL-ANATOLIEN

Marttı Rasanen

Eine Sammlung Von Máni-Liedern Aus Anatolien

(Tıpkıbasım) Pera Turizm ve Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul 1995, 584 s.
ISBN 975-8065-06-9

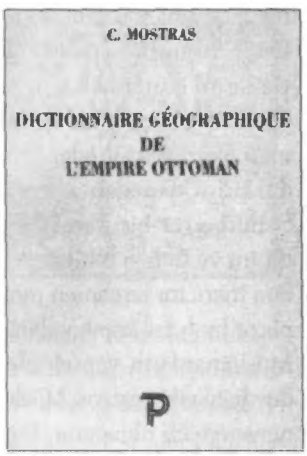
C. MOSTRAS

DICTIONNAIRE GÉOGRAPHIQUE DE L'EMPIRE OTTOMAN

C. Mostras

Dictionnaire Geographique De L'Empire Ottoman

(Tıpkıbasım) Pera Turizm ve Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul 1995, XII+241 s.
ISBN 975-8065-01-7

Yazarı Rusya'nın İzmir Konsolosu olan yapıt, tarihî coğrafya ve özellikle Türk onomastiği hakkında önemli bir çalışmadır. Osmanlı coğrafyası üzerindeki ikibin yerleşimalanı, ilkçağlardaki adları ile belirlenmiş, maddeler halinde Arap ve Latin harfleriyle Türkçe olarak yazılmıştır. Yer adlarına ilişkin açıklamalar Fransızcadır.

Yapıtın sonunda 3492 yer adını içeren geniş bir dizin vardır. C. Mostras'ın yapıtı, 1873'de St. Petersburg İlimler Akademisi tarafından yararlı görülüp yayınlanmıştır. Bu kitap da yıllar sonra tıpkıbasım olarak ilgili olduğu ülkeye ulaştı.

Murat KORALTÜRK